

philosophy.naiiau.kiev.ua

**Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ**

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

1-2 (15-16) '2018

**Журнал індексується в таких базах даних
і пошукових системах:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70);
- Academic Resource Index ResourceBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 7, i10-індекс – 4);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій Національної академії внутрішніх справ

**Київ
2018**

Філософські та методологічні проблеми права

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року
• Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідectво про державну реєстрацію серія KB № 17565-6415P від 4 лютого 2011 року
• Включений до переліку фахових видань МОН України з юридичних наук (наказ МОН України від 15 січня 2018 року № 32) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 21 грудня 2018 року (протокол № 19)

1-2
(15-16)
2018

Редакційна колегія:

Чернєй В. В. (голова), д-р юрид. наук, проф.; **Костицький М. В.** (заступник голови), д-р юрид. наук, проф., акад. НАПРН України, чл.-кор. НАПН України; **Гусарєв С. Д.** (заступник голови), д-р юрид. наук, проф.; **Паєлишин О. В.** (відп. ред.), канд. юрид. наук, доц.; **Андрєєв Д. В.**, д-р юрид. наук, доц.; **Бандура О. О.**, д-р філос. наук, проф.; **Вовк В. М.**, д-р юрид. наук, проф. (Словацька Республіка); **Гєоздїк О. І.**, д-р філос. наук, проф.; **Корибські А.**, габіліт. д-р (Республіка Польща); **Кравець В. М.**, канд. юрид. наук, доц.; **Кушакова-Костицька Н. В.**, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник; **Мєленко С. Г.**, д-р юрид. наук, проф.; **Невідомий В. І.**, д-р юрид. наук; **Орлов Ю. Ю.**, д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник; **Сєрбин Р. А.**, д-р юрид. наук, ст. наук. співробітник; **Тєлєшун С. О.**, д-р політ. наук, проф.; **Тинишбаєєва А. А.**, д-р соціол. наук, проф. (Республіка Казахстан); **Тихомиров О. Д.**, д-р юрид. наук, проф.; **Тїмуш І. С.**, д-р юрид. наук, проф.; **Токарська А. С.**, д-р юрид. наук, проф.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. Усі матеріали є оригінальними. Відповідальність за їхню якість несуть автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.: X0 В. В. Черней (голова) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. – № 1-2 (15-16). – 272 с.

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.nai.au.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

1-2(15-16)'2018

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- Index Copernicus International (ICV 2016 = N/I, ICV 2017 = 44.70);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-index – 7, i10-index – 4);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2018**

Philosophical and Methodological Problems of Law

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P, dated February 4th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list (order No. 32, dated January 15th, 2018) • Recommended by the National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 19, dated December 21st, 2018)

1-2

(15-16)

2018

Editorial board:

Cherniei V. (head), Doctor of Law, Professor; **Kostytskiy M.** (co-head), Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Member-correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine; **Husarev S.** (co-head), Doctor of Law, Professor; **Pavlyshyn O.** (corresponding secretary), Ph.D in Law, Associate Professor; **Andreiev D.**, Doctor of Law, Associate Professor; **Bandura O.**, Doctor of Philosophy, Professor; **Vovk V.**, Doctor of Law, Professor (Slovak Republic); **Hvozdk O.**, Doctor of Philosophy, Professor; **Korybski A.**, Doctor Habilitatus (Republic of Poland); **Kravets V.**, Ph.D in Law, Associate Professor; **Kushakova-Kostytska N.**, Ph.D in Law, Senior Research Fellow; **Melenko S.**, Doctor of Law, Professor; **Nevidomyi V.**, Doctor of Law; **Orlov Yu.**, Doctor of Law, Senior Research Fellow; **Serbyn R.**, Doctor of Law, Senior Research Fellow; **Teleshun S.**, Doctor of Political, Professor; **Tynyshbaieva A.**, Doctor of Sociology, Professor (Republic of Kazakhstan); **Tykhomyrov O.**, Doctor of Law, Professor; **Timush I.**, Doctor of Law, Professor; **Tokarska A.**, Doctor of Law, Professor

---

The redaction staff and autors of articles may have different opinions. All materials are original. Authors are responsible for their quality of materials

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: V. Cherniei (head) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2018. – No. 1-2 (15-16). – 272 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
Phone: (097) 851-72-96
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ГНОСЕОЛОГІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА АКСІОЛОГІЯ ПРАВА

КОСТИЦЬКИЙ М. В., КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н. В. Справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених: філософське осмислення.....	11
БАНДУРА О. О. Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки).....	25
ШАПТАЛА Н. К. Предмет доказування в конституційному судовому процесі європейських країн (кельзенівська модель)	34
КАЛИНОВСЬКИЙ Б. В., КУЛИК Т. О. Методологія дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої демократії в Україні	45
ШЕВЧУК Р. М., НОСЕНКО О. В. Аксіотерапія вищої юридичної освіти в Україні	56
ГУБАНЬ Р. В. Методологічні особливості дослідження історії правового регулювання адміністративно- територіального устрою України	66
ДЕМИДЕНКО В. О. Поняття, юридичний зміст і види методів муніципального права України	82
КЛИМЧУК М. П., ТРЕККЕ А. С. Методологія дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості.....	95
БІЛОУС О. Д. Методологічні засади дослідження виклику на стадії досудового розслідування та наслідків неприбуття на нього	105

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

МАМЧИН П. І. Трансформація світоглядних основ давньогрецького правосуддя дорійського періоду	116
--	-----

КОЗАК Ю.-М. Р. Історія легітимації державної влади як явища державно-правової дійсності на історичних землях України.....	126
РУДЮК В. С. Судова влада в Україні (X–XVIII ст.): філософсько-історичний аналіз.....	146

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

БРОВКО Н. І. Генезис засад і принципів філософсько-правового розуміння особистості та процесу її формування.....	159
ОСТРОВСЬКА Б. В. Добровільна інформована згода на біомедичні втручання як складова прав людини	170
СИДОРЧУК Ю. М. Філософсько-правові проблеми реалізації людиною права на захист у кримінальному процесі	186

ПРАВО ТА ПОЛІТИКА

КРАВЦОВА З. С. Зарубіжні теоретико-правові традиції організації державної влади	196
САВОЙСЬКА С. В. Конструктивна комунікативна політика як модель національної консолідації (на прикладі України)	207
СОФІНСЬКА І. Д. Рефлексія сутності та правового змісту громадянства	216

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВознавства

КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н. В. Філософсько-правові засади формування інформаційного суспільства в Сполучених Штатах Америки.....	227
ДРАГАН І. В. Інститут покарання в культурно-ціннісному вимірі.....	237

KOLIUSHEVA O.

Improvement of Domestic Legislation
by Adapting it to English Terminology 251

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

КРАВЕЦЬ В. М., ПАВЛИШИН О. В.

Інформаційне суспільство та право
в інформаційному суспільстві
з позиції філософії права
*Рец. на кн.: Кушакова-Костицька Н. В.
Право на інформацію в інформаційну епоху
(порівняльне дослідження) : монографія /
за наук. ред. М. В. Костицького. – Київ :
Логос, 2018. – 302 с. 259*

ДО УВАГИ АВТОРІВ! 262

CONTENT

GOSSEOLOGY, METHODOLOGY AND AXIOLOGY OF LAW

KOSTYTYSKYI M., KUSHAKOVA-KOSTYTYSKA N. Justice as a Remedy and Aim in Correction and Resocialization of Convicted: Philosophical Thinking.....	11
BANDURA O. Gnosiology of Law as the Constituent Part of Philosophy of Law (General Thoughts)	25
SHAPTALA N. Object of Proof in the Constitutional Trial of European Countries (Cel'zen Model)	34
KALYNOVSKYI B., KULYK T. Methodology of the Study of the Constitutional and Legal Principles of the Functioning and Development of the Local Democracy in Ukraine	45
SHEVCHUK R., NOSENKO O. Acciological Therapy of Higher Legal Education in Ukraine.....	56
HUBAN R. Methodological Peculiarities of the Study of the History of Legal Regulation of the Administrative-Territorial Structure of Ukraine.....	66
DEMYDENKO V. Concept, Legal Nature and Types of Methods of the Municipal Law of Ukraine	82
KLYMCHUK M., TREKKE A. Methodology of Research of Problems of Implementation of Criminal Proceedings Based on Agreement on Recognition of Winning.....	95
BILOUS O. Methodological Grounds of the Research of the Summon at the Stage of Pre-Trial Investigation and Consequences of the Non-Arrival at it.....	105

HISTORY OF PHILOSOPHY OF LAW

MAMCHYN P. Transformation of the Ideological Basics of the Ancient Greek Justice during Dorian Period	116
KOZAK Yu.-M. History of Legitimation of the State Power as a Phenomenon of Public and Legal Validity on Historical Lands of Ukraine.....	126
RUDIUK V. Judiciary in Ukraine (X–XVIII centuries): Philosophical and Historical Analysis	146

ANTHROPOLOGY OF LAW

BROVKO N. Genesis of the Grounds and Principles of Philosophical and Legal Understanding of Personality and the Process of its Formation	159
OSTROVSKA B. Voluntary Informed Consent in Biomedical Interventions as a Part of Human Rights.....	170
SYDORCHUK Yu. Philosophical and Legal Problems of Realization of a Person the Right to Defense in Criminal Process.....	186

LAW AND POLICY

KRAVTSOVA Z. Foreign Theoretical and Legal Traditions of Organization of State Power.....	196
SAVOISKA S. Construction Communicative Policy as a Model of National Consolidation (by the Example of Ukraine)	207
SOFINSKA I. Reflection of the Essence and Legal Doctrine of Citizenship	216

**PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF PARTICULAR
BRANCHES OF LAW STUDIES**

KUSHAKOVA-KOSTYTYSKA N.
Philosophical and Legal Principles of the Formation
of an Information Society in the United States
of America.....227

DRAHAN I.
Institute of Penalty in Cultural-Price-Related Measures.....237

KOLIUSHEVA O.
Improvement of Domestic Legislation
by Adapting it to English Terminology 251

SCIENTIFIC LIFE

KRAVETS V., PAVLYSHYN O.
Information Society and Law in the Information Society
from the Perspective of Philosophy of Law
*Review of the book: Kushakova-Kostytska N. The right
to information in the information age (comparative study) :*
monograph / for sciences edit M. Kostytskyi. – Kyiv :
Lohos, 2018. – 302 p. 259

INFORMATION TO AUTHORS 262

ГНОСЕОЛОГІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА АКсіОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 343.294:343.261-052

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Справедливість як засіб і ціль у виправленні та ресоціалізації засуджених: філософське осмислення

Стаття містить дві частини: у першій крізь призму філософії права проаналізовано зміст і форми справедливості, прослідковується зв'язок етики та юриспруденції в підході до справедливості, здійснено спробу виокремити справедливість як одну з підвалин права. Окреслено побутове й наукове розуміння справедливості, констатовано, що справедливість можна трактувати як рівність, правність, свободу, компенсацію, співрозмірність, розподільність тощо. В історії виникнення й розвитку державно-правових систем питання справедливості було головним як в оцінюванні діяльності влади і правителів упродовж не менше ніж останні п'ять тисяч років. У філософії та філософії права справедливість є об'єктом аналізу й оцінок протягом близько двох з половиною тисяч років. Автори прослідковують еволюцію розуміння справедливості від Сократа й до наших днів. Друга частина статті присвячена проблемі справедливості у виправленні й ресоціалізації засуджених за вчинення злочинів і поміщених в установи виконання покарань. Заперечено формально-догматичний підхід до виконання покарання, за якого виокремлюється лише один елемент покарання – кара, а інші два – виправлення й ресоціалізація – виявляються лише формально. Для реалізації цих двох елементів необхідно змістити акцент з юридичної основи виправлення та ресоціалізації на психологічну й педагогічну, забезпечуючи вплив на внутрішню, психологічну (душевну) сторону засуджених, усвідомлення ними своєї вини і спонукаючи їх до каяття. Для цього засуджений має прийняти покарання та режим його відбування як вияв справедливості, йому необхідно прищеплювати почуття справедливості як пенітенціарної мети.

Ключові слова: справедливість; засуджений; виправлення; ресоціалізація; кара; кримінально-виправна концепція; виховна концепція.

За матеріалами лекції, прочитаної 24 квітня 2018 року на конференції європейських тюремних капеланів «Віра в справедливість: з тюремного ув'язнення в суспільство» в м. Києві.

Постановка проблеми. Справедливість як поняття має застосування на рівні побутової свідомості, і на рівні філософії й юриспруденції.

У всіх трьох випадках (на рівні повсякденної практики, у філософії й теоретичній юриспруденції) немає синтетичного підходу та більш-менш повного визначення свідомості. Побутовий рівень підходу до категорії «свідомість», як правило, полягає в тому, що її визначення є суб'єктивним і залежить від індивідуального аналізу й сприйняття.

У філософії та юриспруденції справедливість тлумачиться або через призму нормативного врегулювання соціуму, чи через моральні принципи.

У філософії (власне, в етиці) справедливість є певним принципом, за яким мають створюватись і зберігатись благо (щастя) суспільства і діяти суспільні інститути; це своєрідна загальна моральна санкція.

В юриспруденції справедливість є морально-правовою категорією, одним з основних принципів права (поряд з рівністю та свободою). Поняттям «справедливість» характеризується наявність у соціумі правових засад і виражається їх правильність, імперативність та необхідність.

Теологія, зокрема, християнська, поняття справедливості пов'язує з Творцем, Божим і людським судом, останнім великим судом. Тобто чітке, пряме визначення суті справедливості в Біблії ми теж не знаходимо.

Виклад основного матеріалу. Певна увага питанню справедливості приділялася в античній філософії. Так, учень Сократа Ксенофонт писав про вчителя що стверджував, що справедливість і всяка інша чеснота полягає в знанні, і що справедливе є усе те, що відбувається за допомогою чесноти воно, є морально-прекрасне; що, таким чином, ті що знають морально-прекрасне не віддадуть перевагу нічому іншому, а незнаючі не зроблять його; якщо ж захочуть зробити, то впадуть у помилки. Якщо ж справедливе і все морально-прекрасне відбувається за допомогою чесноти, то, мабуть, справедливість і всяка інша чеснота є знання. І неписані божественні закони, і писані людські закони мають на увазі, за Сократом, ту саму справедливість, що не просто є критерієм законності, але по суті тотожна з нею [1].

Основні положення вчення Сократа про справедливість в праві і законі були розвинуті його учнем Платоном. У трактаті «Держава» значна частина першої і другої книг присвячено справедливості. Остання описується як відплата належного,

вигода сильнішого, як розподіл праці в ідеальній державі. При цьому Платон виділяє справедливість в державі та в окремій людині [2]. В трактаті «Закони» Платон висловлює негативну критику проти тиранії, олігархії і демократії, вказує, що закони, прийняті однією людиною, групою чи навіть більшістю виступають на користь сильнішого, тоді як законодавець – вождь і слуга абсолютної справедливості має встановлювати середню міру у всіх державних і особистих заходах. Ідеальна держава і розумні, справедливі закони трактуються Платоном як реалізація ідей і максимально можливе втілення світу ідей у земне, політичне і правове життя. Справедливість вимагає, за Платоном, відповідної ієрархічної співвідпорядкованості цих індивідуальних засад заради цілого. Так, характеризуючи справедливість у ідеальній державі, Платон пише, що кожен займається своєю справою, мабуть, і буде справедливим та, що справедливість полягає в тому, щоб кожен мав своє і виконував теж своє, і ніхто не має захоплювати чужого і не позбавлятися свого. Як бачимо, трактування справедливості значною мірою пов'язане з матеріальними благами, майном.

За Платоном справедливість виступає як «належна міра» і певна рівність. При цьому він (із посиланням на Сократа) розрізняє два види рівності: «геометрична рівність» (рівність за гідністю і чеснотами) і «арифметична рівність» («рівність міри, ваги і числа»). Пояснюючи зміст такої диференціації Платон зауважує, що для нерівних рівне стало б нерівним, якби не дотримувалася належна міра. «Геометрична рівність» – це найбільш щира і найкраща рівність: більшому воно приділяє більше, меншому – менше, кожному даруючи те, що відповідне до його природи [3].

Ці положення надалі були сприйняті і розвинуті у вченні Арістотеля зокрема, в трактаті «Нікомахова етика». Мислитель виділяв два види справедливості – справедливість, що зрівнює і справедливість, що розподіляє [4]. В іншому важливому трактаті «Політика» Арістотель заторкнув питання співвідношення етики і політики зокрема при висвітленні проблеми справедливості. Як набута якість душі і риса характеру справедливість є найбільшою з чеснот (у співвідношенні з мужністю, помірністю, щедрістю, великодушністю і т.д.) і відноситься до предмета етики: у цьому аспекті справедливість – частина чесноти. Але в справедливості є й інший аспект, що виражає відношення однієї людини до інших; у такому сенсі справедливість представляє всю чесноту в людських взаєминах і відноситься до предмета політики.

У процесі аналізу справедливості як певної рівномірності (пропорціональності) Арістотель говорить про «спеціальну справедливість» і розрізняє два види її проявів: справедливість, що розподіляє і справедливість, що зрівнює. Справедливість, що розподіляє – це прояв справедливості при розподілі всього того (влади, почесі, виплат тощо), що може бути розділене між членами суспільства. Тут можливо як рівне, так і нерівне наділення різних осіб відповідними благами.

Справедливість, що зрівнює, діє в сфері обміну і виявляється в урівнюванні того, що складає предмет обміну. Цей вид справедливості застосовується в сфері цивільно-правових угод, відшкодування шкоди, злочинів і покарань. У найбільш загальному вигляді рівномірність характеризується Арістотелем як середина між надлишком і нестачею, між великим і малим. Мислитель вказував, що необхідно, щоб справедливе було серединою і рівномірністю (стосовно відомих предметів) і осіб; оскільки воно середина, то і повинно бути серединою чогонебудь (між надлишком і нестачею).

Арістотель робить висновок про те, що справедливе припускає, принаймні, чотири умови: дві особи, стосовно яких воно справедливо, і два предмети з приводу яких воно виявляється. Лише з урахуванням правильно знайденого співвідношення всіх цих умов можна встановити справедливість. Предмети, вказує Арістотель, відносяться один до одного так само, як і особи: нерівне не відповідає рівному. Порушення цієї відповідності призводить до позовів і суперечок, оскільки в таких випадках рівні люди володіють нерівним або нерівним виділене рівне. Важливим моментом в трактуванні справедливості Арістотеля є його міркування про природну справедливість та таку, що встановлена законом. При цьому перша є без сумніву вища від другої [5].

У цілому філософсько-правова концепція Арістотеля постає як певний синтез і подальший розвиток передніх підходів висловлених Піфагором, Сократом, Платоном.

Вчення про справедливість, закон та державу з позицій природного права дуже ґрунтовно розробив Цицерон. У основі права, вказував він, лежить властива природі справедливість. Причому справедливість ця розуміється як вічна, незмінна і невід'ємна властивість як природи в цілому, так і людської природи. Отже, під «природою» як джерелом справедливості і права (права за природою) у вчені Цицерона маються на увазі весь космос, весь навколишній (фізичний і соціальний) світ людини, форми людського спілкування і співжиття, а також саме

людське буття, що охоплює її тіло і душу, зовнішнє і внутрішнє життя. Саме Цицерону належить ідея «*humanitas*» – людяності, гуманності і гуманізму. (Мислителі Відродження починали з цієї ідеї і розвивали її). Всій цій «природі» (у силу її божественного начала властиві розум і відповідність закону, певний порядок). Зміст справедливості Цицерон бачить у тому, що вона віддає кожному своє і зберігає рівність між ними. Тут йдеться саме про правову рівність, а не про урівнювання майнового стану людей. Справедливість, згідно з Цицероном, вимагає не шкодити іншим і не порушувати чужу власність. Перша вимога справедливості, вважав мислитель, полягає в тому, щоб ніхто нікому не шкодив, якщо тільки не буде спровокований на це несправедливістю, а потім, щоб усі користувалися спільною власністю як спільною, а приватною – як своєю [6].

В третій книзі трактату «Про державу» згадує про посланця Афин до Риму, відомого філософа академічної школи який одного дня в присутності Гальби та Катона (найвидатніших ораторів того часу) виголосив фундаментальну промову про справедливість. Але наступного дня цей же філософ заперечив і спростував свої твердження на протилежні, критикуючи та розвінчуючи справедливість. Для римлян людей прямих, цільних і справедливих така софістика була нечуваною. Цицерон, звичайно, не приймав такого підходу до тлумачення справедливості і вказував, що вона є найвищою чеснотою, найвищим благом в суспільстві і не проголошується небагатьма в своїх інтересах. Справедливість нерозривно пов'язана із природою людини, законами, які впливають із природи (правом), а ніяк не з користю та вигодою. Цицерон пише, що справжній закон (людський. – *М. К., Н. К.-К.*) – це розумне установлення, що відповідає, природі, поширюється на всіх людей. У зв'язку з узгодженістю з правом не можливо собі уявити державу без справедливості, де не має щирої справедливості, не може бути і права [7].

Філософсько-правові здобутки античних мислителів, зокрема, римських, стали підґрунтям для втілення принципів справедливості в подальшій юридичній практиці, законодавстві, кодифікації римського законодавства часів Юстиніана.

В християнській доктрині, зокрема в творах Августина та Томи Аквінського справедливість пов'язується із вірою в Бога, благами ділами, любов'ю до ближнього; вона є відплатою за це.

В період Нового часу трактування справедливості має раціоналістичний характер. В працях Гроція Гоббса, Локка ідея справедливості ув'язується з правом чи навіть співпадає

з ним та служить засобом урівноважування конфліктів у суспільстві і державі.

Зв'язок права і моралі був предметом пильної уваги класичної німецької філософії, зокрема, таких мислителів як І. Кант і Ґ. В. Ф. Геґель. Так, І. Кант в «Метафізиці моралі» писав, що вченням про право (позитивне) є вчення про сукупність законів, а закон (морально практичний) містить категоричний імператив (моральне веління). З будь-яким правом у вузькому сенсі цього слова (*jus strictum*) пов'язано повноваження примушувати. Але в широкому сенсі (*jus latum*), повноваження примушувати не може бути визначене ніяким законом. Таких істинних прав І. Кант виділяє два:

- справедливість;
- право крайньої необхідності.

При цьому, справедливість допускає право без примусу, а право крайньої необхідності є примусом без права. Виходячи із засад справедливості строге право (очевидно, суворі, жорсткі закони. – *М. К., Н. К.-К.*) є величезною несправедливістю. Хоч на шляху права цьому завадити не можна і вирішувати справи по справедливості може хіба-що суд совісті [8].

Спеціалісти з етики модель справедливості за І. Кантом, називають конфліктно-індивідуалістичною. Інша модель, прихильником якої був Ґ. В. Ф. Геґель називають кооперативно-холістичною.

Справедливість, за Геґелем, є втіленням в державі і праві всезагального розуму. Зокрема він вказує, що справедливим є покарання за злочин, що покарання не лише справедливе в собі, воно водночас його в собі суцзя воля, буття його свободи, його права, закладене в самому злочинцеві, тобто в його суццій волі, в його вчинку. А в останньому міститься те, що він встановлює закон, під яким він може бути підведений, як під своє право [9].

В 1801 р. Геґель захищаючи габілітаційну дисертацію в тезах до неї (9 тез) він пише, що т.з. «природний стан» не є несправедливим і саме тому з нього необхідно вийти. З огляду на першу тезу (протиріччя є критерій істини, а відсутність протиріччя є критерій помилки) виходить, що справедливий, несуперечливий, природний стан соціуму є помилкою, його не було. З другого боку не добро і справедливість, а зло є головним стимулом розвитку [10].

З зародженням і розвитком лібералізму в XIX–XX ст. викристалізовувалося розуміння справедливості базованої на

рівності, пропорційності заслугам, гарантії невід'ємних прав. Так склалося кілька концепцій справедливості:

- строго зрівнювальна (в соціалістичній і несоціалістичній філософії);
- ревізійно-ліберальна;
- донтологічно-формалістична (Р. Тауні, Б. Вільямс, В. Франкен, Г. Властос);
- утилітаристська (Г. Сіджвік, Дж. Смарт, Р. Хсар, Р. Бранат, В. Район);
- рівності добробуту (Р. Ернесон, Д. Кохен, Т. Нагель);
- рівності ресурсів (Дверкін, Е. Раковський);
- радикального егалітаризму (К. Нільсен);
- радикальна меритократична (А. Гольман, А. Дженсен, А. Розенберг, М. Янг);
- ліберитаристська (Р. Нозік).

Цей перелік концепцій чи підходів до пояснення справедливості пов'язаний з певним соціальним (та й іншим) замовленням в рамках теорій «суспільства рівних можливостей», «держави загального благоденства», «соціальної держави» та «конвергенції» держав, базованих на різних (часом, антагоністичних) ідеологічних і філософських платформах. Видається, що тотальною світоглядною ревізією свідомості, світогляду і культури є постмодерністська парадигма. Поверховість, дилетантизм, анархізм, розірваність індивідуальної картини світу, гаджит-залежність, перетворення з суб'єкта в об'єкт, домінування «здаватись» над «бути» та ін. прояви постмодерністської епохи відсувають теоретичні і практичні проблеми справедливості далеко на задній план і в осмисленні її, і в дослідженні. Справедливість цікавить людину Постмодерну лише в плані задоволення її примітивних, утилітарних, здебільше приземлено матеріальних потреб.

Приведенні міркування щодо генезису поняття справедливості і сучасного її бачення синтезуються в концепції Дж. Ролза та викладені в його книзі «Теорія справедливості». Ним пропонується ідеально-типова модель справедливості в ліберально-демократичному суспільстві яка базується на таких принципах:

а) кожна людина повинна мати рівні права і свободи сумісні з правами і свободами інших;

б) соціальна і економічна нерівність має бути усунута [11].

Таке трактування справедливості може мати практичний сенс та сприйматися на рівні буденної свідомості як у людських взаєминах базованих на етичних чи релігійних нормах, так і на нормах права і закону.

Особливо звучання (навіть в епоху Постмодерну) набуває проблема справедливості щодо людини яка вчинила злочин і засуджена до позбавлення волі. Кримінальне законодавство передбачає низку вимог до покарання. Однак, ні в часи дії Кримінального Кодексу 1960 року, ні під час розробки і прийняття теперішнього Кримінального кодексу (2001 р.) питання про справедливість покарання не ставилося. Воно повинно відповідати характеру і формі скоєного злочину, рівню суспільної його небезпечності, враховувати особу злочинця, мати на меті не лише кару, але й виправлення і ресоціалізацію (раніше – перевиховання) і т.п., але без справедливості. Навіть в новітньому фундаментальному п'ятитомному виданні «Правова доктрина України: у 5 т.» про справедливість кримінального покарання не згадується. Як не дивно, акти Ради Європи і Європейського Союзу питанням справедливості покарання приділяють мінімум уваги. Виходить, що органи дізнання і слідства виявили і розкрили злочин, дали йому юридичну оцінку, прокурор реалізовував функцію нагляду, слідчий суддя від імені судової влади здійснював контроль за розслідуванням, суд розглядаючи справи забезпечив процедуру об'єктивного і неупередженого розгляду справи, а найголовніше питання (з нашої точки зору) – питання справедливості і не ставилося.

В зв'язку з тяжінням кримінальної юстиції до формалізму, верховенства закону (а не верховенства права), схоластичного підходу до фактів, доказів, бажанням частини суб'єктів процесу відгородитися від попередників і наступників в процесі порушується сприйняття злочину, злочинця, покарання як цілісності, розривається їх зв'язок з мораллю, релігією, суспільними обставинами. Оцінка вказаних предметів стає оцінкою їх дослідження, а не пізнанням їх у зв'язку з реальним життям. При такому підході ймовірність помилок дізнання, слідства судового розгляду зростає. Давня формула: *Humanum error est* (Людині властиво помилятися) діє щодо всіх, всюди і без винятків. А при схоластичному підході до злочину, злочинця і покарання – і поготів. Тому при постановці питання:

- а чи відбувають покарання невинні;
- а чи є покарані несправедливо?

відповідь однозначна: так!

Розслідування мас-медіа показували не лише недобросовісність, непрофесіоналізм та й зловживання працівників кримінальної юстиції. В минулому десятки невинних людей каралися за нескоювані злочини, часом із застуттям навіть вищої міри покарання. Виникає риторичне запитання: як реалізовувалися

цілі покарання щодо невинних осіб? Як оцінювали справедливість правосуддя, члени їх родин, близькі, друзі?

З другого боку, в зв'язку із розворотом соціуму від соціалізму до капіталізму, люди середнього і старшого покоління є носіями такої правосвідомості де віра в справедливість є центральним елементом. В старі часи якщо справедливості годі було добитись в судовій системі, люди зверталися до депутатів, радянських і партійних органів і, аж до Генерального секретаря партії включно. Тепер справедливості слід добиватися виключно в системі правосуддя. Може ще в Конституційному Суді (у зв'язку з конституційною скаргою) та в Європейському суді з прав людини. Процес ефективний, але дуже повільний. Видно, щодо сказаного можна стверджувати, що справедливість є ціллю якої прагнуть і винні, і невинні. І якщо покарання є справедливим, а для визнання його таким засуджений має його приймати як належне, він повинен розкаюватися в вчиненому злочині, а це вже є базою для його майбутнього виправлення в пенітенціарних установах та підготовкою ресоціалізації.

Законодавець (в ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу) розмежує ці поняття та вказує, що виправлення – це процес позитивних змін, які відбуваються в особистості та створюють у неї готовності до самокерованої правослухняної поведінки, ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, повернення його до самостійного, загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Звичайно, є застереження щодо приведених дефініцій. Але зрозуміло одне: установи кримінально-виконавчого характеру забезпечують виправлення засудженого і підготовлюють та починають ресоціалізацію. В умовах відбування покарання в місцях ув'язнення повна ресоціалізація неможлива.

Питання виправлення і ресоціалізації засуджених з огляду на справедливість як один із інструментів цих процесів нерозривно пов'язані із концептуальними питаннями розуміння реалізації кримінального покарання. Один із авторів даної статті був співголовою робочої групи, створеної Президентом України для розробки Концепції, реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. Концепція була розроблена і схвалена Указом Президента України від 25 квітня 2008 року № 401/2008. І хоч в ній прямо записано, що ресоціалізація є головною кінцевою метою діяльності кримінально-виконавчої служби в процесі роботи над нею зіткнулися дві взаємовиключні

позиції: т.з. кримінально-виконавча та виправна. Перша підтримувалася харківськими вченими та заступником міністра юстиції (до речі філологом за базовою освітою), друга – київськими вченими, членами Національних академії педагогічних та правових наук (в т.ч. співавтором даної статті). Відмінність методологій цих двох підходів в тому, що перший передбачає застосування позитивістської чи навіть нормативістської методології з домінування формально-догматичних методів в дослідженні змісту та технології відбування покарання, а другий орієнтується на поліметодологічний, в першу чергу юснатуралістичний, підхід з людиноцентризмом, баченням засудженого не як абстрактної одиниці, а живої людини до якої мають застосовуватися, в першу чергу, психологічні і педагогічні прийоми та засоби. Тобто, працівниками установ виконання покарання мають бути в першу чергу професійні спеціально підготовлені психологи і педагоги, а в останню чергу – юристи. На жаль в системі виконання покарань продовжують абсолютно домінувати люди з юридичною освітою. Концепція про яку велось мову вище і передбачала переорієнтацію технології виконання покарань з юридичної (кримінально-виконавчої) на виправну (психолого-педагогічну). Вказана Концепція не була реалізована через політичні причини. Президента котрий затвердив Концепцію змінив інший який сам мав досвід відбування покарань в спеціальних установах, кримінально-виконавча служба як центральний орган державної влади втративши самостійність була підпорядкована Міністерству юстиції, а технологія кримінально-виконавчої діяльності повернулася на «круги своя» – знову стала здебільшого кримінально-виконавчою, юридичною.

Думається, що це є серйозна технологічна, організаційна та методологічна помилка. З трьох елементів покарання: кара, виправлення, ресоціалізація, знову акцент зроблено на перший. Звичайно, за вироком суду, винні у вчиненні злочину на більший чи менший термін ізолюються від суспільства; режим відбування покарання вимога до засуджених дотримуватися встановленого порядку, і демонструвати для адміністрації виправлення, характеризує «зовнішню» сторону цього процесу, а по суті, на рівні індивідуальної психології ніякого виправлення не відбувається.

Чи є справедливою така технологія відбування покарання? З огляду на реалії у місцях позбавлення волі та на психологію взаємин між засудженими і адміністрацією (з врахуванням результатів Стенфордського «тюремного експерименту» 1971 р.)

справедливість як інструмент виправлення і ресоціалізації відсутня. Справедливість повинна домінувати у реалізації цих завдань покарання. Засуджений має не лише зовнішньо дотримуватися встановлених порядків, він має їх внутрішньо оцінювати і приймати як справедливі. А тут вирисовується ще один момент – покарання встановлене судом має сприйматись як справедливе. Це є основою «концепції каяття», автором якої був с.п. директор Київського інституту внутрішніх справ, генерал Георгій Радов. Він писав, що в адміністрації установ виконання покарання має домінувати пастирська, а не начальницька роль, пенітенціарний персонал, спираючись на норми християнської моралі має спрямовувати злочинця до морального відродження та врятувати суспільство від остаточного морального краху [12]. Вчений правий – якщо засуджена особа не вважає своє покарання справедливим, якщо вона трактує режим і діяльність адміністрації як несправедливі, то чи в неї наступає виправлення і моральне переродження (відродження), чи закладаються основи ресоціалізації? Звичайно, ні! Тоді кого суспільство отримує після відбування покарання? Людину, яка пройшла курс несправедливості і протиправної підготовки. Людину, яка здебільшого втратила сім'ю, родинні і дружні зв'язки, того кого цураються сусіди, колеги по роботі, того, в кого здебільшого після звільнення немає роботи, даху над головою, засобів до існування. Чи трактується це звільненням як справедливість? Напевно, ні. Ця людина озлоблюється, відчужується від соціуму, свідомо повертається в кримінальне середовище. А там і засоби до життя, і такі ж ізгої як він сам, і знову злочинна діяльність. Тепер уже більш усвідомлена, цілеспрямована, потрактована як єдино вірна і справедлива. Виходить замкнуте коло. І попри зменшення більше ніж в два рази кількості осіб, які відбувають покарання за колючим дротом, кількість нересоціалізованих колишніх засуджених, на наш погляд, невпинно росте. А хто ці люди? Це теперішні (ще невикриті) та потенційні злочинці чи маргінали (бомжі).

Так, як добитися того, щоб справедливість була і ціллю, і засобом виправлення і ресоціалізації засуджених? Проблема не лише юридична, пенітенціарна, психологічна чи педагогічна. Проблема соціальна і світоглядна. Йде тотальна капіталізація соціуму. Гроші (капітал) навіть у місцях відбування покарань відіграють все більшу роль: від них залежить харчування, умови утримання, відвідування рідними, статус в групі і навіть умовно-

дострокове звільнення. То чи може вважатися справедливим, що той, хто має гроші навіть в тюрмі забезпечений матеріально і психологічно набагато краще, ніж той, хто таких грошей немає? Несправедливість на волі тягне несправедливість в тюрмі.

Проголошені заклики, побажання, «виховні» розмови залишаються здебільшого лозунгами, плакатами, які не зачіпають згасаючу моральність засудженої людини.

Висновки. Який же вихід із ситуації? Суспільство не може терпіти щоб за його кошти і засоби в установах виконання покарання кувались кадри злочинців і соціопатів. Проходить тотальна реформа правоохоронних, прокурорських і судових органів. За півтора десятиліття відбулося багато законодавчих і організаційних змін. І попри типову для українців нехоть до органів державної влади і місцевого самоврядування (частину з яких вони самі і формують) слід визнати, що вектор змін позитивний, і є вже, нехай скромні, результати. І якщо економічні трансформації у нас відбулися в 90-х роках ХХ ст. (видається значною мірою, несправедливо), то трансформації в державно-правовій та управлінській сфері затяглися. Система виконання покарань не є винятком. Після згадуваної Концепції реформування кримінально-виконавчої служби прийнята інша (яка теж нереалізована). На порі розробка ще новішої Концепції. Але чи самих Концепцій достатньої для змін у системі виконання покарань? Думаємо, що ні! І не досить ні законодавчого удосконалення, ні підняття моральності і професіоналізму працівників установ виконання покарань, ні виділення додаткових бюджетних асигнувань на пенітенціарні установи. Необхідна тотальна ревізія та зміна психологічної і педагогічної сторін відбування покарань, заміна наявних юридичних кадрів на психологів і педагогів, відхилення схоластичної і догматичної методології розуміння виконання покарання, ширше залучення душпастирів до виправлення і ресоціалізації засуджених, забезпечення духовного супроводу від установи виконання покарання до соціуму, громади, трудового колективу, сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ксенофонт. Воспоминания о Сократе / Ксенофонт. – М. : Наука. – 1993. – С. 131–138.
2. Платон. Держава / Платон. – Київ : Основи, 2000. – С. 11–29.
3. Платон. Законы / Платон // Сочинения : в 3 т. – М. : Мысль, 1972. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 184–188.
4. Аристотель. Никомахова етика. Большая этика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 150–154, 324–332.

5. Арістотель. Політика / Арістотель. – Київ : Основи, 2000. – С. 33, 84–85.
6. Цицерон. Філософские трактаты / Цицерон. – М. : Наука, 1985. – С. 301–303.
7. Цицерон. Про державу. Про закони. Про природу богів / Цицерон. – Київ : Основи, 1998. – С. 102–123.
8. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант // Сочинения : в 6 т. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 2. – С. 138–144.
9. Геґель Г. В. Ф. Основи філософії права або природне право і державознавство / Г. В. Ф. Геґель. – Київ : Юніверс, 2000. – С. 95–98.
10. Геґель Г. В. Ф. Работы разных лет : в 2 т. / Г. В. Ф. Геґель. – М. : Мысль, 1972. – Т. 1. – С. 256.
11. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. з англ. – Київ : Основи, 2001. – С. 41.
12. Радов Г. О. Формування духовності засуджених в контексті пенітенціарного процесу / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1998. – № 3. – С. 49.

REFERENCES

1. Ksenofont. (1993). *Vospominaniya o Sokrate [Memories of Socrates]*. Moscow: Nauka [in Ukrainian].
2. Platon. (2000). *Derzhava [State]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
3. Platon. (1972). *Zakony [Laws]*. *Sochineniia, Writings*. (Vols. 3). Moscow: Mysl [in Russian].
4. Aristotel. (1983). *Nikomahova etika. Bolshaia etika [Nicomache ethics. Great ethics]*. *Sochineniia, Writings*. (Vols. 4). Moscow: Mysl [in Russian].
5. Aristotel. (2000). *Polityka [Policy]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
6. Ciceron. (1985). *Filosofskie traktaty [Philosophical treatises]*. Moscow: Nauka [in Russian].
7. Tsytserson. (1998). *Pro derzhavu. Pro zakony. Pro pryrodu bohiv [Cicero About the state. About the laws. About the nature of the gods]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
8. Kant, I. (1965). *Metafizika нравов [Metaphysics of manners]*. *Sochineniia, Writings*. (Vols. 4). Moscow: Mysl [in Russian].
9. Hegel, G.V.F. (2000). *Osnovy filosofiyi prava abo pryrodne pravo i derzhavoznavstvo [Fundamentals of Philosophy of Law or Natural Law and State Studies]*. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
10. Hegel, G.V.F. (1972). *Raboty raznyh let [Works of different years]*. (Vols. 1). Moscow: Mysl [in Russian].
11. Rolz, Dzh. (2001). *Teoriia spravedlyvosti [The theory of justice]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
12. Radov, H.O. (1998). *Formuvannia dukhovnosti zasudzhenykh v konteksti penitentsiarnoho protsesu [Formation of the convicts' spirituality in the context of the penitentiary process]*. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky, Problems of Penitentiary Theory and Practice*, 3, 49 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Kostytskiy M. – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Member-correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Kushakova-Kostytska N. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Justice as a Remedy and Aim in Correction and Resocialization of Convicted: Philosophical Thinking

The article consists of two parts: in first part the content and forms of justice are analyzed through the prism of the legal philosophy, the connection of ethics and jurisprudence concerning the approach to justice is observed, the attempt is made to highlight justice as one of the grounds of law. In the history of appearing and development of the state and legal systems the question of justice was the main in assessing the activities of government and rulers during no less than the last five thousand years. In philosophy and philosophy of law justice is an object of the analyzing and assessment at least for two and a half thousand years. The authors trace the evolution of justice understanding from Socrates to the present day. The second part of the article is devoted to the problem of justice in the correction and resocialization of convicted for crimes commission and imprisoned in penitentiary institutions. The authors reject the formal-dogmatic approach to the execution of punishment when only one element of punishment – retribution – is actually protruded, and the other two – correction and resocialization – are formally presented only. To implement these two elements, it is necessary to shift the focus from the legal basis of correction and resocialization to psychological and pedagogical ones, and to provide an impact on the internal psychological (mental) side of convicted, realizing their guilt by themselves and encourage them to sincere repentance. In order for this to be achieved, it is necessary that punishment and the regime of its serving be accepted as fair by convicted; and convicted should be instilled with a sense of justice as a penitential goal.

Keywords: justice; convict; correction; resocialization; punishment; criminal correction; educational conception.

УДК 340.12:165

Бандура О. О. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Гносеологія права як складова філософії права (загальні думки)

Досліджено діалектичні взаємозв'язки правової гносеології як складової філософії права з іншими її складовими – правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією. З'ясовано, що взаємозв'язки правової гносеології з правовою онтологією полягають у такому. З одного боку, пізнавальні процеси в праві належать до сфери правового буття, оскільки вони існують. Загалом акт пізнання є онтологічним актом у тому значенні, що він відбувається насправді. Чимало дослідників включають правові ідеї, концепції, теорії до складу правової реальності. З іншого боку, онтологічно-правові знання здобувають за допомогою методів і підходів, які розробляє правова гносеологія з урахуванням досягнень філософської гносеології. Взаємні зв'язки правової гносеології з правовою антропологією висвітлено в таких висновках. Зміст правової антропології є продуктом правового (і загального) пізнання, водночас, правове пізнання є функцією людини як правової істоти, у цьому контексті правова гносеологія є складником правової антропології. Обґрунтовано висновок про те, що правова гносеологія органічно пов'язана з правовою праксеологією – пізнавальна діяльність у правовій сфері є складовою правової діяльності загалом, а теорія правової діяльності є результатом відповідних пізнавальних процедур. Аргументовано, що правова гносеологія органічно пов'язана з правовою аксіологією як ученням про ціннісний аспект права. Увагу акцентовано на питанні критерію значущості цінностей. Таким критерієм визначено істину, дослідження якої посідають центральне місце в правовій гносеології (як і в загальній гносеології). Проблема істини є також сферою перетину правової гносеології з правовими онтологією, антропологією та праксеологією. Отже, правова гносеологія має діалектичні зв'язки з іншими філософсько-правовими дисциплінами та органічною складовою філософії права.

Ключові слова: філософія права; гносеологія права (правова гносеологія); правове пізнання; методи правового пізнання; діалектика.

Постановка проблеми. Гносеологія (епістемологія) права є складовою філософії права й одночасно – складовою загальної (філософської) гносеології (епістемології), яка своєю чергою входить до складу загальної філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо йдеться про гносеологічно-правові дослідження, то передусім слід згадати монографію А. А. Козловського [1], а також монографію Г. П. Корнева [2]. Загальногносеологічним проблемам присвячені, зокрема, монографії А. Ренд [3], Д. Чалмерса [4], В. В. Ільїна [5], Д. Пучкова і М. Попова [6] та ін. Проблеми гносеології права є

також предметом ряду дисертаційних досліджень. Крім того, з цієї проблематики опубліковано багато статей. Але жодна з цих розвідок не має своїм предметом аналіз взаємних зв'язків гносеології права з іншими складовими філософії права.

Мета пропонованої статті полягає у дослідженні зазначених зв'язків та визначенні місця правової гносеології в системі філософсько-правових дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Гносеологія права є складовою філософії права. Загалом філософія права має подвійну природу, є одночасно субдисципліною загальної філософії та правознавства. З боку загальної філософії вона виступає як філософська дисципліна, якій притаманні усі основні риси філософії, як дисципліна, яка застосовує весь арсенал філософських методів і підходів до такої сфери діяльності людини, як право. Якщо філософія визначається як теоретичний світогляд, який обґрунтовує свої положення, то філософія права виступає теоретичним правовим світоглядом, що аргументує свої положення. Якщо основне питання філософії – питання про відношення людини і світу, то основне питання філософії права – питання про відношення правової людини і світу права.

З боку правознавства філософія права виступає як самосвідомість права, його філософське осмислення. З цієї позиції «право є явищем багатограним і не просто являє собою соціальний інститут і засіб регулювання відносин між громадянами, різнорівневу реальність зі своїми закономірностями, структурою та логікою розвитку ... світ права є особливим, що відрізняє його від інших сфер людського буття» [7, с. 5]. При такому підході основним для філософії права виступає питання «що є право (який його сенс)?», «адже від відповіді на нього безпосередньо залежить розв'язання всіх інших найважливіших правових проблем, у тому числі у сфері правотворчості й правозастосування. Це питання є філософським, оскільки співвідносить право з людським буттям» [7, с. 20]. В цьому контексті людина виступає як правова істота. І можна сказати, що питання «що є право?» іншими словами виражає питання «як співвідносяться правова людина і правова реальність?». Право не можна відділити від людини. Отже, питання про відношення правової людини і світу права є основним питанням філософії права незалежно від того, з якого боку ми підходимо до філософії права – з боку філософії чи з боку правознавства.

Правові людині потрібні знання про саму себе і про світ права, і ці знання мають бути правильними, істинними. Це зумовлює необхідність у вивченні пізнавальних процесів у праві,

форм, рівнів і методів правового пізнання. Даним спектром питань опікується така складова філософії, як гносеологія права. Вона є також складовою загальної, тобто філософської гносеології.

З усіх проблем гносеології права ми розглянемо лише ті, які свідчать про взаємні зв'язки цієї галузі філософсько-правового знання з іншими галузями – правовими антропологією, онтологією, праксеологією та аксіологією.

У підґрунті зв'язків між правовими гносеологією та онтологією лежить взаємовідношення філософської гносеології як загальної теорії пізнання та філософської онтології як теорії буття. Тут слід врахувати, що буття людини є усвідомленим буттям. Людина – *homo sapiens*, її буття органічно пов'язане з її розумом, свідомістю, пізнанням. Коли ми ставимо питання про буття, його природу, структуру тощо, ми тим самим робимо його предметом пізнання. Вже в цей момент виникає діалектична полярність «буття – свідомість».

Пізнавальні процеси входять до сфери буття, оскільки вони існують. Акт пізнання є онтологічним актом в тому розумінні, що він відбувається насправді. З іншого боку, онтологічні дослідження здійснюються за допомогою методів та підходів, які розробляє гносеологія. Варте уваги й те, що між буттям і знанням про нього наявна суперечність, яку слід розв'язувати шляхом гармонізації цих протилежностей. Приведення знання у відповідність з об'єктом означає досягнення істини про цей об'єкт.

Аналогічно наші знання про буття права є продуктом пізнавальних процесів, які вивчаються правовою гносеологією в контексті загальної. Слід також врахувати, що правова гносеологія пристосовує положення філософської гносеології до сфери права, широко використовуючи її досягнення. Одночасно правову гносеологію в широкому плані можна розглядати як складову правової онтології, оскільки пізнавальні процеси у праві є частиною правового буття. Багато дослідників включають правові ідеї, концепції, теорії до складу правової реальності.

Взаємні зв'язки правових гносеології та антропології можна розглядати як похідні від зв'язків між відповідними філософськими дисциплінами. З одного боку, всі уявлення про людину отримані внаслідок певних пізнавальних процедур, які здійснюються людиною й залежать від її природи. Аналогічно весь зміст правової антропології є продуктом правового (і загального) пізнання, й одночасно правове пізнання є функцією людини як правової істоти, в цьому відношенні правова гносеологія виступає складником правової антропології.

Звернімось до проблеми істини у праві. Накопичений людством досвід свідчить, що природі правової людини та світу права відповідає гармонія з ним. Для досягнення цього стану їй потрібне істинне знання. У гармонії зі світом права мають бути усі складові правової людини як особистості, в тім числі й розум а також продукти його діяльності. Уявлення, які гармонують з дійсністю, тобто відповідають їй, виявляються важливим засобом досягнення гармонії зі світом і самої особистості. Такі уявлення, що відповідають реальному стану справ, і називають істинними. Істинні правові уявлення виступають засобом досягнення гармонії людини як правової істоти і світу права.

У кримінальному процесі вживається поняття матеріальної істини, тісно пов'язане з категорією істини в її філософському трактуванні. «Абсолютно неприпустимо і ненауково міркувати так, що теорія пізнання – це одне, а теорія доказів у кримінальному процесі – зовсім інше, що зв'язку між ними немає, що гносеологічна проблема – галузь філософії, а вчення про матеріальну істину в кримінальному процесі – питання юриспруденції, судової практики, через що останнє питання і повинне розв'язуватися поза всякою залежністю від загальнофілософських положень», – писав М. С. Строгович [8, с. 16]. При цьому він застерігав і від спрощеного підходу, механічного перенесення загальнофілософських положень на галузь спеціальних питань кримінального процесу. Поняття матеріальної істини розглядалось ним як тотожне поняттю предметної істини у такому висловлюванні Маркса: «Питання про те, чи має людське мислення предметну істинність, – зовсім не питання теорії, а практичне питання. У практиці повинна людина довести істинність, тобто дійсність і могутність, посеїбність свого мислення. Спір про дійсність чи недійсність мислення, яке ізолюється від практики, є чисто схоластичне питання» [9, с. 1]. Матеріальна істина у кримінальному процесі – це істина у кримінальній справі, яка дістала фактичне («матеріальне») підтвердження.

Гносеологічні дослідження здійснюються людиною. Зокрема, людина в межах гносеології та гносеології права розробляє методи дослідження у сфері права (виступаючи тут в іпостасі правової людини) вона відповідним чином модифікує ці методи і виробляє специфічні методи правового пізнання. Вибір методів для дослідження того чи іншого об'єкта визначається його природою та парадигмою науки. Парадигма є найглибшим підґрунтям нашого знання про світ, що свідчить, зокрема, про зв'язок гносеології з онтологією.

Розглянемо питання про парадигму докладніше, оскільки воно має принципове значення і для правового пізнання. Дуже важливу роль у науці відіграла (і значною мірою продовжує відігравати) механістична парадигма. У двадцятому сторіччі на зміну їй приходить нова парадигма. Вона містить визнання множинності істини і творчого характеру образів навіть тих об'єктів, що їх вивчає фізика. У попередній парадигмі ключовим було положення про те, що існує лише одна істина, тобто що людина здатна осягти об'єкт (хоч би яким складним він не був) в усьому багатстві його якостей. У ХХ ст. наука довела, що може бути побудовано кілька різних образів того самого об'єкта, які в певному розумінні навіть суперечать одне одному, але разом із тим рівною мірою обґрунтовані, тобто однаково істинні. У своїй сукупності вони і складають, згідно з принципом доповнюваності, загальну картину об'єкта [10, с. 143]. Відповідно до нової парадигми все у світі взаємопов'язано і розвивається, тобто вона має діалектичний характер. Деякі дослідники навіть називають світ живим [11, с. 379].

У світі права (в широкому розумінні) все також взаємопов'язане, і його можна розглядати як живий світ, що постійно розвивається. Внутрішнім джерелом його розвитку є суперечність між правовою свідомістю, уявленням про належний стан правової реальності, та наявним станом цієї реальності як суцього. Тут ми маємо ще один аспект взаємодії гносеології права та онтології права.

Досліджуючи зв'язки гносеології права з антропологією права, можна також звернутись до проблеми відображення. К. Маркс і Ф. Енгельс запропонували трактування пізнання як процесу відображення дійсності, що існує незалежно від свідомості, передуючи їй. При цьому вони були схильні до розуміння даного процесу як пасивного. Згодом до такого підходу були внесені корективи, було визнано творчий характер пізнання. Зокрема, цієї позиції дотримувались представники київської філософської школи. Наприклад, В. П. Іванов акцентував увагу на взаємозумовленості відображення й творчості, відповідно актуалізуючи проблему свободи як сутнісної властивості людини [12, с. 135].

Далі, правова гносеологія органічно пов'язана також з правовою праксеологією – пізнавальна діяльність у правовій сфері є складовою правової діяльності взагалі, а теорія правової діяльності є результатом відповідних пізнавальних процедур.

Праву притаманний інтерсуб'єктивний характер, тут людська діяльність завжди виступає як взаємодія, як організована співпраця багатьох людей. Наші дії визначаються нашим баченням ситуації. Узгодженість взаємодії у правовій сфері залежить від міри взаєморозуміння, від того, чи керуються люди у своїй діяльності спільним, єдиним уявленням про світ права. Таким чином, питання про істинне знання у цій сфері стає питанням про можливість досягнення взаєморозуміння і раціональної організації спільної діяльності людей. Істину можна розглядати як принциповий чинник організації правової діяльності. З іншого боку, процес віднайдення істини у сфері права є складовою діяльності людини як правової істоти, правової діяльності в широкому розумінні. Отже, правове пізнання має органічні взаємні зв'язки з правовою діяльністю, а правова гносеологія – з правовою праксеологією.

Проблема істини є також своєрідним каналом взаємодії правової гносеології та правової аксіології як вчення про ціннісний аспект права. Істина є критерієм значущості цінностей. Багато хто вважає науку морально й етично нейтральною, такою, що нічого не каже про цілі і про те, що повинно бути. Вони, таким чином, роблять неминучим висновок: якщо цілі не можуть прийти зі сфери строгого знання, то вони повинні прийти ззовні і не можуть мати наукового характеру. Але загалом правомірним є поняття справжніх, істинних цінностей, що, на відміну від хибних, відповідають природі людини, визначають істинні норми її життя. В сучасному світі вибір істинних цінностей життя та їх практичне ствердження стають настільки актуальними, що від цього залежить не лише конкретний шлях розвитку суспільства, але й сама можливість його існування. Цінності повинні мати природне джерело. Їх потрібно віднайти, тобто відкрити або розкрити шляхом людського пізнання, звернення до практичного та філософського досвіду людей, саме відкрити, а не винайти, сконструювати або створити. З іншого боку, істина також є цінністю *homo sapiens*, якщо її брати у функціональному плані – як ідею, мету, метод, принцип пізнання і перетворення дійсності.

Істинні загальнолюдські цінності – це життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо. Істинним правовими цінностями можна вважати ті цінності, які створюються правовою людиною для впровадження у суспільне життя загальнолюдських цінностей. Правові цінності

виступають цінностями-засобами стосовно загальнолюдських цінностей як цінностей-цілей. До кола істинних правових цінностей-засобів відносяться права та свободи людини і громадянина, законність, правопорядок тощо. Вони своєю чергою виступають цілями щодо інших правових цінностей, які слугують засобами їх досягнення. Це передусім правові норми та правові інститути як групи взаємопов'язаних правових норм, котрі регулюють окремі види суспільних відносин.

Висновки. Правова гносеологія має діалектичні взаємозв'язки з правовими онтологією, антропологією, праксеологією та аксіологією. Ці зв'язки можуть бути як прямими, так і опосередкованими. Зокрема, областю перетину правової гносеології з кожною іншою зазначеною складовою філософії права є проблема істини. Правова гносеологія є необхідною складовою філософії права як діалектичної єдності зазначених філософсько-правових дисциплін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Козловський А. А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.
2. Корнев Г. П. Идеонормативная концепция истины. Философия и правоприменение / Г. П. Корнев. – М. : Акад. проект, 2006. – 352 с.
3. Рэнд А. Введение в объективистскую эпистемологию / А. Рэнд. – М. : Астрель, 2012. – 352 с.
4. Чалмерс Д. Сознующий ум. В поисках фундаментальной теории / Д. Чалмерс. – М., 2015. – 512 с.
5. Ильин В. В. Теория познания. Герменевтическая методология. Архитектура понимания / В. В. Ильин. – М. : Проспект, 2018. – 184 с.
6. Пучков Д. Диалектика. Путь к истине / Д. Пучков, М. Попов. – СПб. : Питер, 2018. – 384 с.
7. Філософія права : підручник / [О. Г. Данильян, Л. Д. Байрачна, С. І. Максимов та ін.] ; за ред. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2014. – 250 с.
8. Строгович М. С. Избранные труды / М. С. Строгович. – М. : Юрид. лит., 1990. – Т. 3 : Теория судебных доказательств. – 299 с.
9. Маркс К. Тези про Фейербаха / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-ге вид. – Київ : Держполітвидав УРСР, 1959. – Т. 3. – 604 с.
10. Бандура О. О. Правознавство в системі наукового знання: аксіологічно-гносеологічний підхід : монографія / О. О. Бандура. – Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 272 с.
11. Арнтц У. Кроличья нора, или что мы знаем о себе и Вселенной / У. Арнтц, Б. Чейс, М. Висенте. – М. : Изд-во «Э», 2016. – 448 с.
12. Человек и мир человека (Категории «человек» и «мир» в системе научного мировоззрения) : монографія / [В. И. Шинкарук, В. П. Иванов, И. Н. Молчанов и др.] ; под ред. В. И. Шинкарука. – Киев : Наук. думка, 1977. – 344 с.

REFERENCES

1. Kozlovskiy, A.A. (1999). *Pravo yak piznannia: vstup do hnoseolohii prava [The right as knowledge: the introduction to the law of gnoseology]*. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
2. Kornev, G.P. (2006). *Ideonormativnaia koncepciia istiny. Filosofiia i pravoprimerenie [Ideological concept of truth. Philosophy and Law Enforcement]*. Moscow: Akad. proekt [in Russian].
3. Rend, A. (2012). *Vvedenie v obektivistskuii epistemologiiu [Introduction to Objectivist Epistemology]*. Moscow: Astrel [in Russian].
4. Chalmers, D. (2015). *Soznaiuscii um. V poiskah fundamentalnoi teorii [Conscious mind. In search of a fundamental theory]*. Moscow [in Russian].
5. Ilin, V.V. (2018). *Teoriia poznaniia. Hermenevticheskaia metodologiia. Arhitektura ponimaniia [Theory of knowledge. Hermeneutic methodology. Understanding architecture]*. Moscow: Prospekt [in Russian].
6. Puchkov, D., & Popov, M. (2018). *Dialektika. Put k istine [Dialectics. The path to truth]*. SPb.: Piter [in Russian].
7. Danylian, O.H., Bairachan, L.D., & Maksymov, S.I. (et al.). (2014). *Filosofiia prava [Philosophy of Law]*. O.H. Danylian (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Strogovich, M.S. (1990). *Izbrannye trudy [Selected Works]*. Moscow: Yurid. lit. [in Russian].
9. Marks, K., & Enhels, F. (1959). *Tezy pro Feyierbakha [Thoughts about Feuerbach] (2nd ed.)*. Kyiv: Derzhpolitvydav URSS [in Ukrainian].
10. Bandura, O.O. (2010). *Pravoznavstvo v systemi naukovooho znannia: aksiolohichno-hnoseolohichniy pidkhid [Jurisprudence in the system of scientific knowledge: axiological and epistemological approach]*. Kyiv: Kyiv. nats. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
11. Arntc, U., Cheis, B., & Visente, M. (2016). *Krolichia nora ili chto my znaem o sebe i Vselennoi [Rabbit hole or What we know about ourselves and the Universe]*. Moscow: Izd-vo "E" [in Russian].
12. Shinkaruk, V.I., Ivanov, V.P., & Molchanov, I.N. (et al.). (1977). *Chelovek i mir cheloveka (Kategorii "chelovek" i "mir" v sisteme nauchnogo mirovozzreniia) [Man and the world of man (Categories "man" and "world" in the system of scientific outlook)]*. V.I. Shinkaruk (Ed.). Kiev: Nauk. dumka [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 29.08.2018

Bandura O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Gnosiology of Law as the Constituent Part of Philosophy of Law (General Thoughts)

The dialectical interrelations of legal gnosiology as a component of the philosophy of law along with its other components – legal ontology, anthropology, praxiology and axiology are studied. The relationship of legal epistemology with legal ontology is shown. On the one hand, cognitive processes in law are the part of the sphere of legal existence, as they exist. In general, the act of cognition is an ontological act in the

sense that it occurs in reality. Many researchers include legal ideas, concepts, and theories into the legal reality. On the other hand, ontological and legal knowledge is acquired through methods and approaches that are developed by legal gnosiology, taking into account the achievements of philosophical gnosiology. Mutual connections of legal gnosiology with legal anthropology are disclosed in the conclusions of the article. The entire content of legal anthropology is the product of legal (and general) knowledge and, at the same time, legal knowledge is the function of a human being as a legal one, in this respect, legal gnosiology acts as an integral part of legal anthropology. The conclusion is grounded on the fact that legal gnosiology is organically linked with legal praxiology – cognitive activity in the legal sphere is an integral part of legal activity in general, and the theory of legal activity is the result of the corresponding cognitive procedures. It is shown that legal gnosiology is organically connected with the legal axiology as a doctrine of the value aspect of law. Attention is focused on the question of the criterion of value. This criterion is the truth, the study of which occupies a central place in legal gnosiology (so as in general gnosiology). The problem of truth is also the area of intersection of legal gnosiology with legal ontology, anthropology and praxiology. Consequently, legal gnosiology has dialectical links with other philosophical and legal disciplines and is an integral part of the philosophy of law.

Keywords: philosophy of law; gnosiology of law (legal gnosiology); legal cognition; methods of legal cognition; dialectics.

УДК 342.565.2

Шаптала Н. К. – кандидат юридичних наук, суддя Конституційного Суду України, м. Київ

Предмет доказування в конституційному судовому процесі європейських країн (кельзенівська модель)

Стаття присвячена актуальним, однак недостатньо дослідженим питанням, пов'язаним з визначенням філософсько-правових і методологічних засад формування доказової бази в процесі конституційного провадження. Автор акцентує увагу на конституційних нормах зарубіжних країн, у яких визначено предмет доказування в конституційному правосудді, що, як і вітчизняне, побудовано згідно з континентальною, кельзенівською моделлю. Обґрунтовано, що доказування в конституційному судочинстві, організованому за континентальною (кельзенівською) моделлю, має певну специфіку, яка полягає в такому: 1. Європейська (кельзенівська) модель конституційної юстиції передбачає створення спеціальних конституційних судів, які переважно не належать до судової системи і розглядають питання, що охоплені їх компетенцією, поза зв'язком із суспільно-політичними явищами й обставинами, які спонукали звернення до них. 2. Повноваження й основні принципи функціонування органу конституційної юстиції такої моделі визначаються нормами конституцій і конкретизуються відповідними законами. 3. Предмет доказування в конституційному судочинстві за континентальною (кельзенівською) моделлю випливає з повноважень, визначених конституцією, і збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом. Його специфіка полягає в тому, що конституційний судовий процес такої моделі обмежений питаннями права, тобто з'ясуванням конституційності або неконституційності об'єктів конституційного судового контролю, а також визначенням суті й змісту об'єктів офіційного тлумачення.

Ключові слова: квазісудовий орган; конституційний контроль; конституційний судовий процес; конституційність; органічний закон; предмет доказування.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. В юридичній літературі проблеми, пов'язані із функціонуванням вітчизняного інституту конституційного судового контролю, досліджувалася багатьма вченими, зокрема: О. О. Бандурою, Ю. В. Бауліним, В. Ф. Бойком, В. Д. Бринцевим, Ю. М. Грошевим, А. С. Головіним, М. М. Гультаєм, Н. Л. Дроздович, А. Я. Дубінським, В. М. Кампом, Н. І. Клименко, О. Ф. Коні, В. О. Коноваловою, М. В. Костицьким, Н. В. Костицькою-Кушаковою, В. Т. Маляренком, О. М. Мироненком, М. А. Погорецьким, Б. М. Пошвою, П. М. Рабіновичем, О. А. Селівановим, О. О. Селівановим, М. І. Сірим, А. А. Стрижаком, В. М. Шаповалом, В. Ю. Шепітьком та багато іншими.

Проте, не зважаючи на значну кількість публікацій та наукових праць, окремі актуальні питання, зокрема, щодо визначення філософсько-правового статусу органу конституційної юрисдикції та методологічних засад формування доказової бази у процесі конституційного провадження, все ще лишаються недостатньо дослідженими. Особливо в частині визначення предмету та доказів у вітчизняному конституційному правосудді, запровадженому за зразком континентальної, кельзенівської моделі.

Теоретичною основою дослідження є праці філософів-правників, праці вітчизняних та іноземних науковців галузях філософії і права, вітчизняні та зарубіжні нормативно-праві акти та загальновизнані акти міжнародного права.

Метою роботи є винайдення системи заходів щодо:

– визначення філософсько-правового змісту предмету доказування у конституційному судовому процесі європейських країн за континентальною, кельзенівською моделлю;

– осмислення методологічних та процесуальних засад формування системи предметів доказування у зазначеному конституційному судовому процесі;

– виявлення залежності предмету доказування у конституційному судовому процесі від ідеологічної спрямованості суспільно-політичних відносин у соціумі, що знайшла своє відображення та закріплення у конституціях та законах зарубіжних країн, яким врегульовано діяльність органів конституційної юрисдикції континентальної, кельзенівської моделі.

Виклад основного матеріалу. Європейська, континентальна (кельзенівська) модель конституційного контролю передбачає заснування спеціальних судових або квазісудових органів. На відміну від англо-американської, пише професор Г. Смірнов, – ця модель судового процесу ґрунтується на пріоритеті об'єктивного, істинного знання, тобто метою доведення називається об'єктивна істина. І лише в разі неможливості її досягнення, суд повинен задовольнятися таким ступенем ймовірності, якої він досягає при можливому, вичерпному і сумлінному використанні наявних доказів [1, с. 12]

Спеціальні конституційні суди утворені за європейською моделлю конституційної юстиції, як правило, не входять до судової системи (тобто є квазісудовими органами) і розглядають питання, які віднесено до їх компетенції поза зв'язку з обставинами, що спонукали до звернення до цих органів.

«Систему континентального, писаного права, де джерелом права є закони та підзаконні нормативні акти, а судова практика є

похідною, – зазначає О. Селіванов, – запровадила цілковита більшість європейських країн. Тому загальні суди, які є правозастосовними органами правосуддя, не наділені повноваженнями здійснювати конституційний контроль. У зв'язку з цим європейська система конституційного контролю передбачає заснування спеціальних судових або квазісудових органів конституційного контролю. Такими органами є конституційні суди України, Болгарії, Угорщини, Словаччини, Чехії, Румунії, Німеччини, Італії, Іспанії тощо, а також Конституційний Трибунал Польщі. Конституційний контроль за управлінськими рішеннями у Франції здійснює Державна Рада, яка очолює систему адміністративної юстиції» [2, с. 28].

Оскільки конституція – писав Г. Кельзен, – регулює законотворчу діяльність, певною мірою визначаючи тим самим також зміст майбутніх законів, установча влада повинна зважати на те, що норми конституції (виражені загальноприйнятим способом) не завжди і не повністю можуть бути дотриманні, тобто може виникнути ситуація, коли правовий акт, суб'єктивно претендує на статус закону, хоча процес його прийняття або зміст норм створеного через такий акт закону не відповідають конституції. При цьому постає питання про те, кого конституція повинна уповноважити вирішити питання (тобто *de facto* доказати)¹, чи відповідає в конкретному випадку конституції документ, суб'єктивним сенсом якого заплановано бути законом з точки зору конституції, також законом і за своїм об'єктивним змістом, щоб діяти в цій іпостасі. У такому випадку Конституція може уповноважити на це особливий правовий орган або якийсь особливий суд вирішувати питання про конституційність цього закону [3, с. 334].

Таким чином, як вказував професор університету Пол Сезан (Франція) Л. Фаворі², «сьогодні в більшості країн, які сприйняли кельзенівську модель, визнається, що конституційне правосуддя знаходиться поза трьох гілок влади, забезпечуючи дотримання ними своїх повноважень» [4, с. 14].

Водночас, – застерігав Г. Кельзен, – органи, покликані до застосування законів, не можуть бути, з точки зору здорового глузду, уповноважені застосовувати в якості закону все те, що

---

¹ Примітка автора.

² Луї Фаворі (фр. *Louis Favoreu* 1936–2004) – відомий французький фахівець з публічного права, професор та президент університету Пол Сезан (прим. автора).

виявляє його суб'єктивний сенс. якийсь мінімум права на перевірку (тобто *de facto* на доказування)³ конституційності повинен бути залишений за цими органами. Якщо для здобуття зобов'язувальної сили закони повинні бути опубліковані урядом в офіційному виданні воно видане в якості закону в друкованому за дорученням уряду документі. Однак такі органи не повноважні перевіряти, чи прийнято щось, опубліковане в якості закону, в рамках передбаченого конституцією процесу і з передбаченим конституцією змістом [3, с. 335].

Наші знання про буття права, пише професор О. Бандура, – є продуктом пізнавальних процесів, які вивчаються правовою гносеологією в складі загальної. Слід також урахувувати, що правова гносеологія пристосовує положення філософської гносеології до сфери права, модифікує їх відповідно до специфіки правового буття. Правову гносеологію в широкому контексті можна визначати як складову правової онтології, оскільки пізнавальні процеси в праві є частиною правового буття. Правове буття (правова реальність) містить у собі правові ситуації, правовідносини, правові норми й інститути. Правові ситуації можна розглядати як ланку, яка пов'язує між собою соціальне буття та правові відносини, норми, інститути, слугуючи їх джерелом. Правові антропологія, праксеологія, аксіологія та гносеологія настільки впливають на правову онтологію, що істотно визначають її зміст. Ґрунтовне осягнення правової онтології неможливе без урахування їх впливу [5, с. 62].

Предмет доказування в конституційному судочинстві за континентальною (кельзенівською) моделлю, як правило, випливає з повноважень, визначених конституцією та збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом. Його специфіка полягає в тому, що конституційний судовий процес такої моделі обмежений питаннями права, тобто з'ясуванням конституційності або неконституційності об'єктів конституційного судового контролю, а також визначення суті і змісту об'єктів офіційного тлумачення.

Як зазначав з цього приводу Г.Кельзен, предметом конституційного контролю, з точки зору теорії права, є законодавчі норми, правопорядок, відносини між різними правопорядками, з метою забезпечення юриста (правознавця і практика) розумінням і описом позитивного права [3, с. 9].

---

³ Примітка автора.

Наприклад, виходячи з повноважень Конституційного суду, визначених Конституцією Австрії до предмета доказування в австрійському конституційному судовому процесі можна віднести:

– конституційність «майнових правових вимог... які не підлягають ні вирішенню у звичайному судовому порядку, ні виконанню шляхом прийняття рішення органом управління» (ст. 137);

– спірні питання «між судами, між землями, землею і Федерацією» (ст. 138);

– конституційність «законів Федерації або земель»;

– протиправність державних договорів (ст. 140a);

– відповідальність верховних органів Федерації і земель за допущені ними в ході їх офіційної діяльності винні правопорушення», включаючи федерального президента, членів уряду, депутатів, губернаторів земель, органів влади столичного міста Відня (ст. 142);

– рішення органів управління і справи про порушення норм міжнародного права (с. 144–145) [6] тощо.

До предмета доказування конституційного судового процесу у Федеральному Конституційному Суді згідно зі ст. 93 Конституцією ФРН, належить, зокрема:

– обсяг прав і обов'язків верховного федерального органу або інших учасників, які ... наділені власними правами (п. 1 ч. 1);

– формальна і фактична сумісність федерального права і права землі з Основним законом (п. 2 ч. 1);

– права та обов'язки Федерації і земель, зокрема, при виконанні землями федерального права і при здійсненні федерального нагляду (п. 3 ч. 1);

– дії публічної влади за конституційними скаргами щодо порушення основних прав позивача (п. 4-а ч. 1) тощо [7].

Виходячи з повноважень Конституційного суду визначених ст. 167 Конституції Республіки Сербія, до предмета доказування конституційного судового процесу слід віднести:

– конституційність законів та інших нормативно-правових актів;

– відповідність законів та інших правових актів загальноприйнятим нормам міжнародного права і ратифікованим міжнародним угодам (ч. 1);

– конституційність ратифікованих міжнародних угод (ч. 2);

– конституційність статутів та загальних нормативно-правових актів автономних провінцій і суб'єктів місцевого самоврядування (ч. 4);

– конституційність нормативно-правових актів організацій з делегованими державними повноваженнями, політичних партій, професійних спілок, громадських об'єднань і колективних угод (ч. 5) [8] тощо.

Як впливає з повноважень Конституційного Трибуналу, визначених Конституцією Республіки Польща, предметом конституційного судового контролю, можна визначити, зокрема:

- конституційність законів та міжнародних договорів;
- конституційність приписів права, що видаються центральними державними органами;
- конституційність цілей або діяльності політичних партій тощо (ст. 188);
- компетенції центральних конституційних органів державної влади (ст. 189) [9].

Значна кількість конституції європейських країн відносить до функції конституційного правосуддя здійснення конституційного судового контролю за дотриманням законодавства при проведенні виборів та референдумів. У таких випадках до предмета доказування у конституційному судовому процесі належить, наприклад:

- наявність порушення законів про вибори під час виборів Президента Республіки або членів Сейму (ст. 105 Конституції Литовської Республіки) [10];
- конституційність рішення про затвердження або не затвердження мандата депутата Національної Ради;
- конституційність і законність виборів Президента, до Національної ради та до органів територіального самоврядування;
- достовірність підсумків референдуму та народного голосування про відкликання Президента (ст. 129 Конституції Словацької Республіки) [11];
- правильність обрання Президента, депутатів і сенаторів, в разі її оскарження та обґрунтованість протестів на результати голосування з цих питань;
- правильність проведення всіх заходів референдуму, передбачених Конституцією (ст. 58–60 Конституції Франції) [12].

Як правило, до повноважень органів конституційної юрисдикції континентальної моделі також належить вирішення питань, пов'язаних із усуненням з постів посадових осіб. У таких випадках до предмета доказування конституційного судового процесу відносяться, зокрема:

- стан здоров'я Президента в контексті можливості виконувати йому надалі свої обов'язки;

– конституційність конкретних дій членів Сейму та державних посадових осіб, щодо яких порушено справу про імпичмент (ст. 105 Конституції Литовської Республіки) [10];

– обґрунтованість звинувачення Національної ради Президента з питання про умисне порушення Конституції або про зраду Батьківщині (ч. 5 ст. 129 Конституції Словацької Республіки) [11].

Від конституції в матеріальному сенсі потрібно відрізнити конституцію в формальному розумінні як правового акту найвищої юридичної сили, який містить не тільки норми, що регулюють створення спільних норм права (законодавство), а й норми, пов'язані з іншими політично важливими предметами та юридично значущими обставинами. Зокрема, – як писав Г. Кельзен, – така конституція містить твердження, згідно з яким «норми, що містяться в цьому документі (конституційному законі), можуть бути змінені або скасовані не так, як звичайні закони, а за складніших умов і шляхом особливої процедури» [3, с. 279]. Предметом доказування у передбачених конституціями європейських країн таких випадках, можуть бути питання конституційності не тільки законів, а й їх проектів, наприклад:

– органічні закони⁴ до їх промульгації, законодавчі пропозиції, до їх винесення на референдум і регламенти палат Парламенту до початку їх застосування, повинні бути представлені до Конституційної ради, який висловлюється про їх відповідність Конституції (ст. 61 Конституції Франції) [12].

Як зазначалося, зазвичай, повноваження органу конституційної юрисдикції європейської країни континентальної (кельзенівської) моделі, визначає безпосередньо конституція, а не закони, до предмета регулювання яких, як правило, відносяться процесуальні та організаційні аспекти функціонування конституційного правосуддя.

До виключень з цього правила слід віднести Конституцію Республіки Латвія, відповідно ст. 85 якої :

«У Латвії існує Конституційний суд, який у межах встановленої законом компетенції розглядає справи про відповідність Конституції законів, а також інші справи, передані законом до його компетенції» [13].

---

⁴ Органічний закон, в деяких країнах іменується фундаментальний або конституційний, – закон, що регулює основи державного ладу та найчастіше приймається за прямим приписом конституції і є або рівним конституції за юридичною силою, або знаходиться між звичайними законами і конституцією (прим. Автора).

Відповідно до питань, що підлягають розгляду в Конституційному суді законом та складають предмет доказування у конституційному судовому процесі, віднесено, зокрема:

- конституційність законів;
- конституційність міжнародних угод, підписаних або укладених Латвією;
- відповідність інших законів та нормативних актів або їх частин нормам (актам) вищої юридичної сили;
- відповідність інших актів Сейму, Кабінету Міністрів, Президента, Спікера Сейму та Прем'єр-міністра, за винятком адміністративних актів, з законом;
- конституційність закону, яким уповноважений Урядом, міністр призупинив рішення, прийняте органом місцевого самоврядування;
- відповідність Латвійських національних правових норм Латвійським міжнародним угодам, що не суперечить Конституції (ст. 16 Закону про Конституційний суд Латвії) [14].

Крім цього, законами нерідко уточнюються межі конституційних повноважень цих органів, у контексті розгляду та вирішення виключно питання права.

Так, закон про Конституційний суд Італії містить припис, згідно з яким «конституційний контроль за законом чи актом, що має силу закону, виключає будь-яку оцінку політичного характеру та використання парламентом своїх дискреційних повноважень» (ст. 28) [15]. Такої ж позиції дотримуються і конституційні суди ряду країн, так, – пише суддя Конституційного трибуналу Республіки Польща у відставці Л. Гарліцький, – в одному з рішень Конституційного суду Іспанії наголошується, що сфера політичної діяльності державної влади «знаходиться поза контролем суду», а Конституційний суд Австрії, вказавши, що «політика (правова, економічна, культурна, податкова» і т. д.) знаходиться поза сферою конституційного контролю», тим самим підкреслив, що критерієм конституційності будь-якого рішення, прийнятого законодавцем, «не може служити оцінка його доцільності, політичної ефективності або доцільності» [16, с. 213]

Висновки. Таким чином, викладене у цій статті, на наш погляд, дозволяє зробити висновки про те, що доказування в конституційному судочинстві, організованому за континентальною (кельзенівською) моделлю має певну специфіку, яка полягає у такому:

1. Європейська (кельзенівська) модель конституційної юстиції передбачає створення спеціальних конституційних судів, які, як правило, не входять у судову систему і розглядають питання

віднесені до їх компетенції поза зв'язку суспільно-політичними явищами та обставинами, які спонукали звернення до них.

2. Повноваження та основні принципи функціонування органу конституційної юстиції такої моделі, у більшості випадків, визначаються нормами конституцій і конкретизуються відповідними законами.

3. Предмет доказування в конституційному судочинстві за континентальною (кельзенівською) моделлю, як правило, впливає з повноважень, визначених конституцією та збігається з предметом розгляду конкретної справи згідно з процедурою, встановленою законом. Його специфіка полягає в тому, що конституційний судовий процес такої моделі обмежений питаннями права, тобто з'ясуванням конституційності або неконституційності об'єктів конституційного судового контролю, а також визначення суті і змісту об'єктів офіційного тлумачення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Смирнов Г. К. Восстановление в УПК РФ объективной истины как цели доказывания / Г. К. Смирнов // Уголовный процесс. – 2012. – № 4. – С. 10–17.
2. Селіванов О. Порівняльний аналіз процедури розгляду справ у Конституційному Суді України та державах Європейського Союзу / О. Селіванов // Віче. – 2015. – № 10. – С. 26–31.
3. Кельзен Г. Чистое учение о праве. – 2-е изд / пер. с нем. М. В. Антонова, С. В. Лёзова. – СПб. : АЛЕФ-Пресс, 2015. – 542 с.
4. Favoreu L. La Constitutio net sonjuge / L. Favoreu. – Paris : Economica, 2014. – 1260 p.
5. Бандура О. О. Онтологія права як складова філософії права (деякі міркування) / О. О. Бандура // Філософські та методологічні проблеми права. – 2016. – № 2 (12). – С. 55–66.
6. Конституція Австрійської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=159&page=11>. – Назва з екрана.
7. Конституція Федеративної Республіки Німеччина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=155&page=3>. – Назва з екрана.
8. Конституція Республіки Сербії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=369&page=4>. – Назва з екрана.
9. Конституція Республіки Польща [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=112&page=3>. – Назва з екрана.
10. Конституція Литовської Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=115>. – Назва з екрана.
11. Конституція Словачької Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=110>. – Назва з екрана.
12. Конституція Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=138&page=2>. – Назва з екрана.
13. Конституція Республіки Латвія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://worldconstitutions.ru/?p=116>. – Назва з екрана.
14. Constitutional Court Law [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/constitutional-court-law>. – Title from the screen.
15. Normesulla costituzione e sulfunzio namento dellac ortecostituzionale. – Legge 11 marzo 1953, n. 87 // Gazzetta Ufficiale. – 1953. – N. 62. – 14 marzo.
16. Garlicki L. Polskie prawo konstytucyjne. Zaryswy kladu / L. Garlicki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998. – 524 p.

REFERENCES

1. Smirnov, G.K. (2012). Vosstanovlenie v UPK RF obektivnoi istiny kak celi dokazyvaniia [Restoration in the Criminal Procedure Code of the Russian Federation of objective truth as the goal of proof]. *Ugolovnyi process, Criminal Procedure*, 4, 10-17 [in Russian].
2. Selivanov, O. (2015). Porivnialnyi analiz protsedury rozhljadu sprav u Konstytutsiinomu Sudi Ukrainy ta derzhavakh Yevropeiskoho Soiuzu [Comparative analysis of the proceedings of cases in the Constitutional Court of Ukraine and the European Union states]. *Viche, Veche*, 10, 26-31 [in Ukrainian].
3. Kelzen G. (2015). *Chistoe uchenie o prave [Pure doctrine of law]* (2nd ed.). (M.V. Antonov, S.V. Leozov, Trans). SPb.: Alef-Press Pure doctrine of law [in Russian].
4. Favoreu, L. (2014). *La Constitutio net sonjuge*. Paris: Economica.
5. Bandura, O.O. (2016). Ontolohiia prava yak skladova filosofii prava (deiaki mirkuvannia) [Ontology of law as a component of the philosophy of law (some considerations)]. *Filozofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2(12), 55-66 [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Avstrijskoi Respubliki [Constitution of the Austrian Republic]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=159&page=11> [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Federatyvnoi Respubliki Nimechchyna [Constitution of the Federal Republic of Germany]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=155&page=3> [in Ukrainian].
8. Konstytutsiia Respubliki Serbii [Constitution of the Republic of Serbia]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=369&page=4> [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Respubliki Polshcha [Constitution of the Republic of Poland]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=112&page=3> [in Ukrainian].
10. Konstytutsiia Lytovskoi Respubliki [Constitution of the Republic of Lithuania]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=115> [in Ukrainian].
11. Konstytutsiia Slovatskoi Respubliki [Constitution of the Slovak Republic]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=110> [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Frantsii [Constitution of France]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=138&page=2> [in Ukrainian].
13. Konstytutsiia Respubliki Latviia [Constitution of the Republic of Latvia]. (n.d.). *worldconstitutions.ru*. Retrieved from <http://worldconstitutions.ru/?p=116> [in Ukrainian].
14. Constitutional Court Law. (n.d.). *www.satv.tiesa.gov.lv*. Retrieved from <http://www.satv.tiesa.gov.lv/en/2016/02/04/constitutional-court-law>.
15. Normesulla costituzione e sulfunzio namento dellac ortecostituzionale. *Legge 11 marzo 1953, n. 87. Gazzetta Ufficiale 14 marzo 1953, n. 62*.
16. Garlicki, L. (1998). *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykladu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Стаття надійшла до редколегії 26.09.2018

Shaptala N. – Ph.D in Law, Judge of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Object of Proof in the Constitutional Trial of European Countries (Cel'zen Model)

The article is devoted to the relevant, but non-investigative, issues related to the definition of the philosophical, legal, and methodological foundations of the formation of the evidence base in the process of constitutional proceeding. The author pays particular attention to the constitutional norms of foreign countries, which defines the subject of evidence in constitutional justice, which, like the domestic one, is constructed in accordance with the continental model of the Cel'zen. According to the results of the research, the author concludes that evidence in a constitutional proceeding organized by the Continental (Cel'zens) model has a certain specificity, which is as follows: 1. The European (Cel'zens) model of constitutional justice envisages the creation of special constitutional courts, which, as a rule, are not part of the judicial system and consider issues outside the scope of their competence outside the context of socio-political phenomena and the circumstances that prompted the appeal to them. 2. The powers and basic principles of the functioning of the constitutional justice body of such a model, in most cases, are determined by the norms of the constitutions and specified by the relevant laws. 3. The subject of proof in constitutional proceedings in the Continental (Cel'zens) model, as a rule, follows from the powers determined by the constitution and coincides with the subject of consideration of a particular case in accordance with the procedure established by law. Its specificity lies in the fact that the constitutional trial of such a model is limited to issues of law, that is, the clarification of the constitutionality or unconstitutionality of objects of constitutional judicial control, as well as the definition of the essence and content of objects of official interpretation, etc.

Keywords: quasi-judicial body; constitutional control; constitutional court process; constitutionality; organic law; subject of evidence.

УДК 342.34(477)

Калиновський Б. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9654-0201>;

Кулик Т. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7338-8366>

Методологія дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої демократії в Україні

На підставі наукових досліджень у сфері юридичної науки розроблено дієву методологію, що є безумовно специфічною, з огляду на особливості цієї сфери знань. Для проведення успішного наукового дослідження таких явищ державно-правової дійсності, як місцева демократія, наприклад, оптимальним є застосування контекстуального комплексного підходу, що дає змогу органічно поєднати філософську, наукознавчу та правознавчу системи знань, методологічний потенціал яких створив передумови формування й використання способів прагматичного виконання поставлених завдань такого дослідження. Методологію науки конституційного права можна розглядати як вчення про методи, принципи та правила їх застосування під час здійснення дослідження явищ у конституційно-правовій сфері існування (статичних і динамічних елементів конституційно-правової дійсності), що є предметом відповідної галузі юридичної науки. Аргументовано, що в контексті новітнього етапу конституційно-правової реформи сучасна юридична наука постійно здійснює пошук оптимального й універсального методологічного інструментарію пізнання правової дійсності, тому це вчення лишається актуальним серед напрямів конституційно-правових досліджень. У зв'язку із цим у статті висвітлено певні важливі методологічні положення, розроблені в цій галузі юридичної науки.

Ключові слова: методологія науки; наукові методи; наукові дослідження; конституційно-правовий інститут; місцева демократія.

Постановка проблеми. Наукові дослідження у сфері юридичної науки розробили дієву методологію, що є безумовно специфічною зважаючи на особливості цієї сфери знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологія дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої демократії в Україні ґрунтується на наукових доробках провідних методологів юридичної науки та основних положеннях вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: С. Алексєєв, В. Бабкін, О. Бигич, О. Васильєв, С. Гусарєв, Р. Давид, А. Заєць, В. Забігайло, О. Зайчук, Ж.-Ж. Карбоньє,

М. Козюбра, М. Корнієнко, А. Колодій, В. Копейчиков, Л. Луць, О. Малько, М. Марченко, М. Матузов, Н. Оніщенко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, В. Тацій, О. Тихомиров, Ю. Тихомиров, А. Уотсон, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші. Сформульовані й обґрунтовані вченими основні методологічні положення та підходи дали змогу сформувати власне бачення конституційно-правових засад місцевої демократії в Україні

Виклад основного матеріалу. Для проведення успішного наукового дослідження таких явищ державно-правової дійсності, як місцева демократія, наприклад, оптимальним є застосування контекстуального комплексного підходу, що дозволяє органічно поєднати філософську, наукознавчу та правознавчу системи знань, методологічний потенціал яких створив передумови розробки і використання способів прагматичного розв'язання поставлених завдань такого дослідження. Ураховуючи це, було проаналізовано низку робіт із теорії пізнання [1–10], що дозволило визначити методологічні та методичні підходи до здійснення наукового дослідження.

У науковій літературі зазначається, що методологія науки, методологія юриспруденції і методологія окремих юридичних наук співвідносяться як загальне, особливе і одиначне, тому кожна юридична дисципліна трансформує загальнонаукові методи, поняття і системи знань згідно з властивостями домінуючих методів і природи свого предмета. Однак юридичні науки, що ґрунтуються на певному методі, особливо відповідальні за розробку його теоретичних і прагматичних аспектів, причому у взаємозв'язку з іншими методологічними спорідненими науками [11, с. 76].

Методологія у науковій літературі розуміється по-різному. Методологія (*methodos* – спосіб, метод, *log* – наука, знання) є наукою про методи. Таким є розуміння цього поняття в його початковому, найбільш уживаному значенні [12, с. 24–25]. Методологія наукового дослідження як складова будь-якої науки фактично забезпечує здійснення наукою основної – пізнавальної функції, яка полягає у розкритті закономірностей і тенденцій розвитку духовних і матеріальних явищ і процесів, інших питань, що нею вивчаються [13, с. 158]. Кондратьєв І. зазначає, що методологічна концепція праворозуміння у предметно і змістовно розгорнутому вигляді охоплює весь світ права, усе правове поле в його істотній єдності, в усіх його визначеннях і реальних проявах [14, с. 37]. Із цим не можна не погодитися. На думку Е. Темнова, методологія – складне утворення, що містить

цілу систему різних підходів, методів, логічних прийомів та інших можливих засобів пізнання державно-правових явищ [15, с. 75]. С. Гусарев, А. Олійник та О. Слюсаренко розуміють методологію як науку про методи, складне утворення, що характеризує систему різних методологічних рівнів і методів пізнання предмета [16, с. 21]. О. Копиленко визначає методологію теорії держави і права як складне утворення, дослідницький інструментарій усїєї юридичної науки, передумови та принципи організації теоретико-пізнавальної й практично-перетворювальної діяльності [17, с. 36].

Ураховуючи це, необхідно зазначити, що методологія – це складний багатоступеневий процес пізнання, а відтак, у цьому сенсі варто послуговуватися формулюванням «методологічні принципи науки». Адже саме наука є особливою формою людської діяльності, що склалася історично і має своїм результатом цілеспрямовано відібрані факти, гіпотези, теорії, закони й методи дослідження [18, с. 5].

Практично немає жодного методу, в юридичній науці, який би не застосовувався в інших галузях знання (навіть формально-логічний метод тлумачення права, заснований на законах і методах формальної логіки). Сам процес проникнення в юридичну науку способів, прийомів і процедур дослідження, властивих іншим наукам, не є механічним процесом, а супроводжується відповідною їх перебудовою, трансформацією, пристосуванням до специфіки об'єктів правової дійсності [11, с. 74].

Кожна суспільствознавча наука має свій методологічний інструментарій, за допомогою якого вона вивчає відповідні соціальні процеси, робить висновки та надає пропозиції для практики. У широкому розумінні методологія науки – це система філософських і спеціальних методів. Сучасна наукова парадигма визнає існування таких методів, як філософські, загальнонаукові, конкретно-наукові та спеціально-правові, про що досить розгорнуто викладено в спеціалізованих працях Н. Горбача [19], Д. Дєдова [20], Д. Костюка [21] та ін.

Виходячи із зазначеного вище, під методологією дослідження конституційно-правових засад місцевої демократії в Україні слід розуміти систему предметно зумовлених філософсько-світоглядних підходів, принципів, загальнонаукових і спеціально-наукових методів, способів (прийомів) і засобів, які зумовлюють комплексний характер осмислення предмета дослідження та опису його результатів.

На особливості методології дослідження конституційно-правових засад місцевої демократії в Україні зокрема

впливають: 1) комплексний характер дослідження, який визначається тим, що категорія і явище «місцева демократія» є інтегративною категорією, що характеризує механізм здійснення влади територіальних громад, щодо здійснення місцевого самоврядування; 2) знаходження об'єкта дослідження «на стику» декількох як юридичних, так і неюридичних наук (конституційного права, міжнародного права, муніципального права, адміністративного права, державного управління, політології); 3) специфіка предмета дослідження – загальні закономірності розвитку національної системи місцевої демократії в умовах європейської інтеграції, а також шляхи і засоби гарантування її реалізації; 4) необхідність забезпечення обґрунтованості результатів дослідження і можливостей використання його висновків і пропозицій для проведення конституційної, муніципальної та адміністративно-територіальної реформ.

Наукове дослідження будь-якого державно-правового явища, особливо конституційно-правового, зокрема місцевої демократії, вимагає розроблення та обґрунтування комплексу відповідних методологічних підходів і прийомів щодо його вивчення. Це має забезпечити його комплексність і всебічність, достовірність і повноту одержаних наукових результатів, послідовність і організованість наукового дослідження в цілому.

Тому методологія цього наукового дослідження базується на використанні принципу плюралізму у виборі методологічних підходів, методів і прийомів. Адже саме методологічний плюралізм і конкуренція наукових ідей є ознакою того, що представники різних доктрин виявляють свободу наукової творчості, а це – найперша запорука успішності та конкурентоздатності. Тільки сама суспільно-правова практика або життя може дати відповідь на запитання, який метод дослідження є найоптимальнішим [13, с. 163].

При цьому слід урахувати, що методологію юридичної науки можна розглядати ширше ніж сукупність тільки її методів і знань про них, а в ширшому розумінні як сукупність предметних правових теорій, понять, принципів і т. д., у такому випадку вона за обсягом свого змісту наближається до змісту всієї юридичної науки. Наукові знання, виконуючи функцію методу наукового дослідження, дозволяють пояснювати правові явища, виявляти і досліджувати їх нові властивості, прогнозувати розвиток. Так само поняття і категорії юриспруденції, які зафіксовані у відповідних визначеннях і термінах, являючи собою узагальнені результати

пізнання властивостей, зв'язків і відносин правових явищ, є одним з головних «інструментів» наукового правового дослідження.

Метод дослідження проблем – це система заснованих на світоглядно-філософських принципах пізнання відповідного предмета наукових досліджень, правил, прийомів і способів, які дозволяють виявити юридичні особливості, а також змодельувати перспективи її розвитку на майбутнє. На відміну від принципів, які формують світоглядний рівень методології дослідження проблем, методи утворюють її методичне, певною мірою «технологічне» підґрунтя [22].

Поділяємо думку про те, що наука конституційного права на кожному історичному етапі свого генезису виробляла власні підходи до поняття «методологія», які зумовлювалися розвитком соціально-економічних відносин, науки та її методології в цілому та конституційного права як галузі [22].

Отже, методологію науки конституційного права можна розглядати як вчення про методи, принципи та правила їх застосування під час здійснення дослідження явищ у конституційно-правовій сфері існування (статичних і динамічних елементів конституційно-правової дійсності), що є предметом відповідної галузі юридичної науки.

З цього приводу також варто врахувати, що, зважаючи на новітній етап конституційно-правової реформи, сучасна юридична наука постійно здійснює пошук оптимального та універсального методологічного інструментарію пізнання правової дійсності, тому це вчення не втрачає свою актуальність серед напрямів конституційно-правових досліджень. У зв'язку із цим зазначимо певні важливі методологічні положення, розроблені у цій галузі юридичної науки.

Погорілко В. указував, що формування сучасної наукової методології конституційного права в Україні відбувається таким чином: по-перше, шляхом трансформації уже апробованих методів науки радянського державного права; по-друге, через запозичення наукової методології, яка не визнавалася в науці радянського державного права, але практикувалась у зарубіжній науці конституційного права; по-третє, шляхом залучення до методологічного апарату науки конституційного права методів, що використовують в інших науках – соціології, політології, психології, статистиці, кібернетиці, теорії управління, синергетиці тощо [23, с. 184].

Щодо методологічних засад дослідження конституційно-правових відносин в Україні В. Кафарський зауважує, що методологія в конституційно-правовій науці є системою підходів, методів і способів наукового дослідження, виділяючи при цьому філософський і загальнонауковий підходи до методології дослідження організації та діяльності політичних партій в Україні [24, с. 5–25].

Рабінович П. до складу методології включає філософсько-світоглядні підходи; загальнонаукові методи, тобто такі, які використовують у всіх або у більшості наук; групові методи, тобто такі, що застосовуються лише у певній групі наук; спеціальні методи, тобто такі, що прийнятні для дослідження предмета лише однієї науки; дослідницькі методи. До першої групи належать такі методи: матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових, закономірностей і можливості їхнього пізнання, здобуття істинних знань щодо них. До другої групи – структурний, функціональний методи, сходження від абстрактного до конкретного, формально-логічні процедури, аналіз, синтез та ін. Третя група включає методи, що використовуються, наприклад, тільки у суспільствознавстві (скажімо, метод конкретно-соціологічного дослідження). Спеціальні методи, прийнятні для дослідження предмета лише однієї науки, наприклад, юриспруденції – це способи тлумачення норм права, своєрідні прийоми узагальнення юридичної практики. Дослідницькі методи, виділені як окрема класифікація, розподіляють умовно на емпіричні (способи виявлення, фіксування, збирання, систематизації інформації про факти та явища) і теоретичні (способи пояснення, тлумачення зібраних даних, побудови понять, концепцій, прогнозів та ін.) [25, с. 149].

Отже, узагальнено зміст поняття «методологія юридичної науки» полягає в тому, що вона є складним юридично-науковим утворенням; системою різних методологічних рівнів і методів пізнання та вивчення предмета дослідження; наукою про методи; сукупністю прийомів, засобів, способів і принципів вивчення предмета дослідження; інструментарієм дослідника [26, с. 43–44].

Щодо методології дослідження місцевої публічної влади, важливо також наголосити на тому, що методологічні принципи права, які пронизують усю правову матерію і є орієнтиром для прогресивного спрямування законотворчості, правозастосування,

подолання прогалин у праві, правовиховній роботі, мають особливе значення [27].

Вертикальна структура методології наукового дослідження місцевої демократії передбачає такі рівні:

– світоглядно-філософський, на якому визначаються основні напрями і загальні принципи пізнання предмета дослідження взагалі;

– загальнонауковий, що відображає дослідження об'єктів, які охоплює предмет;

– конкретно-науковий, що акцентується на юридичній науці, розглядає предмет як явище правової дійсності;

– спеціально-науковий, де вивчаються окремі властивості об'єкта (предмета).

Висновки. Вибрана як предмет дослідження проблема місцевої демократії в Україні, визначає потребу обґрунтування її теоретичних та прикладних аспектів. Ця проблема є досить складною, має комплексний характер і порушує низку ключових питань, для вирішення яких потрібно застосовувати міждисциплінарні, системні та комплексні методи. Міждисциплінарний характер, багатогранність і складність нашої наукової проблеми зумовлюють необхідність її вивчення з використанням методів різних рівнів методології юридичних наук. Окрім того, важливе значення має теоретичне вивчення не лише об'єкта дослідження, а й становлення та розвиток знань про нього.

Підсумовуючи матеріал про методологію дослідження конституційно-правових засад реалізації місцевої демократії в Україні, доречно наголосити на тому, що потребує удосконалення методологія наукових конституційно-правових і муніципально-правових досліджень щодо адаптації та узгодження загальнонаукової, конкретно-наукової, спеціально-наукової (конституційної та муніципальної) методології стосовно предмета дослідження.

Ураховуючи викладене, можна сформулювати висновок, що методологія конституційно-правових досліджень є важливим питанням, без вирішення якого неможливо рухатися в напрямі пізнання всіх аспектів такого конституційно-правового інституту як місцева демократія, та ефективного розв'язання проблеми забезпечення дійсної реалізації влади народу на місцевому рівні в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / О. Д. Тихомиров. – Київ, 2006. – 35 с.
2. Андреев И. Д. О методах научного познания / И. Д. Андреев. – М. : Наука, 1964. – 184 с.
3. Столяров В. И. Процесс изменения и его познание. Логико-методологические проблемы / В. И. Столяров. – М. : Наука, 1966. – 252 с.
4. Уемов А. И. Логические основы метода моделирования / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1971. – 311 с.
5. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг. – М. : Наука, 1973. – 271 с.
6. Семенюк Э. П. Общенаучные категории и подходы к познанию: философский анализ : монография / Э. П. Семенюк. – Львов : Вища шк., 1978. – 175 с.
7. Бартон В. И. Сравнение как средство познания : монография / В. И. Бартон. – Минск : БГУ, 1978. – 127 с.
8. Лукашевич В. К. Научный метод: структура, обоснование : монография / В. К. Лукашевич. – Минск, 1991. – 206 с.
9. Мірошніченко М. І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект : монографія / М. І. Мірошніченко. – Київ : Ун-т «Україна», 2007. – 271 с.
10. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – Київ : Ін Юре, 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
11. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження) : монографія / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Фенікс, 2007. – 430 с.
12. Лукич Р. *Методологія права* / Р. Лукич. – М. : Прогрес, 1981. – 304 с.
13. Кампо В. *Методологія досліджень конституційної юстиції в Україні: науковий огляд* / В. Кампо // *Право України*. – 2014. – № 6. – С. 158–170.
14. *Філософія права : навч. посіб.* / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заїчковський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – Київ : Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
15. Темнов Е. И. О деидеологизации методических подходов в историко-политических и государственно-правовых исследованиях / Е. И. Темнов // *Государство и право*. – 1992. – № 3. – С. 73–79.
16. Гусарев С. Д. *Теорія права і держави : навч. посіб.* / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – Київ : Правова єдність, 2008. – 270 с.
17. *Теорія держави і права. Академічний курс : підручник* / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
18. *Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб.* / за ред. А. Є. Конверського. – Київ : Центр учб. літ., 2010. – 352 с.
19. Горбач Н. *Методологічні засади сучасних гуманітарних досліджень* / Н. Горбач. – Львів : Каменяр, 2007. – 27 с.
20. Дедов Д. И. *Юридический метод* / Д. И. Дедов. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 71 с.
21. Костюк В. Н. *Методология научного исследования* / В. Н. Костюк. – Киев–Одесса : Вища шк., 1983. – 178 с.
22. Федоренко В. Л. *Методологія дослідження проблем системи конституційного права: основні етапи генезису* [Електронний ресурс] / В. Л. Федоренко // *Держава та регіони*. – 2009. – № 1. – С. 10–17. –

(Серія «Право»). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2009_1/files/pravo_01_09_Fedorenko.pdf. – Назва з екрана.

23. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за ред. В. Ф. Погорілка. – Київ : Юрид. думка, 2006. – Т. 1. – 544 с.

24. Кафарський В. І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності : монографія / В. І. Кафарський. – Київ : Логос, 2008. – 560 с.

25. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – Київ : Атіка, 2004. – 464 с.

26. Кінаш Б. С. Конституційно-правові норми: теорія та практика реалізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Б. С. Кінаш. – Київ, 2008. – 224 с.

27. Цвік М. В. Методологічне значення принципів права / М. В. Цвік // Проблеми методології сучасного правознавства : матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. (Київ, 9–10 жовт. 1996 р.). – Київ, 1996. – С. 34–38.

REFERENCES

1. Tykhomyrov, O.D. (2006). Yurydychna komparatyvistyka: filozofsko-metodolohichni zasady [Legal Comparative Studies: Philosophical and Methodological Foundations]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Andreev, I.D. (1964). *O metodah nauchnogo poznavania* [About the methods of scientific knowledge]. Moscow: Nauka [in Russian].

3. Stolarov, V.I. (1966). *Process izmeneniia i ego poznanie. Logiko-metodologicheskie problem* [The process of change and its knowledge. Logical and methodological problems]. Moscow: Nauka [in Russian].

4. Uemov, A.I. (1971). *Logicheskie osnovy metoda modelirovaniia* [The logical basis of the modeling method]. Moscow: Mysl [in Russian].

5. Blauberg, I.V. (1973). *Stanovlenie i suscnost sistemnogo podhoda* [Formation and essence of the systems approach]. Moscow: Nauka [in Russian].

6. Semeniuk, E.P. (1978). *Obscenauchnye katgorii i podhody k poznaniiu: fylosofskii analiz* [General scientific categories and approaches to cognition: a philosophical analysis]. Lvov: Vyshcha shk. [in Russian].

7. Barton, V.I. (1978). *Sravnenie kak sredstvo poznaniia* [Comparison as a means of knowledge]. Minsk: BGU [in Russian].

8. Lukashevych, V.K. (1991). *Nauchnyi metod: struktura, obosnovanie, razvitie* [Scientific method: structure, justification]. Minsk [in Russian].

9. Miroshnychenko, M.I. (2007). *Henezys natsionalnykh pravovykh system: teoretyko-metodolohichni aspekt* [The Genesis of National Legal Systems: The Theoretical and Methodological Aspect]. Kyiv: Un-t "Ukraina" [in Ukrainian].

10. Zakaliuk, A.P. (2007). *Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka* [The course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]. (Vols. 1). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

11. Zaichuk, O.V., & Onishchenko, N.M. (Eds.). (2007). *Porivnialne pravoznavstvo (teoretyko-pravove doslidzhennia)* [Comparative jurisprudence (theoretical and legal research)]. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

12. Lukych, R. (1981). *Metodolohiia prava* [Methodology of law]. Moscow: Prohres [in Ukrainian].

13. Kampo, V. (2014). Metodolohiia doslidzhen konstytutsiinoi yustytisii v Ukraini: naukovyi ohliad [Methodology of Constitutional Justice Studies in Ukraine: Scientific Review]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 6, 158-170 [in Ukrainian].

14. Bandura, O.O., Bublyk, S.A., & Zaichkovskiy, M.L. (et al.). (2000). *Filosofia prava [Philosophy of law]*. M.V. Kostytskyi, & B.F. Chmilia (Eds.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
15. Temnov, E.I. (1992). O deideologizacii metodicheskikh podhodov v istoriko-politicheskikh i gosudarstvenno-pravovykh issledovaniiah [On the deideologization of methodological approaches in historical, political, and state legal research]. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 3, 73-79 [in Russian].
16. Husariev, S.D., Oliinyk, A.Yu., & Sliusarenko, O.L. (2008). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
17. Zaichuk, O.B., & Onishchenko, N.M. (Eds.). (2006). *Teoriia derzhavy i prava. Akademichnyi kurs [The theory of state and law. Academic course]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
18. Konverskii, A.Ye. (Eds.). (2010). *Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen [Fundamentals of methodology and organization of scientific research]*. Kyiv: Tsentri uchb. lit. [in Ukrainian].
19. Horbach, N. (2007). *Metodolohichni zasady suchasnykh humanitarnykh doslidzhen [Methodological foundations of modern humanitarian research]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
20. Dedov, D.I. (2008). *Yuridicheskii metod [Legal method]*. Moscow: Volters Kluver [in Russian].
21. Kostyuk, V.N. (1983). *Metodologiya nauchnogo issledovaniia [Methodology of scientific research]*. Kiev-Odessa: Vyshcha shk. [in Russian].
22. Fedorenko, V.L. (2009). Metodolohiia doslidzhennia problem systemy konstytutsiinoho prava: osnovni etapy henezysu [Methodology of studying the problems of the system of constitutional law: the main stages of genesis]. *Derzhava ta rehiony, State and regions*, 1, 10-17. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_pravo/2009_1/files/pravo_01_09_Fedorenko.pdf [in Ukrainian].
23. Pohorilko, V.F., & Fedorenko, V.L. (2006). *Konstytutsiine pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs [Constitutional Law of Ukraine. Academic course]*. (Vos. 1). V.F. Pohorilko (Eds.). Kyiv: Yuryd. dumka [in Ukrainian].
24. Kafarskyi, V.I. (2008). *Politychni partii Ukrainy: konstytutsiino-pravove rehuliuвання orhanizatsii ta diialnosti [Political parties of Ukraine: constitutional and legal regulation of organization and activity]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
25. Rabinovych, P.M., & Khavroniuk, M.I. (2004). *Prava liudyny i hromadianyna [Human rights and citizen]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
26. Kinash, B.S. (2008). Konstytutsiino-pravovi normy: teoriia ta praktyka realizatsii [Constitutional-legal norms: theory and practice of realization]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
27. Tsvik, M.V. (1996). Metodolohichne znachennia pryntsyypiv prava [Methodological significance of the principles of law]. *Problemy metodolohii suchasnoho pravoznavstva, Problems of the methodology of modern jurisprudence: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 34-38). Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2018

Kalynovskiy B. – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9654-0201>;

Kulyk T. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7338-8366>

Methodology of the Study of the Constitutional and Legal Principles of the Functioning and Development of the Local Democracy in Ukraine

Scientific research in the field of legal science today has developed an effective methodology, which is definitely specific because of the peculiarities of this field of knowledge. For successful scientific research of such phenomena of state-legal reality as local democracy, for example, it is optimal to use a contextual integrated approach that allows organically to combine the philosophical, scientific and legal knowledge systems of knowledge, the methodological potential of which has created the prerequisites for the development and use of pragmatic solutions to the tasks such a research. The methodology of the science of constitutional law can be considered as a doctrine of the methods, principles and rules of their application during the study of phenomena in the constitutional and legal sphere of existence (static and dynamic elements of constitutional and legal reality), which is the subject of the corresponding branch of legal science. On this occasion, it should also be borne in mind that, given the latest stage of constitutional and legal reform, modern legal science constantly searches for an optimal and universal methodological tool for the knowledge of legal reality, therefore this doctrine does not lose its relevance among the directions of constitutional and legal research. In this regard, the article describes some important methodological provisions developed in this field of legal science. The problem of local democracy in Ukraine, chosen as a subject of research, determines the need to substantiate its theoretical and applied aspects. This problem is rather complicated, complex and violates a number of key issues that require interdisciplinary, systematic and integrated methods to be addressed. The multidisciplinary nature, versatility and complexity of our scientific problem determine the necessity of its study using methods of different levels of the methodology of law sciences. In addition, it is important for us not only the theoretical study of the object of research, but also the process of formation and development the knowledge about it. Having analyzed the methodology of the study of the constitutional and legal principles of the implementation of local democracy in Ukraine, it is appropriate to emphasize the need for improvement of the methodology of scientific constitutional and legal and municipal-law studies on adaptation and harmonization of general scientific, specific scientific, specifically scientific (constitutional and municipal) methodology in relation to the subject of the study.

Keywords: methodology of science; scientific methods; scientific research; constitutional law institute; local democracy.

УДК 37.013.73:378(477)

Шевчук Р. М. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6161-4554>;

Носенко О. В. – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-3941>

Аксіотерапія вищої юридичної освіти в Україні

У науковій статті на філософсько-теоретичному рівні досліджено причини виникнення проблем юридичної та правоохоронної практики в Україні. Також досліджено причини невідповідності рівня вищої юридичної освіти в Україні рівню юридичної та правоохоронної практики. За допомогою філософсько-правового аналізу уточнено роль і значення цінностей права для злагодженого функціонування правової системи демократичної держави. Обґрунтовано ідею про інваріантність системи цінностей права як аксіологічного фундаменту правової системи будь-якої цивілізованої країни. Аргументовано необхідність побудови правової системи України на засадах цінностей права, що є запорукою демократичного, правового та цивілізованого спрямування Української держави. Доведено визначальний вплив системи морально-правових цінностей майбутнього юриста на якість здійснення ним професійних обов'язків. Окреслено шляхи формування системи морально-правових цінностей майбутнього юриста. Встановлено виняткову роль особистого прикладу професійно-етичної поведінки науково-педагогічного працівника юридичного закладу вищої освіти. Визначено першочергові організаційно-правові заходи забезпечення етичної поведінки науково-педагогічного працівника юридичного закладу вищої освіти у професійній сфері.

Ключові слова: право; правова реальність; цінності права; система цінностей; європейські цінності; юридична освіта; юридична практика.

Постановка проблеми. Підготовка правознавців вищої кваліфікації в Україні щорічно нарощує масштаби... Різні юридичні професії: адвокатів, прокурорів, суддів, юрисконсультів, та інші не перестають приваблювати абітурієнтів в усіх без винятку регіонах України. Задовольняти освітні потреби та інтереси вітчизняної молоді готові кількисот юридичних закладів вищої освіти та закладів вищої освіти, які у своєму складі мають юридичні інститути та факультети. Щороку тисячі молодих правознавців, сповнених професійних сил і амбіцій, починають сходження до вершин майстерності втілення права у суспільне буття. З іншого боку існує велика кількість правників-практиків віддають свої сили, знання та досвід на

ринку юридичних послуг, а також на «нелегкій ниві» правоохоронної та правозахисної діяльності.

Попри все вище зазначене у юридичній сфері проблем не стає менше, а в окремих її галузях, як це не дивно, ситуація погіршується, наприклад, у сфері здійснення правосуддя, у правоохоронній сфері, та й законотворчій діяльності, де вітчизняний законодавець часто хибує, продукуючи інколи недоцільні, інколи несвоєчасні, а інколи й парадоксальні норми. У чому ж може критися джерело такої невідповідності ніби прогресивного характеру юридичної освіти регресивним тенденціям юридичної практики? Як виходити з цього стану невідповідності? Чому вітчизняні кваліфіковані правознавці, правоохоронці, правозахисники не в змозі забезпечити злагоджене функціонування правової системи?

Відповіді на поставлені запитання не лежать на поверхні життєвого досвіду, а криються у глибині соціально-правової дійсності, тобто в першопричинах наявного стану юридичної освіти і практики, а першопричини та граничні засади буття традиційно є предметом дослідження філософії, зокрема, пошук та осмислення першопричин та граничних засад буття правової реальності є одним із завдань філософії права. Отже, в контексті сказаного набуває актуальності філософське осмислення причин невідповідності прогресивних тенденцій розвитку юридичної освіти регресивним реаліям юридичної практики може пролити світло на шляхи виходу із ситуації, яка склалася.

Виклад основного матеріалу. Потрібно констатувати, що філософські проблеми освіти досліджувалися мислителями різних країн у різний час [1–5]. Осмислювали проблеми освіти і вітчизняні філософи [6–8]. Не лишилися поза увагою мислителів і проблеми юридичної освіти і практики [9–11], але поглиблення старих та виникнення нових проблем сучасної вітчизняної юридичної освіти і практики спонукає до нових спроб їх дослідження і вирішення.

Філософське дослідження правової сфери життєдіяльності суспільства, доцільно почати з розгляду загальних тенденцій його існування як цілісного соціального організму. В такому разі потрібно почати з того, що українське суспільство йде складним і тернистим шляхом історичного розвитку. Наскільки цей шлях важкий і часом кривавий, на жаль, може засвідчити і нинішнє покоління українців. Але найсумніше те, що боротьба, надлюдські зусилля і навіть жертви не приводять з необхідністю до наближення «світлого майбутнього», як пророкували у свій час, Георг Гегель, Огюст Конт, Карл Маркс та деякі інші видатні

філософи. Адже вже у кінці XIX – першій половині XX століття філософи історії, зокрема Микола Данилевський, Освальд Шпенглер, Арнольд Тойнбі, доводять, що в історії немає одностороннього руху і звертають увагу на різний історичний шлях окремих культурно-історичних типів суспільства, який може бути як висхідним, так і низхідним. Тобто кожне окреме суспільство у різні історичні періоди може втілювати різні варіанти розвитку, як, наприклад, рух по спіралі до прогресу, або по прямій до регресу, а можливо – і рух по колу, щоразу «наступаючи на одні й ті ж історичні граблі», тощо.

Як же українському соціуму знайти вірний шлях, і забезпечити прогресивний характер власного історичного поступу? На це питання влучну відповідь дав видатний український філософ сучасності – С. Кримський, який зауважив, що в процесах розвитку є наскрізні елементи, які хоч і йдуть від минулого, але окреслюють контури майбутнього. Це, зокрема, наскрізні цінності цивілізації, які визначають саму цивілізованість певних соціальних систем [12, с. 250]. Звідси можна зробити висновок, що щоденні боротьба і праця, змістом яких є подолання суперечностей і труднощів природно-соціального буття, тільки тоді вестимуть до гармонійного, якісно вищого стану суспільства, коли будуть спрямовуватись вищими загальнолюдськими цінностями.

Що ж собою представляють названі вищі загальнолюдські цінності? Видатний український філософ Віктор Малахов вважає, що існують принаймні два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами й інтересами людини, – і цінності, які, навпаки, надають смислу існуванню самої людини, цінності, котрі творять і відроджують людину в певній принципово новій якості [13, с. 114]. Саме другий вид цінностей називають вищими, смисложиттєвими або загальнолюдськими цінностями. Вони за своєю сутністю є вихідними постулатами і, разом з тим, кінцевими цілями та ідеалами індивідуально-духовного і суспільно-історичного прогресу людини.

Водночас відомий український філософ права Олег Бандура зазначає, що право створене людиною для її потреб і найвищою цінністю права є людина, її життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість тощо [14, с. 14]. Перераховані цінності, наряду з деякими іншими, є, на думку професора Бандури, цінностями права, тобто загальнолюдськими цінностями, які впроваджуються правом у життя суспільства.

Із висвітленого вище можна дійти висновку, що, якщо система загальнолюдських цінностей є гуманістичним

орієнтиром і запорукою розвитку соціуму, то система цінностей права є орієнтиром прогресивного поступу та запорукою гармонійного функціонування правової реальності. Це підтверджує той факт, що сучасні філософи права, розуміючи непересічне значення, цінностей права для розвитку і функціонування правової реальності виділяють таку її складову як аксіосфера права, у яку входять як цінності права, так, і правові цінності [15, с. 7].

У свій час, видатний математик Пафнутій Чебишев влучно підмітив, що теорія без практики змертвіла і безплідна, а практика без теорії марна і шкідлива [16, с. 4]. Застосувавши за аналогією зміст висловлювання академіка Чебишева до співвідношення цінностей права і правової дійсності, можна констатувати, що будь-яка система цінностей права, яка втратила зв'язок з правовою дійсністю виявляється змертвою і безплідною, а правова дійсність, яка не спрямовується і не гармонізується цінностями права є не лише даремною і шкідливою, а й знеціненою, знелюдненою, і, як наслідок – стає не правовою дійсністю, а дійсністю свавілля, жорстокості та варварства.

Але таке спрямування і гармонізація загальнолюдськими цінностями розвитку правової дійсності можливе лише за умови прагнення учасників правовідносин узгоджувати свої правові рішення і вчинки зі згаданими цінностями. Вживаючи термінологію Макса Вебера, можна сказати, що лише наявність у суб'єктів права ціннісно-раціональної мотивації до здійснення правових дій та участі в правовідносинах, буде ознакою впливу аксіосфери права на правову дійсність та запорукою прогресивного розвитку правової системи, а разом з нею і соціальної системи в цілому.

Таким чином, потрібно визнати, що для гармонійного розвитку українського суспільства і, зокрема, вітчизняної правової системи, вищі заклади юридичної освіти мають формувати правосвідомість майбутнього юриста, яка б органічно поєднувала струнку систему цінностей права, ціннісних установок і переконань з глибокими знаннями системи вітчизняного та міжнародного права.

Враховуючи вище викладене, можна припустити, що саме недостатній рівень засвоєння професійними юристами та іншими учасниками правовідносин цінностей права, відсутність відповідно їм вироблених ціннісних установок і переконань є основною причиною наявних проблем функціонування вітчизняної правової системи. Це підтверджує й той факт, що, не зважаючи високий теоретичний рівень підготовки молодих правознавців, про що свідчать успіхи правової науки, в тому

числі й університетської, приклади юридичної практики часто містять зловживання правом та софістичне тлумачення закону задля задоволення утилітарних особистих інтересів окремих кваліфікованих учасників правовідносин, або тих чий інтереси вони представляють.

Разом з тим, такі цінності, як життя, свобода, особиста недоторканість, гідність, власність, рівність, справедливість та інші є водночас тими цінностями права, які лежать в основі правових систем Європейських країн і самого Євросоюзу, а також фундаментальними загальнолюдськими цінностями, закріпленими у засадничих міжнародних нормативно-правових актах щодо захисту прав людини, насамперед, у Загальній декларації прав людини [17].

З огляду на щойно зазначене, можна стверджувати, що система цінностей права є тією підвалиною вітчизняної правової системи, яка безпосередньо синхронізує її з правовими системами Європейських країн, і взагалі – з інваріантною системою вихідних правових постулатів цивілізованого світу. Інакше кажучи, система загальнолюдських цінностей, юридично закріплених у основоположних міжнародних нормативно-правових актах та конституціях провідних демократичних держав (а також і в Конституції України) виступає єдиним незмінним аксіологічним ядром правової системи будь-якої держави, яка прагне зватися «правовою», «демократичною», «соціальною».

Щойно зазначене ще раз засвідчує життєву необхідність формування дієвого аксіологічного фундаменту особистості юриста-професіонала, та вимагає, насамперед, окреслення концептуальних засад освітньої діяльності щодо формування системи професійних компетентностей здобувачів вищої юридичної освіти.

У першу чергу, потрібно наголосити на тому, що саме система цінностей права має бути тим фундаментом, на якому зводиться «будівля» професійних юридичних знань, умінь і навичок майбутнього правника. У свою чергу, на фундаменті правових цінностей має зводитись «каркас» ціннісних установок та переконань молодого юриста-професіонала. І саме на цій ціннісно-правовій конструкції має «монтуватись» система професійних компетентностей майбутнього правознавця, і саме ця ціннісна конструкція має визначати номенклатуру професійних юридичних знань, умінь і навичок, потрібних сучасному українському правознавцю.

Формування ж системи правових цінностей потрібно починати зі з'ясування змісту та міцного засвоєння генезису, сутності,

структури, властивостей складових аксіосфери права, зокрема таких цінностей права як: свобода, справедливість, формальна рівність, власність, гідність, солідарність та інших, без втілення яких у соціальне життя не можливий суспільний прогрес, та й взагалі нормальне існування людини. У здобувачів вищої юридичної освіти зміст названих вище понять має актуалізуватись через вивчення таких навчальних дисциплін як філософія, етика та естетика, релігієзнавство, філософія права, професійна етика, юридична деонтологія та інших, які останнім часом у вітчизняних закладах вищої юридичної освіти отримують все менший обсяг академічних годин, а то й взагалі зникають з навчальних планів. Натомість, для досягнення вище поставленої педагогічної мети потрібне збільшення кредиту академічного часу не лише на висвітлення змісту вказаних навчальних дисциплін, а й на формування особистісних переконань та ціннісних установок здобувачів вищої юридичної освіти, що мають забезпечуватись необхідною кількістю практичних занять та системою позааудиторних заходів. Зрозуміло, що засвоєння аксіологічних знань та вироблення ціннісних переконань і установок тривалий і трудомісткий процес, тому для його успішної реалізації потрібно включити до навчальних планів підготовки юристів навчальні дисципліни і спецкурси, які б розподілялися протягом всього часу підготовки правника за такою траєкторією: від висвітлення основ аксіологічних знань – до сучасних актуальних проблем аксіосфери права, і від елементарних навичок етикету культурної людини – до тонкощів професійної поведінки та ділового етикету різних юридичних професій.

Водночас потрібно визнати, що коли завдяки вивченню змісту навчальних дисциплін філософського-етичного та деонтологічного спрямування можливо забезпечити засвоєння аксіологічних знань здобувачами вищої юридичної освіти, то формування відповідних ціннісних переконань та установок – справа більш складна і масштабна. Для виконання такого завдання потрібні, не лише зусилля закладів вищої юридичної освіти, а й спільні зусилля всієї системи освіти, зокрема всіх її рівнів, а також органів державної влади та місцевого самоврядування. Такі зусилля мають бути спрямовані у дошкільному та шкільному віці на вироблення поважного ставлення до іншої людини, як найвищої цінності суспільного життя, а в межах вищої юридичної освіти на поглиблене засвоєння аксіологічних знань та продовження формування

навичок моральної поведінки у професійній та побутовій сферах. Але, в першу чергу, для формування системи правових цінностей та ціннісних переконань майбутніх юристів потрібен власний приклад педагога-правознавця, як наочний зразок моделі професійної поведінки, «освяченої» служінням духовній величчю цінностей права. Адже першим правознавцем, з яким зустрічається молода людина на шляху здобуття юридичного фаху і її провідником у світ права є саме науково-педагогічний працівник юридичного закладу вищої освіти. Саме він є першим прикладом правової професійної поведінки, а перше враження, як відомо, є найстійкішим.

Висновки. Тому науково-педагогічний працівник юридичного закладу вищої освіти має демонструвати всіма своїми особистими і професійними якостями, засвоєння системи цінностей права, наявність чітких ціннісних переконань та установок, а також уміння передати їх здобувачам вищої юридичної освіти.

Забезпечення такого рівня аксіологічної компетентності науково-педагогічних працівників потребує запровадження системи організаційно-правових заходів щодо відбору науково-педагогічних кадрів та контролю їх професійно-етичної компетентності та поведінки. Етично-правовим підґрунтям такої системи заходів міг би стати (поряд з подібними комплексами етичних вимог до суддів, поліцейських, адвокатів, державних службовців тощо) Етичний кодекс науково-педагогічного працівника юридичного вищого закладу освіти, як винятково значущої для суспільного розвитку професії. Такий нормативно-правовий акт дасть можливість не лише систематизувати і висвітлити аксіологічно-етичні вимоги до науково-педагогічних працівників юридичних вищих закладів освіти, а й запровадити юридичну відповідальність за аморальну поведінку, яка заважає формувати, або спотворює систему цінностей майбутніх правознавців чи правоохоронців. Зрозуміло, що це лише початковий елемент системи організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення високої аксіологічно-етичної компетентності науково-педагогічного працівника юридичного закладу вищої освіти, але він вбачається першочерговим і визначальним для відбору інших заходів, теоретичне обґрунтування яких є справою представників галузей юридичної, управлінської та педагогічної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коменский Я. Педагогическое наследие / Я. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И. Г. Песталоцци. – М. : Педагогика, 1989. – 416 с.
2. Кант И. О педагогике : лекция / И. Кант // Кондрашин И. И. Истины бытия в зеркале сознания. – М. : МЗ Пресс, 2001. – 528 с.
3. Манхейм К. Избранное. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М. : РАО Говорящая кн., 2010. – 744 с.
4. Дьюи Дж. Введение в философию воспитания / Дж. Дьюи ; пер. с англ. – М. : Тип. Коминтерна ; Работника просвещения, 1921. – Вып. 3. – 62 с.
5. Огурцов А. П. Образы образования. Западная философия образования. XX век / А. П. Огурцов, В. В. Платонов. – СПб. : РХГИ, 2004. – 520 с.
6. Клепко С. Ф. Українська царина філософії освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipe.poltava.ua/pm/39/klpcko>. – Назва з екрана.
7. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – Київ : Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
8. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів / В. Андрущенко // Фундаментальні проблеми філософії освіти. Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С. 6–12.
9. Ідея Університету: антологія / упоряд. М. Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська ; відп. ред. М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2002. – 304 с.
10. Бігун В. С. Людина в праві. Правове людино-розуміння як філософсько-правова проблема / В. С. Бігун // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 126–128.
11. Костицький М. В. Філософія права як наука і навчальна дисципліна [Електронний ресурс] / М. В. Костицький // Проблеми філософії права. – 2003. – Т. 1. – С. 17–21. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8487>. – Назва з екрана.
12. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2008. – 367 с.
13. Малахов В. А. Етика : навч. посіб. / В. А. Малахов. – 4-те вид. – Київ : Либідь, 2002. – 384 с.
14. Бандура О. О. Аксиологія права, правова аксіологія / О. О. Бандура // Велика українська юридична енциклопедія : в 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. – Харків : Право, 2017. – Т. 2 : Філософія права. – С. 14–18.
15. Горобець К. В. Аксиосфера права: філософський і юридический дискурс : монографія / К. В. Горобець. – Одеса : Фенікс, 2013. – 218 с.
16. Чебышев П. Л. Полное собрание сочинений П. Л. Чебышева : в 5 т. / П. Л. Чебышев. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1944–1951. – Т. 5 : Прочие сочинения. Биографические материалы. – 1951. – 474 с.
17. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Komenskii, Ya., Lokk, D., Russo, J.-J., & Pestallicci, I.G. (1989). *Pedagogicheskoe nasledie [Pedagogical heritage]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
2. Kant, I. (2001). *O pedagogike [About pedagogy]*. Kondrashin I.I. *Istiny bytiia v zerkale soznaniia [Kondrashin I.I. Truths of Being in the Mirror of Consciousness]*. Moscow: MZ Press [in Russian].
3. Manheim, K. (2010). *Izbrannoe. Diaognz nashego vremeni [Favorites. The diagnosis of our time]*. Moscow: RAO Govoriascaia kn. [in Russian].

4. Diui, Dj. (1921). *Vvedenie v filosofiiu vospitaniia [Introduction to the philosophy of education]*. Moscow: Tip. Komintern; Rabotnika prosvesceniia [in Russian].
5. Ogurcov, A.P., & Platonov, V.V. (2004). *Obrazy obrazovaniia. Zapadnaia filosofiiia obrazovaniia. XX vek [Images of education. Western philosophy of education. XX century]*. SPb.: RHGI [in Russian].
6. Klepko, S.F. *Ukrainska tsaryna filosofii osvity [Ukrainian Tsarina of the Philosophy of Education]*. Retrieved from <http://www.ipe.poltava.ua/pm/39/klepko> [in Ukrainian].
7. Kremen, V.H. (2009). *Filosofiiia liudynotsentryzmu v stratehiakh osvithoho prostoru [Philosophy of human centeredness in the strategies of educational space]*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
8. Andrushenko, V. (2005). *Filosofiiia osvity XXI stolittia: poshuk priorityativ [Philosophy of education of the XXI century: the search for priorities]. Fundamentalni problemy filosofii osvity. Filosofiia osvity, Fundamental problems of the philosophy of education. Philosophy of Education, 1, 6-12 [in Ukrainian]*.
9. Zubrytska, m., Bablyk, N., & Rybchynska, Z. (2002). *Ideia Universytetu: antolohiia [University idea: anthology]*. M. Zubrytska (Eds.). Lviv: Litopys [in Ukrainian].
10. Bihun, V.S. (2003). *Liudyna v pravi. Pravove liudyno-rozuminnia yak filosofsko-pravova problema [The man is right. Legal human-understanding as a philosophical and legal problem]. Problemy filosofii prava, Problems of the Philosophy of Law, 1, 126-128 [in Ukrainian]*.
11. Kostytskyi, M.V. (2003). *Filosofiiia prava yak nauka i navchalna dystsyplina [Philosophy of Law as a Science and Educational Discipline]. Problemy filosofii prava, Problems of the Philosophy of Law, 1, 17-21*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/8487> [in Ukrainian].
12. Krymskyi, S.B. (2008). *Pid syhnaturoiu Sofii [Under the signature of Sofia]*. Kyiv: Kyievo-Mohyl. akad. [in Ukrainian].
13. Malakhov, V.A. (2002). *Etyka [Ethics] (4th ed.)*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
14. Bandura, O.O. (2017). *Aksiolohiia prava, pravova aksiolohiia [Axiology of law, legal axiology]. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia, The Great Ukrainian Law Encyclopedia. (Vols. 2). V.Ya. Tastii (et al.). (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]*.
15. Gorobec, K.V. (2013). *Aksiosfera prava: filosofskii i yuridicheskii diskurs [Axiosphere of Law: Philosophical and Legal Discourse]*. Odessa: Feniks [in Russian].
16. Chebyshev, P.L. (1951). *Polnoe sobranie sochinenii P.L. Chebysheva [Complete Works of P. L. Chebyshev]*. (Vols. 5). Moscow; Leningrad: Izd-vo AN SSSR [in Russian].
17. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny: vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]*. (n.d.). zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2018

Shevchuk R. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6161-4554>;

Nosenko O. – Ph.D in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-3941>

Acciological Therapy of Higher Legal Education in Ukraine

In scientific article the reasons of the problems of legal and law enforcement practice in Ukraine are investigated on philosophical and theoretical level. The reasons for the inconsistency of the level of higher legal education with the level of legal and law enforcement practice in Ukraine are also observed. The authors, with the help of philosophical and legal analysis, clarifies the role and importance of the values of law for the coherent functioning of democratic state legal system. The article substantiates the idea of the invariance of law values system as the axiological foundation of legal system of any civilized country. It also shows the necessity of building legal system of Ukraine on the foundation of law values, which is the key to the democratic and civilized nature of the Ukrainian state. The article proves the decisive influence of the system of moral and legal values of future lawyers on the quality of their professional duties. The ways of forming the system of moral and legal values of future lawyers are outlined. The article shows the exceptional role of a personal example of ethical professional behavior of higher law school pedagogical staff. The article also defines the priority legal and organizational measures for ensuring ethical behavior of higher law school pedagogical staff in the professional field.

Keywords: law; legal reality; law values; value system; European values; legal education; legal practice.

УДК 352/354(477)(091)

Губань Р. В. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9354-0222>

Методологічні особливості дослідження історії правового регулювання адміністративно-територіального устрою України

З часу проголошення незалежності в Україні тривають реформи. Однак нині їх процес інтенсифікувався. Важливою є реформа адміністративно-територіального устрою України, однак її не здійснюють у зв'язку з несформованістю ґрунтовної наукової концепції та неврахуванням історичного досвіду. В умовах агресії Російської Федерації проти України рецепція історичного досвіду має не лише праксеологічне, а й ідеологічне значення. Російська Федерація прагне довести, що української державності не було й немає, натомість нашій державі варто засвідчити своє правонаступництво з часів Української Народної Республіки. У процесі реформи адміністративно-територіального устрою було б доцільно запозичити ті терміни, які використовували для позначення адміністративно-територіальних одиниць в Українській Народній Республіці. Оскільки як у період Української Народної Республіки, так і нині в Україні система адміністративно-територіального устрою містить три ланки. Для дослідження історії правового регулювання адміністративно-територіального устрою було використано поліметодологію. Автори є прихильниками реалістичної школи права й заперечують класичний нормативізм. Особливість історико-правових досліджень полягає в тому, що в них превалює дескриптивний метод. Констатовано, що історик права повинен не лише вивчати нормативно-правові акти, а й ураховувати економічні, політичні й інші аспекти. Обґрунтовано, що право має закріплювати еволюційні зміни в суспільстві, саме тому використано соціологічний підхід. Увагу акцентовано на психологічному підході, оскільки ним переважно нехтують під час розроблення проєктів реформ адміністративно-територіального устрою. Метою реформи має бути насамперед забезпечення інтересів і комфорту громадян, уникнення суспільного напруження та конфліктів. У процесі дослідження розглянуто типові для масштабних юридичних досліджень методи: діалектичний, системно-функціональний, порівняльний, герменевтичний, формально-юридичний, статистичний, метод моделювання. Однак їх зміст у статті не висвітлено. Доведено, що в дослідженні історії правового регулювання адміністративно-територіального устрою України поліметодологія є більш функціональною, ніж монometодологія.

Ключові слова: адміністративно-територіальна одиниця; адміністративно-територіальний устрій; метод; методологія; психологічний підхід; соціологічний підхід; Україна; Українська Народна Республіка.

Постановка проблеми. З часу проголошення незалежності, в Україні постійно тривають реформи (щоправда, з різною інтенсивністю). Однак останні декілька років цей процес набув особливого прискорення. Це помітно як на інституційному рівні (створення у міністерствах директоратів з формування політики у відповідних сферах та директоратів стратегічного планування та європейської інтеграції), так і на рівні нормативно-правового регулювання окремих сфер суспільного життя (охорона здоров'я, освіта, атестація кадрів вищої кваліфікації тощо).

Однак перманентність процесу реформ в тому числі свідчить і про їх недостатню концептуальну досконалість. З нашої точки зору, однією з причин цього (як би не банально це звучало) є не врахування історичного досвіду проведення подібних реформ на українських землях. Рецепція історичного досвіду має нині не лише праксеологічне, але й ідеологічне значення. Адже в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України основний акцент очільників Російської Федерації робиться навіть не стільки на збройне протистояння (хоча це теж дуже вагома складова російської кампанії), як на битву за вплив на мізки українського населення, оскільки є очевидним, що без цієї складової навіть збройна перемога не буде довготривалою та ефективною.

Виклад основного матеріалу. Одним з напрямків цієї діяльності є робота над тим, щоб показати відсутність як державних традицій українського народу загалом, так і довести приналежність України до «Русского мира». З огляду на це, вкрай важливого значення набуває необхідність продемонструвати те, що українські землі опинялися у складі російських держав під тиском російської влади або безпосередньої збройної російської агресії.

Одним з кращих прикладів для цього – є демонстрація того, що Україна є правонаступником Української Народної Республіки. Зрозуміло, що за сто років суспільні відносини на українських землях суттєво ускладнились і вести мову про безумовну рецепцію законодавства УНР не можна, але, з нашої точки зору, в тих випадках, де це доречно, можна було б, принаймні, послуговуватися термінологією тих часів. Наприклад, сьогодні в Україні є триланкова система адміністративно-територіального устрою: села, селища, міста (перший рівень); райони (другий рівень); області, Автономна Республіка Крим (третій рівень).

Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) визначений Президентом України

як невідкладний, що був зареєстрований ним у Верховній Раді України 15 липня 2015 року, і щодо якого Конституційний Суд України надав висновок і який 31 серпня 2015 року був попередньо схвалений Верховною Радою України також передбачає 3 ланки адміністративно-територіального устрою: громади, райони, регіони. Прикметно, що відповідно до Конституції УНР 29 квітня 1918 року також пропонувався 3 ланковий адміністративно-територіальний устрій: землі, волості, громади. З огляду на це, з метою демонстрації тяглості української правової традиції було б доцільно використати в Конституції України саме ці терміни.

Прикметно, що як в Конституції 1918 року, так і в законодавстві УСРР, а згодом і УРСР передбачалася наявність адміністративно-територіальної одиниці, яка об'єднувала сільські населені пункти: якщо в УНР це була громада, то в радянський період – сільрада. З прийняттям Конституції України 1996 року сільрада де-юре не фігурувала як адміністративно-територіальна одиниця, хоча де-факто вона продовжувала існувати, а Державний комітет статистики України продовжував вести їх облік. Однак, як ми бачимо, нинішній рух за створення громад демонструє недоцільність ліквідації адміністративно-територіальної одиниці, яка б об'єднувала сільські населені пункти. Це лише один з небагатьох прикладів невикористання, приміром, історико-правового методу при розробленні концепцій державних реформ.

Таким чином, ми бачимо, що нагальною є необхідність вивчення методології, яка б допомогла у процесі реформ у державі. Власне, поліметодологія мала б бути типовим підходом при проведенні переважної більшості досліджень. Однак, на жаль, поки що в українській юридичній науці, попри декларування використання ряду методів, вони, як правило, є лише передбаченою вимогами до наукових досліджень декорацією, яка не має суттєвого впливу на написання роботи.

Однією з причин цього, з нашої точки зору, є знову ж таки вплив минулого на сьогоднішній день. Адже в радянський період відбулося возведення методології (власне методології марксистсько-ленінської діалектики) не тільки в ранг ідеології, але і своєї рідної теології. Адже кожен вчений в Радянському Союзі і країнах соціалістичного табору, незалежно, що він досліджував (гібридизацію рослин, будову мікросвіту, органічну хімію, іхтіологію, історію, деталі машин, нарисну геометрію чи конструкцію мостів) мусив у вступній частині своїх наукових праць вказувати, що він працює в парадигмі марксистсько-

ленінської методології ще й підкріплювати ці твердження цитатами з творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. І. Леніна чи рішень, з'їздів комуністичних партій [1, с. 5].

На жаль, у цьому аспекті ми відчуваємо значну інерцію. Однак нині замість марксистсько-ленінської діалектики на п'єдестал «єдиноправильної» методології поставлений юридичний позитивізм. І, як цілком слушно зауважує академік М. Костицький, «немає моди на ревізію юридичного позитивізму, немає «дядька», який «зверху» сказав змінюватись, розвиватись, ревізувати» [2, с. 32]. В той час як західний світ давно знаходиться на стадії постмодернізму, який пропонує плюралізм, в тому числі і щодо методології [3, с. 163]. Постпозитивізм з часом почав відстоювати плюралізм методологій наукового і філософського пізнання та дійшов до міркувань про шкідливість і дефективність монометодологій [2, с. 27]. В цьому контексті абсолютно правильним видається підхід, який передбачає, що метод, методика, методологію вибирає сам дослідник. Він може в якості методології вибрати будь-яку теорію, пов'язану з нею систему категорій, понять, правил, та через призму цієї теорії (як готової методології) пізнавати юридичну дійсність, а може сам (якщо він здатний) виробляти власну методологію.

На практиці відбувається ситуація, коли вчений еkleктично застосовує готові методи, конструюючи з них власну методику пізнання [4, с. 211]. Нам також імпонує підхід академіка М. Костицького, який полягає у відмові від побудови ієрархії методологій, методик і методів. Вважаємо, що між методологіями, методиками і методами не може бути «вертикальних», ієрархічних зв'язків, а лише «горизонтальні» коли конкретна методологія, методика, метод використовується окремо, комплексно чи в поєднанні з іншими без визначення котра з них є головнішою, «єдиновірною» чи монопольною [2, с. 18]. Справді, головне, щоб «мозаїка методів» дала конкретний теоретичний чи практичний результат [1, с. 6], а не просто служила декорацією до основного тексту.

Не може не викликати захоплення поширення згаданих вище ідей на конкретні галузі юридичної науки, зокрема науку конституційного права. Так, професор В. Федоренко констатує, що до методологічного апарату науки конституційного права залучаються методи, що використовуються в інших науках – соціології, політології, психології, статистиці, кібернетиці, теорії управління, синергетиці тощо [5, с. 30]. Автор переконаний, що окремі положення постпозитивістської методології можуть сприяти розвитку конкурентоздатності вітчизняної науки конституційного

права, наближенню її до реальних потреб національного державотворення та правотворення [5, с. 32]. Важко не погодитися з цим твердженням.

Проте наразі ситуація далека від ідеальної. Тому сьогодні в юриспруденції потрібна революційна ревізія методології, як в теорії, так і в практиці. Адже не тільки практики, але й теоретики оперують в своїх розмірковуваннях «омертвілою» інформацією, коли життя, функціонування соціуму, держави, права зводиться до спрощених логічних схем за якими реального життя не видно. Практична юриспруденція вироджується в догматику і схоластику, а для юристів-практиків головним завданням є «втиснути» розмаїття соціального життя в готові схеми, стандарти. А тоді вже оперувати ними. Чи потрібна суспільству, громадянам така юриспруденція? Як вважає академік М. Костицький, відповідь очевидна... [2, с. 34].

Але ж яка юриспруденція потрібна? Мабуть, та яка відмовиться від примату нормативізму, а зробить акцент на правовому реалізмі, продемонструє як вплив суспільства на формування права, так і вплив права на розвиток суспільства, покаже зв'язки між ними та продемонструє певні закономірності. І зможе слугувати не лише гносеологічним потребам суспільства, але й буде локомотивом прогнозування його подальшого розвитку. Безумовно, що дослідження будь-якої тематики має власні особливості. На сторінках часопису ми прагнемо продемонструвати методологічний інструментарій, який нами був використаний при підготовці дослідження історії правового регулювання адміністративно-територіального устрою України.

Особливість історико-правової тематики полягає насамперед у тому, що на відміну від сучасної юриспруденції, коли дослідник може за допомогою комп'ютерних мереж знайти, фактично, будь-який потрібний йому офіційний документ, історик права часто оперує в тому числі і архівними документами, до яких не має доступ пересічний дослідник. Часто він є навіть першим читачем, який вивчає той чи інший документ. З огляду на це, історик права просто вимушений вдаватися до дескриптивного методу, інакше читачу буде або надзвичайно складно або й взагалі не можливо зрозуміти особливості правового регулювання суспільних відносин чи розвитку держави на певних історичних етапах. Тому Н. Крестовська має абсолютну рацію, коли тверджує, що зважаючи на природу історичної та історико-правової науки, дескриптивний метод має залишатися серед основних дослідницьких засобів [6, с. 110]. Студіюючи історію правового регулювання адміністративно-територіального устрою

України, ми посилалися саме на ці підвалини. Ми також виходили з того, що історик права повинен вивчати не лише правові пам'ятки і правозастосовчі акти тієї епохи, яку він досліджує, але також вивчати тогочасну історико-правову дійсність, історико-правові явища і процеси, враховувати і фактори, які призвели до їх створення та які вплинули на характер цих пам'яток – економічні, соціальні, географічні, ідеологічні тощо [7, с. 105]. Ще на початку дослідження ми поставили за мету уникнути одного з найтипівіших недоліків, як вважає М. Дамірлі, який характерний для досліджень «фахівців-галузевиків», – не обмежувати історію права історією законодавства (звичайного хронологічного перерахунку нормативних актів, без зв'язку з історичним тлом, без аналізу ефективності застосування тієї чи іншої норми) [8, с. 43].

Оскільки, як слушно зауважує цитований вище вчений, дослідження історії права, які не поширюються за межі чисто юридичних факторів, обмежені позитивістським підходом, є не що інше, як «погляд з тунелю» [8, с. 43]. На тому, що предмет дослідження не можна «виривати» з контексту, наголошував і один з найвідоміших британських істориків ХХ століття Дж. Тош [9, с. 19]. Власне, уникнути тла дослідження нам не дають іманентні властивості права. Як слушно зауважив М. Кельман, існування політологічного підходу у правознавстві обґрунтовується тим, що, за свідченням Р. Дворкіна, право є політичним за своєю природою і тому юристи змушені використовувати політичну теорію для пояснення правових феноменів [10, с. 32].

Власне, численні наукові пошуки О. Ярмиша також змусили його визнати наявність субстанційного взаємозв'язку загальної культури та правової культури як її невід'ємного складника [11, с. 176]. Саме це аксіоматичне твердження змусило нас звернутися, зокрема, і до використання цивілізаційного підходу, який упродовж тривалого часу ми активно розробляли. Адже, як слушно зауважує В. Бабкін, попри певний суб'єктивізм цивілізаційної парадигми, що виявляється подекуди у неможливості синхроністичного зіставлення історичних явищ та спростовує уявлення про прогресивний розвиток світової історії, використання цього підходу при осяганні реального історичного процесу дозволяє включити людину як вищу соціальну цінність у процес історичного розвитку, врахувати матеріальні, соціокультурні, етнонаціональні особливості різних суспільств у їх історичній спадкоємності, подолати европоцентризм та утвердити «мультікультурний» характер людського суспільства [12, с. 114].

Під час написання дисертаційного дослідження автор виходив також із методологічних засад нового історизму О. Еткінда, тобто відмовився від заздалегідь «сильної теорії», підтвердженням якої мали б слугувати всі наведені історичні матеріали.

Врешті, ми вважаємо, що вже настав час для реалізації передбачення Є. Ерліха, озвученого ним сторіччя тому: «Завдання юриспруденції майбутнього буде полягати в тому, щоб змусити право підлаштовуватися під нові, мінливі потреби життя» [13, с. 356]. На цих позиціях стоїть і сучасна дослідниця соціології права К. Яцино, яка вважає, що фактично норми права ґрунтуються і походять від реальних суспільних відносин і повинні в своїй суті відображати їх, спонукати до подальшого розвитку, закріплювати саме ті правовідносини, що мають певні загальноцивілізаційні цінності сучасного людського життя [14, с. 7]. Цю думку можна доповнити і наголосити на тому, що розвиток суспільства змушує право удосконалюватись, відповідно до нововиниклих суспільних відносин.

Телеологічний підхід був доцільним при визначенні досягнення цілей під час здійснення реформ адміністративно-територіального устрою. З нашої точки зору, право має своєчасно «закріплювати» кращі практики організації адміністративно-територіального устрою, а не бути їх гальмом. Соціологічний підхід був використаний з тим, щоб розкрити роль і значення різних соціальних факторів на формування і дію права [15, с. 146]. Важко не погодитися з К. Яцино, яка стверджує, що правові явища і процеси не можуть бути глибоко і всебічно вивчені поза їх зв'язком із суспільством як соціальною системою, тобто поза соціальними зв'язками [15, с. 1].

Як справедливо зауважують О. Кобан та В. Костицький, щоб цілковито розкрити суть права, наука права має бути не лише історичною, а й соціологічною [15, с. 84]. Водночас «соціалізація» законодавства має своїм результатом неминучість застосування соціологічного підходу як додаткового засобу юридичного пізнання [16, с. 278].

Ми брали до уваги те, що суспільне життя регулюється не тільки правовими нормами, але й неправом, тобто силою звички, модою, пережитками, ціннісними установками особи [17, с. 7]. Безумовно, важливе значення має і соціально-психологічний підхід, відповідно до якого потрібно враховувати соціальну ідентичність спільнот. Наприклад, В. Пилипів переконаний, що основним ідеологічним недоліком проекту реформи адміністративно-територіального устрою 2005 р. було саме нехтування соціологічних і психокультурних факторів [18, с. 285].

І це при тому, що, як цілком справедливо зауважують Р. Зрайко та Л. Калачнікова: «Сучасний адміністративно-територіальний поділ України багато в чому є штучним, не збігається з культурно-історичним, а за своєю глибинною суттю – із психологічним районуванням» [19, с. 108]. Проблемою є і те, що з «технічної» точки зору ці відмінності не завжди вдається чітко зафіксувати. Як зазначають згадані вище автори, в соціально-політичних опитуваннях ці відмінності можуть затушовуватися, не виявлятися так яскраво [19, с. 108].

П. Горностай стверджує, що групова ідентичність, яка виявляється в потребі людини належати до групи, – необхідний стан існування групи та життя індивіда в групі [20, с. 112]. На це звертає увагу і В. Васютинський: «Для нормального існування та повноцінної самореалізації особа повинна мати ідентичність» [21, с. 25]. Крім того, професор зауважує, що належність до спільноти може забезпечувати почуття внутрішнього психологічного комфорту, і особливо це може бути корисним у разі, коли реальне повсякденне життя дає замало підстав для переживання такого комфорту [21, с. 30]. Крім того, зазначає він, переживання належності до спільноти допомагає особі уникнути самотності, дає можливість відчути свою причетність до чогось «більшого», великого і величного, і це дозволяє їй забути або знецінити власні страхи, почуття невпевненості в собі [21, с. 31]. Відомий німецький соціальний психолог та філософ Е. Фромм простежив психофізіологічну необхідність належності до спільноти. Дослідивши потребу людини у спільноті, він переконався, що дитина починає усвідомлювати свою самотність та окремість, а це, на його думку, породжує почуття беззахисності й тривоги. Тому, вважає учений, аби побороти їх, дитині потрібно злитися з навколишнім світом, розчинитися в ньому, підпорядкуватися йому [22, с. 34].

Вже згадуваний В. Васютинський, досліджуючи спільноту, дійшов висновку, що переживання належності до неї стає джерелом позитивного самоствавлення і самоповаги. При цьому він вказує на такий цікавий феномен: з одного боку, особа цінує спільноту, до якої, як вона гадає, належить, приписавши їй усілякі щонайрозмаїтіші чесноти, а з другого – поважає саму себе, позаяк належить до такої «похвальної» спільноти, відчуває свій глибинний зв'язок з нею [21, с. 36].

Як вказують російські вчені О. Шкаратан та Г. Ястребов: «Спільноти характеризуються спільністю умов існування, взаємопов'язаними подібними формами діяльності в різних

сферах життя, спільними соціальними нормами й цінностями, стилем життя, гомогенністю за основними статусними характеристиками, здатністю до самовідтворення, специфічною сукупністю соціальних зв'язків» [23, с. 42]. Крім того, зазначена вище спільність формує і колективний світогляд. Як стверджує В. Васютинський: «Так чи інакше, але таке явище, як колективний суб'єкт, існує як певна реалія людського співбуття, виявляється і функціонує в інтерсуб'єктивному просторі, творить цей простір, посідає та виявляє в ньому певні властивості [21, с. 62]. Звісно, що в цьому контексті цілком слушно постає питання про цілісного матеріального носія колективної суб'єктності. На поставлене запитання вчений відповідає, що таким суб'єктом виступає сукупність індивідуальних суб'єктностей, які поєднуються між собою складними зв'язками та утворюють інтерсуб'єктне середовище, але при цьому аж ніяк не «зливаються» в єдиного цілісного суб'єкта [21, с. 62]. Одним з чинників, який необхідно враховувати при проведенні адміністративно-територіальної реформи в Україні, є чинник так званого інгрупового фаворитизму, фактично – спільнотного патріотизму. Для особи, яка належить до даної спільноти, все, що стосується цієї спільноти, без особливих труднощів виявляється кращим і виправданішим у порівнянні з аналогічними параметрами інших, менш привабливих, груп [21, с. 62].

І. Верещук теж переконує, що розвиток місцевого самоврядування та системна децентралізація влади спричинили розвиток та посилення локальної самоідентифікації громадян. Тепер постала необхідність, щоб локальна адміністративно-територіальна одиниця віддзеркалювала реально наявну соціально-територіальну спільноту (громаду) [24, с. 26]. О. Оргієць також вважає, що при проведенні адміністративно-територіальної реформи потрібно враховувати психоідентифікацію більшості жителів як територіальної спільноти [25, с. 344].

Орієнтація на спільноту в процесі самовизначення закріплює у свідомості та поведінці особи типові для спільноти соціальні настанови (атитюди), усереднені й стереотипні форми оцінки, ставлення, поведінки, що актуалізуються в типових соціальних ситуаціях. У результаті соціальні настанови засвоюються особою, інтеріоризуються нею, переймаються від інших членів спільноти, а далі реалізуються в її поглядах і вчинках як власні особистісні елементи [21, с. 82]. Як стверджує В. Васютинський, «...спільні ідентифікаційні, мотиваційні та когнітивні властивості

членів спільноти забезпечують наявність і спільних рис поведінки. Натомість спільна поведінка проявляється як типова, схожа, однакова поведінка членів спільноти в типових, стандартних ситуаціях, виявляє близькість і подібність їхніх поведінкових реакцій на однакові стимули» [21, с. 91].

Варто зауважити, що ці тези верифікуються і апостеріорі. Наприклад, за даними соціально-психологічних досліджень, проведених співробітниками Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України в 2003 році, чітко простежуються психологічні риси, притаманні кожному регіону за бінарними шкалами. Крим – інтровертний, дуже екзекутивний; Правобережний центр – емоційний, екстравертний, екстернальний, інтенціональний; Північний схід – емоційний, раціональний, інтуїтивний, екстернальний, інтенціональний; Галичина – дуже емоційна, дуже сенсорна, екстернальна, інтенціональна; Захід – емоційний, екстравертний, ірраціональний, сенсорний, інтенціональний; Донбас – емоційний, раціональний, інтуїтивний, інтенціональний; Схід – емоційний, сенсорний, інтернальний, інтенціональний; Південь – дуже емоційний, інтровертний, раціональний, інтенціональний; м. Київ – емоційний, інтровертний, дуже сенсорний, екстернальний, інтенціональний [19, с. 107]. Суперечливість результатів по регіону (наприклад, емоційність і раціональність) автори пояснюють тим, що до складу регіону входять області з полярно протилежними психологічними характеристиками.

Вчені стверджують, що аналогічні психологічні «портрети» можна створити для окремих областей, міст і навіть районів. «Причому точність їх, детальність і практичне значення будуть набагато більшими, ніж по регіонах» [19, с. 107].

Оскільки ця реформа має проводитись, насамперед, в інтересах громадян України, то при її проведенні має враховуватись і психологічний «комфорт» громадян. За результатами анкетування активістів, голів сільських рад, представників районних рад та адміністрацій, про можливість виникнення непорозумінь та конфліктів між місцевими територіальними громадами, приміром, у Волинській області заявило 18,4 % опитаних, а в Чернівецькій – 53,2 % [26, с. 247].

На думку таких відомих вчених, як Ю. Оборотов та І. Долматов, територіальна проблематика в сучасних дослідженнях має розширюватися шляхом використання таких розробок, як територіальна свідомість і територіальна ідентичність

[27, с. 361]. Л. Нагорна переконана, що для України територіальна ідентичність – не лише важливий складник соціальної ідентифікації, а й своєрідний ключ для конструювання регіону як політичного простору і водночас мірило легітимації [28, с. 52]. І справді, важко не погодитись з О. Оргійцем, який вважає, що нехтування під час об'єднання територіальних громад такими чинниками, як традиції, спільний територіальний інтерес жителів, зумовить конфліктні ситуації серед населення різних поселень та унеможливить умови для ефективного управління таким об'єднанням [29, с. 107]. Зрозуміло, що в процесі дослідження ми використали типові для масштабних юридичних досліджень методи: діалектичний, системно-функціональний, порівняльний, герменевтичний, формально-юридичний, статистичний, метод моделювання. Однак як обмеженість журнальної публікації не дозволяє нам показати результати, які вони дали, так і їх «типовість» не робить їх використання цікавими для читача.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що при дослідженні історії правового регулювання адміністративно-територіального устрою України поліметодологія є більш функціональною, ніж монометодологія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання (зокрема в правознавстві) / М. В. Костицький // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2014. – № 1. – С. 3–13.
2. Костицький М. В. Позитивізм як методологія юриспруденції / М. В. Костицький // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2014. – № 2. – С. 16–35.
3. Симон Ю. С. Переосмислення класичної методології пізнання історичного розвитку права в процесі формування некласичної пізнавальної парадигми / Ю. С. Симон // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2013. – № 1–2. – С. 157–164.
4. Костицький М. В. Діалектика права як загальне вчення про право / М. В. Костицький // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2014. – № 2. – С. 208–213.
5. Федоренко В. Л. Предмет і метод науки конституційного права в Україні / В. Л. Федоренко // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2011. – № 2. – С. 27–32.
6. Крестовська Н. М. Апологія дискриптивного методу / Н. М. Крестовська // *Методологічні проблеми історико-правових досліджень* : матеріали XXIII Міжнар. істор.-прав. конф. (Алушта, 24–26 верес. 2010 р.) / редкол.: І. Б. Усенко та ін. – Київ ; Сімферополь : Доля, 2011. – С. 109–115.
7. Ковалева С. Г. Исторический метод в историко-правовых исследованиях / С. Г. Ковалева // *Методологічні проблеми історико-правових досліджень* : матеріали XXIII Міжнар. істор.-прав. конф. (Алушта, 24–26 верес.

2010 р.) / редкол.: І. Б. Усенко та ін. – Київ ; Сімферополь : Доля, 2011. – С. 105–109.

8. Дамирли М. А. *Методология историко-правовой науки в контексте соотношения истории и современности* / М. А. Дамирли // *Методологічні проблеми историко-правових досліджень : матеріали XXIII Міжнар. істор.-прав. конф.* (Алушта, 24–26 верес. 2010 р.) / редкол.: І. Б. Усенко та ін. – Київ ; Сімферополь : Доля, 2011. – С. 37–48.

9. Тош Д. *Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка* / Д. Тош. – М. : Весь мир, 2000. – 296 с.

10. Кельман М. С. *Юридична наука: проблеми методології : монографія* / М. С. Кельман. – Тернопіль : Терно-граф, 2011. – 492 с.

11. Ярмиш О. Н. *Актуальні проблеми методології вітчизняної історії держави і права* / О. Н. Ярмиш // *Антологія української юридичної думки : в 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученко*. – Київ : Юрид. кн., 2002. – С. 175–186.

12. Бабкін В. Д. *Сучасна методологія досліджень історії держави і права України* / В. Д. Бабкін // *Антологія української юридичної думки : в 6 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученко*. – Київ : Юрид. кн., 2002. – С. 103–116.

13. Эрлих О. *Основоположение социологии права* / О. Эрлих ; пер. с нем. М. В. Антонова ; под ред. В. Г. Графского, Ю. И. Гревцова. – СПб. : Универ. издат. консорциум, 2011. – 704 с.

14. Яцино К. С. *Предмет соціології права та її місце в системі юридичних наук* : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / К. С. Яцино. – Київ, 2013. – 18 с.

15. Костицький В. *Соціологія права: науково-теоретична спадщина Євгена Ерліха і проблеми розвитку сучасної науки* / В. Костицький. – Київ ; Дрогобич : Коло, 2015. – 227 с.

16. Сердюк О. В. *Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права* : монографія / О. В. Сердюк. – Харків : Яшма, 2007. – 320 с.

17. Костицький В. В. *Соціологія права як наука* / В. В. Костицький // *Соціологія права*. – 2012. – № 2–3. – С. 3–8.

18. Пилипів В. В. *Управління відтворенням територіальних економічних систем у фінансовому просторі* / В. В. Пилипів. – Київ : РВПС України НАН України, 2011. – 400 с.

19. Зрайко Р. І. *Психосоціальні характеристики Регіональної України* / Р. І. Зрайко, Л. М. Калачнікова // *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. – 2003. – № 7. – С. 101–114.

20. Горностай П. П. *Групова ідентичність як предмет психології малих груп* / П. П. Горностай // *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. – 2010. – № 24. – С. 105–113.

21. Васютинський В. *Психологічні виміри спільноти : монографія* / В. Васютинський. – Київ : Золоті ворота, 2010. – 120 с.

22. Фромм Э. *Бегство от свободы* / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 272 с.

23. Шкаратан О. И. *Российское неозакратическое общество и его стратификация* / О. И. Шкаратан, Г. А. Ястребов // *Социологические исследования*. – 2008. – № 11. – С. 40–50.

24. Верещак І. А. *Європейський досвід удосконалення адміністративно-територіального устрою на локальному рівні: уроки для України* / І. А. Верещак // *Модернізація системи державного управління: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф.* (Львів, 20 квіт. 2012 р.) : у 2 ч. / за наук. ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2012. – Ч. 2. – С. 24–29.

25. Оргієць О. М. Розробка моделі комунізованих адміністративно-територіальних одиниць базового рівня в умовах етнонаціонального різноманіття / О. М. Оргієць // Теорія та практика державного управління. – 2012. – Вип. 2. – С. 339–346.

26. Карпенко В. В. Механізми забезпечення комплексного розвитку сільських територіальних громад : монографія / В. В. Карпенко. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2012. – 328 с.

27. Оборотов Ю. Н. Территория государства и государственное пространство / Ю. Н. Оборотов, И. В. Долматов // *Общетеоретическая юриспруденция : учеб. курс / под ред. Ю. Н. Оборотова*. – Одесса : Фенікс, 2011. – С. 361–371.

28. Нагорна Л. Територіальні ідентичності в системі трансдисциплінарних регіональних досліджень / Л. Нагорна // *Регіональна історія України*. – 2012. – № 6. – С. 35–53.

29. Оргієць О. Перспективи розвитку комунікативних громад як нової моделі базових територіальних спільнот / О. Оргієць // *Державне управління та місцеве самоврядування*. – 2012. – № 3. – С. 258–267.

REFERENCES

1. Kostytskiy, M.V. (2014). Lohika yak metodolohiia naukovooho piznannia (zokrema v pravoznavstvi) [Logic as a methodology of scientific knowledge (in particular in jurisprudence)]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 3-13 [in Ukrainian].

2. Kostytskiy, M.V. (2014). Pozytyvizm yak metodolohiia yurysprudentsii [Positivism as a methodology of jurisprudence]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 16-35 [in Ukrainian].

3. Symon, Yu.S. (2013). Pereosmyslennia klasychnoi metodolohii piznannia istorichnoho rozvytku prava v protsesi formyvannia neklasychnoi piznavalnoi paradyhmy [Reinterpretation of the classical methodology of knowledge of the historical development of law in the process of formation of a nonclassical cognitive paradigm]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1-2, 157-164 [in Ukrainian].

4. Kostytskiy, M.V. (2014). Dialektyka prava yak zahalne vchennia pro pravo [Dialectics of law as a general doctrine of law]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 208-213 [in Ukrainian].

5. Fedorenko, V.L. (2011). Predmet i metod nauky konstytutsiinoho prava v Ukraini [Subject and method of science of constitutional law in Ukraine]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 2, 27-32 [in Ukrainian].

6. Krestovska, N.M. (2011). Apolohiia dyskryptyvnoho metodu [Apology of the discriminatory method]. *Metodolohichni problem istoriko-pravovykh doslidzhen, Methodological problems of historical and legal research: Proceedings of the 23th International Historical and Right Conference*. I.B. Usenko (et al.). (Ed.). (pp. 109-115). Kyiv; Simferopol: Dolia [in Ukrainian].

7. Kovaltva, S.G. (2011). Istoricheskii metod v istoriko-pravovykh issledovaniiah [Historical method in historical and legal studies]. *Metodolohichni problem istoriko-pravovykh doslidzhen, Methodological problems of historical and legal research: Proceedings of the 23th International Historical and Right Conference*. I.B. Usenko (et al.). (Ed.). (pp. 105-109). Kyiv; Simferopol: Dolia [in Russian].

8. Damirli, M.A. (2011). Metodolohiia istoriko-pravovoi nauki v kontekste sootnosheniia istorii i sovremennosti [Methodology of historical and legal science in

the context of the correlation of history and modernity]. *Metodolohichni problem istoriko-pravovykh doslidzhen, Methodological problems of historical and legal research: Proceedings of the 23th International Historical and Right Conference*. I.B. Usenko (et al.). (Ed.). (pp. 37-48). Kyiv; Simferopol: Dolia [in Russian].

9. Tosh, D. (2000). *Stremlenie k istine. Kak ovladet masterstvom istorika [The pursuit of truth. How to master the skill of a historian]*. Moscow: Ves mir [in Russian].

10. Kelman, M.S. (2011). *Yurydychna nauka: problemy metodolohii [Legal science: problems of methodology]*. Ternopil: Terno-hraf [in Ukrainian].

11. Yarmysh, O.N. (2002). Aktualni problemy metodolohii vitchyznianoї istorii derzhavi i prava [Actual problems of the methodology of the national history of the state and law]. *Antolohiia ukrainskoї yurydychnoї dumky, Anthology of Ukrainian legal thought*. Yu.S. Shemshychenko (Eds.) Kyiv: Yuryd. kn. [in Ukrainian].

12. Babkin, V.D. (2002). Suchasna metodolohiia doslidzhen istorii derzhavi i prava Ukrainy [Contemporary Methodology of Studies in the History of State and Law of Ukraine]. *Antolohiia ukrainskoї yurydychnoї dumky, Anthology of Ukrainian legal thought*. Yu.S. Shemshychenko (Eds.) Kyiv: Yuryd. kn. [in Ukrainian].

13. Erlih, O. (2011). *Osnovopolozhenii sociologii prava [The basis of the sociology of law]*. M.V. Antonov (Trana). V.G. Graftskii, Yu.I. Grevcov (Ed.). SPb.: Univ. izdat. konsorcium [in Russian].

14. Yatsyno, K.S. (2013). Predmet sotsiologii prava ta yii mistse v systemi yurydychnykh nauk [The subject of sociology of law and its place in the legal sciences]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

15. Kostytskyi, V. (2015). *Sotsiologiia prava: nauково-teoretychna spadshchyna Yevhena Erlikha i problemy rozvytku suchasnoї nauky [Sociology of law: science-theoretical sphishchyna Eugene Erlikha i problems of development of modern science]*. Kyiv; Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

16. Serdiuk, O.V. (2007). *Sotsiologichni pidkhid u suchasnomu pravoznavstvi: piznannia sotsialnosti prava [Sociological approach in modern jurisprudence: knowledge of the sociality of law]*. Kharkiv: Yashma [in Ukrainian].

17. Kostytskyi, V.V. (2012). Sotsiologiia prava yak nauka [Sociology of law as a science]. *Sotsiologiia prava, Sociology of law*, 2-3, 3-8 [in Ukrainian].

18. Pylypiv, V.V. (2011). *Upravlinnia vidtvorenniam terytorialnykh ekonomichnykh system u finansovomu prostori [Management of the reproduction of territorial economic systems in the financial space]*. Kyiv: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

19. Zraiko, R.I., & Kalachnikova, L.M. (2003). Psykhosotsialni kharakterystyky Rehionalnoї Ukrainy [Psychosocial characteristics of the regional Ukraine]. *Naukovi studii iz sotsialnoї i politychnoї psykholohii, Scientific studies on social and political psychology*, 7, 101-114 [in Ukrainian].

20. Hornostai, P.P. (2010). Hrupova identychnist yak predmet psykholohii malykh hrup [Group identity as a subject of psychology of small groups]. *Naukovi studii iz sotsialnoї i politychnoї psykholohii, Scientific Studies on Social and Political Psychology, Collection of articles*, 24, 105-113 [in Ukrainian].

21. Vasiutynskyi, V. (2010). *Psykholohichni vymiry spilnoty [Psychological Dimensions of the Community]*. Kyiv: Zoloti vorota [in Ukrainian].

22. Fromm, E. (1990). *Begstvo ot svobody [Flight from freedom]*. Moscow: Progress [in Russian].

23. Shkaratan, O.I., & Yastrebov, G.A. (2008). Rossiiskoe neoetakraticeskoe obscestvo i ego stratifikaciya [A Russian neoethacratc society and its stratification]. *Sociologicheskie issledovaniia, Sociological studies*, 11, 40-50 [in Russian].

24. Vereshchak, I.A. (2012). Yevropeiskyi dosvid udoskonalennia administratyvno-terytorialnoho ustroiu na lokalnomu rivni: uroky dlia Ukrainy

[European experience of improving the administrative-territorial system at the local level: lessons for Ukraine]. *Modernizatsiia systemy derzhavnogo upravlinnia: teoriia ta praktyka, Modernization of the system of public administration: theory and practice: Proceedings of the Scientific and Practical Conference. (Vols. 2), (pp. 24-29). Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].*

25. Orhiets, O.M. (2012). Rozrobka modeli komunizovanykh administratyvno-terytorialnykh odynyt bazovoho rivnia v umovakh etnonatsionalnogo riznomanittia [Development of the model of communized administrative-territorial units of the basic level in the conditions of ethno-national diversity]. *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia, The theory and practice of public administration, 2, 339-346 [in Ukrainian].*

26. Karpenko, V.V. (2012). *Mekhanizmy zabezpechennia kompleksnoho rozvytku silskykh terytorialnykh hromad [Mechanisms for the Complex Development of Rural Territorial Communities].* Odesa: ORIDU NADU [in Ukrainian].

27. Oborotov, Yu.N., & Dolmatov, I.V. (2011). *Territoria gosudarstva i gosudarstvennoe prostranstvo [Territory of the state and the state space]. Obsceteoreticheskaia yurisprudenciia, General theoretical jurisprudence.* Yu.N. Oborotov (Ed.). Odesa: Feniks [in Russian].

28. Nahorna, L. (2012). *Terytorialni identychnosti v systemi transdystsyplinarnykh rehionalnykh doslidzhen [Territorial identities in the system of transdisciplinary regional studies]. Rehionalna istoriia Ukrainy, Regional History of Ukraine, 6, 35-53 [in Ukrainian].*

29. Orhiets, O. (2012). *Perspektyvy rozvytku komunikatyvnykh hromad yak novoi modeli bazovykh terytorialnykh spilnot [Prospects of the development of communicative communities as a new model of basic territorial communities]. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, State administration and local self-government, 3, 258-267 [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редколегії 13.06.2018

Huban R. – Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Law of the National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9354-0222>

Methodological Peculiarities of the Study of the History of Legal Regulation of the Administrative-Territorial Structure of Ukraine

Since the proclamation of independence in Ukraine, reforms have taken place. However, their process has now intensified. An important reform is the reform of the administrative-territorial unit of Ukraine. One of the reasons for its non-implementation is the lack of a solid scientific concept, and also the failure to take historical experience into account. In the conditions of aggression of the Russian Federation against Ukraine, the reception of historical experience now has not only practical but also ideological significance. The Russian Federation seeks to prove that there was no Ukrainian statehood, and Ukraine should demonstrate its succession since the times of the Ukrainian People's Republic. In the course of the reform of the administrative-territorial unit it would be advisable to borrow the terms used to

designate administrative-territorial units in the Ukrainian People's Republic. Since both in the period of the Ukrainian People's Republic and now, in Ukraine, the system of administrative-territorial arrangement consists of 3 units. Polymetology was used in the process of studying the history of legal regulation of the administrative-territorial unit. As we are advocates of a realistic school of law and oppose classical normality. The peculiarity of historical and legal research is that in them the prevailing is the descriptive method. In addition, we believe that the historian of law should study not only the legal acts, but also take into account economic, political and other aspects. In our study, we are talking about the need to secure evolutionary changes in society, so we used a sociological approach. Particular attention is paid to the psychological approach in the article, because, as a rule, they are neglected when drafting reforms of the administrative-territorial unit. After all, the aim of the reform must be primarily to ensure the interests and comfort of citizens, to avoid social tensions and conflicts. In the process of research, we used the methods typical of large-scale legal research: dialectic, systemic-functional, comparative, hermeneutical, formal-legal, statistical, modeling method. However, their content is not disclosed. The article concludes that in the study of the history of legal regulation of the administrative-territorial structure of Ukraine, the methodology is more functional than monometology.

Keywords: administrative-territorial; administrative-territorial structure; method; methodology; psychological approach; sociological approach; Ukraine; Ukrainian People's Republic.

УДК 352.075(477)

Демиденко В. О. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>

Поняття, юридичний зміст і види методів муніципального права України

У юридичній науці не знайшли свого належного, повноцінного відображення кваліфікаційні ознаки муніципального права України. Потребують ґрунтовної уваги предмет і метод правового регулювання муніципального права, його роль та соціальне призначення, муніципально-правова відповідальність. Проте з-поміж кваліфікаційних ознак галузі муніципального права України визначальними є саме методи правового регулювання. Методи правового регулювання муніципального права України закріплюють способи впливу цієї галузі на суспільні відносини, забезпечують дієвість її норм, їх повсякденне практичне втілення. Водночас актуальність дослідження методів правового регулювання муніципального права України зумовлена різноманітністю поглядів науковців щодо тлумачення їх сутності, виокремлення певних видів. Науково-теоретичне дослідження цієї проблематики сприятиме підвищенню ефективності муніципального права України як окремої, самостійної галузі права. Це безумовно сприятиме подальшій динамічній розбудові європейської, незалежної, демократичної, правової Української держави. Невід'ємним елементом розвиненої держави є сильні регіони, спроможні територіальні громади, міцне правове, матеріальне й фінансове підґрунтя місцевого самоврядування. На підставі системного аналізу доцільно сформулювати висновок, що метод правового регулювання муніципального права України – це закріплена в нормах муніципального права України система юридичних способів, що регулюють та охороняють суспільні відносини, які належать до предмета цієї галузі права. Основними методами муніципального права України є імперативний і диспозитивний.

Ключові слова: методи; правове регулювання; муніципальне право; кваліфікаційні ознаки; спосіб.

Постановка проблеми. Нині існування муніципального права України, як окремої, самостійної, комплексної галузі національної системи права, ніхто не піддає сумніву. Разом з тим, на жаль, в юридичній науці не знайшли свого належного, повноцінного відображення кваліфікаційні ознаки цієї галузі права. Зокрема, потребують своєї ґрунтовної уваги предмет і метод правового регулювання муніципального права, його роль та соціальне призначення, власний вид юридичної відповідальності – муніципально-правова відповідальність, що перетворює цю галузь в ефективний інструментарій регулювання та охорони значного масиву суспільних відносин щодо реалізації територіальними громадами права на місцевого самоврядування.

Проте найбільший інтерес серед кваліфікаційних ознак галузі муніципального права України викликають саме методи правового регулювання. Позаяк останні висвітлюють способи впливу цієї галузі на суспільні відносини, забезпечують дієвість її норм, їх повсякденне практичне втілення. Водночас зацікавленість методами правового регулювання муніципального права України обумовлена в тому числі також різноманітністю поглядів науковців щодо розуміння їх сутності, виокремлення певних видів, встановлення співвідношення між методами та способами правового регулювання муніципального права України.

Як видається, рівень науково-теоретичного висвітлення вказаної проблематики буде мати прямий наслідок – підвищення ефективності муніципального права України як окремої, самостійної галузі. А відповідно, це безумовно сприятиме подальшій динамічній розбудові незалежної і суверенної, демократичної і правової, соборної та європейської Української держави, невід'ємним елементом якої є сильні регіони, спроможні територіальні громади, міцна правова, матеріально-фінансово основи місцевого самоврядування, що заснована на принципах та положеннях Європейської хартії місцевого самоврядування з максимальним наближенням до потреб і запитів, прав і свобод, законних інтересів громадянина як члена територіальної громади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриваючи сутність, правову природу методів правового регулювання муніципального права України, класифікуючи їх на певні види доцільно взяти до відома перш за все результати досліджень правників з теорії держави та права в аспекті розуміння категорій «правове регулювання», «метод правового регулювання».

Окрім аналізу праць з проблематики методів правового регулювання науковців загальної теорії держави та права доцільно звернути увагу і на доробок правознавців з галузевих юридичних наук: муніципального права, конституційного права, адміністративного права, цивільного права, кримінального права, сімейного права, трудового права та багатьох інших.

З огляду на наведене, науково-теоретична основа даної публікації включає праці низки таких правників, присвячених загалом правовому регулюванню, правовому впливу, методам та способам правового регулювання, як Т. Г. Андрусяк, С. В. Бобровник, А. М. Вітченко, В. В. Головченко, В. М. Горшеньов, І. Я. Дюрягін, О. В. Зайчук, А. П. Заєць, А. С. Піголкін, В. Б. Ісаков, Т. В. Кашаніна, М. І. Козюбра, В. В. Копейчиков, В. П. Корельський, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков, Н. М. Оніщенко,

М. Ф. Орзіх, П. М. Рабінович, В. П. Пастухов, В. К. Самігулін, В. О. Сумін, О. Д. Тихомиров, В. В. Цветков, Ю. С. Шемшученко та ін.

Водночас особливе місце в доктринальній основі дослідження методів правового регулювання муніципального права України займають праці таких вчених: О. В. Батанова, М. О. Баймуратова, В. І. Борденюка, І. А. Галіахметова, Р. К. Давидова, В. М. Кампо, Н. В. Камінської, Б. В. Калиновського, М. І. Корнієнка, В. В. Кравченка, В. С. Куйбіди, П. М. Любченка, М. В. Пітцика, В. Ф. Погорілка, М. О. Пухтинського, В. П. Рубцова, О. М. Солоненка, А. О. Селіванова, Ю. М. Тодики, О. Ф. Фрицького, О. О. Фролова, В. М. Шаповала та ін.

Метою дослідження є розкриття методів правового регулювання муніципального права України, виокремлення їх видів, аналіз їх юридичної природи, встановлення співвідношення із способами правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Формуючи поняття методів правового регулювання галузі муніципального права України, вкрай важливо висвітлити етимологію слів «регулювання», «метод», на цій основі встановити їх сучасне розуміння та юридичну природу, класифікацію на певні види та внутрішню структуру.

Зокрема, етимологічний словник української мови встановлює, що слово «регулювати» запозичено з німецької мови «regulieren» походить від пізньолатинського «regulo» – «регулюю, влаштовую, навчаю», пов'язаного з лат. «régula» – «норма, правило» [1, с. 45]. Разом з тим, в інших мовознавчих словниках термін «регулювати» (лат. regulo) визначається як: 1) підкоряти певному порядку, правилу, упорядковувати; 2) встановлювати правильну, необхідну для роботи взаємодію частин механізму, пристрою, апарату і т. д.; 3) робити щось для отримання потрібних показників, потрібного ступеня чогось [2, с. 432].

Свою чергою, «правове регулювання» в юридичній енциклопедичній літературі позначено як – регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів» [3, с. 589]; або як – процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм; ґрунтується на предметі і методі правового регулювання [4, с. 524].

Водночас етимологічний словник української мови встановлює, що слово «метод» запозичено з західноєвропейських мов, зокрема, нім. «methode», англ. «method» через фр. «methode» походить від лат. «methodus» – «прийом, спосіб, шлях, дослідження» [5, с. 524]. Інші лінгвістичні словники визначають метод це – 1) спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; 2) прийом або система прийомів, що

застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [6, с. 692].

Варто зауважити, що предмет і метод правового регулювання є об'єктивними критеріями поділу права на галузі та інститути [7, с. 341]. Наявність власного предмета правового регулювання є першоосновою для існування тої чи іншої галузі права. Відсутність чіткого методу правового регулювання вказує на те, що процес формування тої чи іншої галузі ще не завершився [7, с. 343].

Предмет правового регулювання є головним, матеріальним критерієм розмежування норм права за галузями, оскільки він має об'єктивний зміст, визначається самим характером суспільних відносин і не залежить у принципі від волі законодавця. Метод слугує додатковим, юридичним критерієм, тому що має похідний характер від предмета. Самостійного значення він не має. Однак у сполученні із предметом сприяє більше чіткій і точній градації права на галузі й інститути. Адже наявність різних видів суспільних відносин ще не створює саме по собі системи права, не породжує автоматично його галузей [8, с. 315].

Зважаючи на наведене, досить актуально для характеристики муніципального права України як окремої, повноцінної, комплексної галузі національного права України розкрити правову природу методів правового регулювання муніципального права України, їх структуру, співвідношенням із способами правового регулювання муніципального права.

Слід зауважити щодо методу правового регулювання муніципального права України в юридичній літературі не спостерігається однастайності. Є різні думки щодо його структури. Стосовно останньої наявні лише поодинокі публікації.

Водночас, загалом, метод правового регулювання в теорії держави та права як один із ключових критеріїв диференціації національної системи права на галузі розкритий досить ґрунтовно та спостерігається, в переважній більшості, певна ідентичність поглядів щодо цього питання.

Зокрема, С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко визначають метод правового регулювання як сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини визначеного виду [9, с. 192].

Фактично аналогічної позиції дотримується авторський колектив навчального посібника «Актуальні проблеми теорії держави та права» у складі Є. В. Білозьорова, Є. О. Гіди, А. М. Завального. Окрім того, вони виокремлюють два методи правового регулювання: а) централізоване регулювання (метод

субординації або імперативний метод), та б) децентралізоване регулювання (метод координації або диспозитивний метод) [10, с. 101].

Ю. А. Ведерніков та А. В. Папірна зазначають, що метод правового регулювання – це спосіб впливу юридичних норм на суспільні відносини. При цьому до основних способів правового регулювання відносять дозвіл, зобов'язання та заборону [11, с. 138].

О. Ф. Скакун визначає метод правового регулювання як сукупність засобів і способів правового впливу на суспільні відносини. Він несе основне навантаження в динаміці, у «роботі» права, показує як регулюється суспільні відносини [12, с. 258].

Разом з тим, якщо звернути увагу на дослідження методу правового муніципального права представниками аналогічної галузевої юридичної науки, то останній розкривається по різному.

Зокрема, Ю. Д. Казанчев, А. М. Писарев зауважують, що метод правового регулювання – це сукупність прийомів, способів, засобів впливу на учасників суспільних відносин, що виникають у процесі діяльності населення в ході здійснення місцевого самоврядування, зокрема під час установа конкретних прав і обов'язків учасників відносин (організація місцевих виборів, місцевого референдуму, діяльності органів місцевого самоврядування). Найбільш поширеним є імперативний метод, характерний для сфери владовідносин, що проявляються в наділенні органів місцевого самоврядування згідно із законом окремими державними повноваженнями і відповідно покладення на іншу сторону обов'язків підкорятися їх велінням. У сфері місцевого самоврядування використовуються класичні способи впливу на учасників суспільних відносин – припис, дозвіл, заборона, покладення обов'язків, установа рівності сторін у відносинах [13, с. 7–8].

На думку П. М. Любченка метод муніципального права – це сукупність імперативних, диспозитивних, рекомендаційних способів (засобів) впливу на суспільні відносини, які складаються в процесі організації та функціонування місцевого самоврядування, а також реалізації форм безпосередньої демократії щодо вирішення питань місцевого значення [14, с. 24].

Він зауважує, що для муніципального права характерне поєднання імперативного і диспозитивного методів правового регулювання. Аналіз методу муніципального права дозволяє виділити особливості правового впливу норм та інститутів відповідної галузі на суспільні відносини. Безумовно, для публічно-правових норм та інститутів комунального права

притаманні переважно імперативні способи правового впливу на самоврядні відносини. Іншими словами, це метод субординації. Він включає весь спектр можливих проявів: дозвіл, позитивне зобов'язання, заборону [14, с. 24]

У вітчизняному підручнику з муніципального права України метод муніципального права визначається як спосіб її впливу на суспільні відносини, зокрема в системі місцевого самоврядування. На думку авторського колективу цього підручника кожній галузі властиві, як правило, кілька методів. Відповідно основними методами муніципального права є: імперативний, диспозитивний, рекомендаційний та декларативний [15, с. 15].

О. М. Костюков зазначає, що специфіка муніципально-правового регулювання обумовлена тим, що муніципальне право є комплексною галуззю, в якій співіснують приватно і публічно-правові інститути. Тому метод муніципального права має комплексний характер, в ньому поєднується імперативне і диспозитивне регулювання. Для регулювання приватноправових відносин у сфері місцевого самоврядування (наприклад, при наданні в оренду нерухомості, що знаходиться у муніципальній власності) застосовується дозвіл, тоді як основним способом регулювання публічно-правових відносин є зобов'язання, тобто імперативний метод. Комплексний метод муніципального права заснований на поєднанні двох способів правового регулювання – зобов'язання і дозволу, причому з домінуванням першого і при активному використанні другого [16, с. 14].

На основі системного аналізу цих та інших публікацій, присвячених вказаній проблематиці, нормативно-правових актів України, що регламентують здійснення права на місцеве самоврядування та практики їх реалізації, на мій погляд, можна дійти висновку, що метод правового регулювання муніципального права України – це закріплена в нормах муніципального права України система юридичних способів, що цілеспрямовано регулюють та охороняють суспільні відносини, які складають предмет цієї галузі, шляхом надання суб'єктивних прав та покладання юридичних обов'язків на суб'єктів муніципально-правових відносин.

У муніципальному праві України використовуються два основні методи правового регулювання: а) диспозитивний, що характеризується автономією і рівноправністю суб'єктів муніципально-правових відносин; б) імперативний або метод владарювання і субординації, заснований на підпорядкованості одних учасників муніципально-правових відносин іншим. Імперативний метод є панівним в муніципальному праві.

Останній іноді іменують владно-спонукальний метод. Він чітко регламентує обов'язковий варіант поведінки суб'єкта муніципально-правових відносин, не допускає відступу від вимог юридичної норми. Даний метод у якості основного юридичного засобу використовує владне розпорядження. Що передбачено нормою (матеріальне правило поведінки), і як передбачено (процесуальне правило поведінки) – те і варто робити, не допускаючи яких-небудь відступів. Крім того, імперативний метод в окремих випадках зобов'язує учасників муніципально-правових відносин вступати в ці відносини.

Наприклад, ч. 4 ст. 59 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР встановлює, що рішення сільської, селищної, міської ради у п'ятиденний строк з моменту його прийняття може бути зупинено сільським, селищним, міським головою і внесено на повторний розгляд відповідної ради із обґрунтуванням зауважень. Водночас, використання імперативного методу правового регулювання вказаних муніципально-правових відносин в цьому випадку зобов'язує місцеву раду у двотижневий строк повторно розглянути рішення щодо якого сільський, селищний, міський голова застосував право вето. Якщо рада відхилила зауваження сільського, селищного, міського голови і підтвердила попереднє рішення двома третинами депутатів від загального складу ради, воно набирає чинності [17].

У свою чергою, диспозитивний метод заснований на врахуванні ініціативи, самостійності у виборі тієї або іншої поведінки суб'єктами муніципально-правових відносин. Він допускає сторонам муніципально-правових відносин діяти за своїм власним розсудом. Проте муніципально-правовою нормою визначаються межі такого розсуду та встановлюються визначені процедури реалізації суб'єктивних муніципальних прав та юридичних обов'язків. Наприклад, формування органів самоорганізації населення може відбуватися виключно за ініціативою жителів за місцем проживання за умови, якщо в них брало участь (було представлено) не менше половини жителів відповідної території, які мають право голосу [18, ст. 8]. В даному випадку ніхто не зобов'язує жителів вступати в ці муніципально-правові відносини щодо формування органів самоорганізації населення, ніхто не вказує напрям діяльності такого органу самоорганізації населення. Це виключно бажання частини територіальної громади. Аналогічний приклад використання диспозитивного методу правового регулювання в муніципальному

праві пов'язаний із добровільним об'єднанням територіальних громад [19].

Варто наголосити, що в основі диспозитивного методу муніципального права лежить незалежне, вільне становище учасників муніципально-правових відносин. Якщо імперативний метод муніципального права як би змушує учасників відносини вступати в юридичний зв'язок, то диспозитивний – пов'язаний з тим, що фактичні діяння (дії або бездіяльність) суб'єктів муніципально-правових правовідносин, мають пріоритет перед юридичним встановленням.

Разом з тим, якщо метод – це сукупність юридичних способів правового регулювання, то способи є його складовими, так сказати «будівельним матеріалом» методу [20, с. 9]. Те чи інше сполучення основних і допоміжних способів правового регулювання, наявність (чи відсутність) можливості у осіб, на яких воно поширюється, самостійно встановлювати та уточнювати правові форми їх поведінки, характер підстав, з настанням яких пов'язують виникнення, зміну та припинення правових стосунків між ними, а також ступінь деталізованості правового регулювання, дають уявлення про методи правового регулювання суспільних відносин, які використовуються при його здійсненні [21, с. 215].

Способи правового регулювання муніципального права – це специфічні юридичні засоби організації поведінки учасників муніципально-правових відносин шляхом надання суб'єктивних прав та покладання юридичних обов'язків на суб'єктів муніципально-правових відносин. Як правило, виділяють основні та допоміжні способи правового регулювання. Водночас до основних способів правового регулювання, що використовуються в муніципальному праві України, доцільно віднести: а) дозвіл – надання суб'єктам муніципально-правових відносин права на свої власні активні дії. Права діяти на власний розсуд, так, як правокористувач визнає за необхідне. Наприклад, староста має право на гарантований виступ на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради [17, ст. 54¹]; б) зобов'язання – покладання на суб'єктів муніципально-правових відносин обов'язку до активної поведінки (обов'язок діяти тільки так, як визначено законом). Наприклад, на вимогу не менше половини депутатів відповідної ради сільський, селищний, міський голова зобов'язаний прозвітувати перед радою про роботу виконавчих органів ради у будь-який визначений ними термін [17, ст. 42]; заборона – покладання на суб'єктів муніципально-правових відносин обов'язку утримуватися від здійснення дій, заборонених

законом (не діяти так, як заборонено законом). Наприклад, сільський, селищний, міський голова не може займатися іншою оплачуваною роботою (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю [17, ст. 12].

Разом з тим, видається, що цей перелік основних способів правового регулювання муніципального права доцільно доповнити ще одним – загальним встановленням. Загальне встановлення – характеризується установчим характером та істотно відрізняється від інших способів правового регулювання (дозволу, зобов'язання і заборони). Юридична конструкція встановлення не передбачає точно визначених (персоніфікованих) прав і обов'язків конкретних суб'єктів муніципально-правових відносин. Загальне встановлення має загальний, універсальний характер, звернене до всіх або до багатьох суб'єктів муніципально-правових відносин, як правило, не породжуючи конкретних правовідносин, реалізуються в загальних правовідносинах. Наприклад, реалізація принципу субсидіарності, що передбачено в ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування [22], або виконання принципу верховенства права в муніципально-правових відносинах, передбаченого ст. 8 Конституції України [23]. Останній має фундаментальне значення, зважаючи на його складові елементи, розкриті окремі доповіді Європейська комісія «За демократію через право» [24]. В 2016 році підготовлено контрольний список запитань для оцінки дотримання верховенства права, що був прийнятий Європейською комісією «За демократію через право» на 106-му пленарному засіданні [25].

Висновки. Специфіка загального встановлення як способу правового регулювання, що використовується в муніципальному праві, полягає в тому, що воно не вимагає специфічних юридичних засобів забезпечення, тобто юридичних санкцій, має статутний характер, відрізняється специфічністю дії.

Водночас як додаткові способи, що можуть використовуватися при правовому регулюванні муніципально-правових відносин, віднесених до предмета муніципального права України, є – заохочення, рекомендації, – своєрідні стимули до правомірної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Київ : Наук. думка, 2006. – Т. 5 : Р–Т. – 705 с.
2. Словарь иностранных слов. – 16-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1988. – 432 с.
3. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – Київ : Укр. рад. енциклопедія АН України РСР, 1974. – 848 с.
4. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крупских. – М. : Инфра-М, 1999. – 529 с.
5. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Київ : Наук. думка, 1989. – Т. 3 : Кора–М. – 553 с.
6. Словник української мови : в 11 т. – 1973. – Т. 4. – 976 с.
7. Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права : учебник / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. – СПб. : Питер, 2003. – 576 с.
8. Матузов Н. И. Теория государства и права : учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 2001. – 512 с.
9. Гусарев С. Д. Теорія права і держави : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – Київ : Правова єдність, 2008. – 270 с.
10. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є. О. Гіди. – Київ : Ліпкан О. С., 2010. – 260 с.
11. Ведерніков Ю. А. Теорія держави і права : навч. посіб. / Ю. А. Ведерніков, А. В. Папірна. – Київ : Знання, 2008. – 333 с.
12. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – 3-тє вид. – Київ : Алерта ; ЦУП, 2011. – 524 с.
13. Казанчев Ю. Д. Муниципальное право России : учебник / Ю. Д. Казанчев, А. Н. Писарев. – М. : Новый Юрист, 1998. – 287 с.
14. Любченко П. М. Муниципальне право України : навч. посіб. / П. М. Любченко. – Харків : ФІНН, 2012. – 496 с.
15. Муниципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, М. О. Баймуратов, Ю. Ю. Бальций та ін.]; за ред. М. О. Баймуратова. – 2-ге вид., доповн. – Київ : Правова єдність, 2009. – 720 с.
16. Муниципальное право России : учебник / под ред. А. Н. Костюкова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2012. – 687 с.
17. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.
18. Про органи самоорганізації населення [Електронний ресурс] : Закон України від 11 лип. 2001 р. № 2625-III. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2625-14>. – Назва з екрана.
19. Про добровільне об'єднання територіальних громад [Електронний ресурс] : Закон України від 5 лют. 2015 р. № 157-VIII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. – Назва з екрана.
20. Демиденко В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні (у схемах) : посібник / В. О. Демиденко. – Київ : КНТ, 2007. – 440 с.
21. Загальна теорія держави і права : підручник / [М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.]; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
22. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : Закон України від 15 лип. 1997 р. № 452/97-ВР. – Режим

доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/452/97-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

23. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – Київ : Юрінком, 1996. – 80 с.

24. Report on the rule of law – Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) [Electronic resource]. – Access mode: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e). – Title from the screen.

25. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11–12 March 2016) [Electronic resource]. – Access mode: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e). – Title from the screen.

REFERENCES

1. *Etymolohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]*. (2006). (Vols. 5). Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
2. *Slovar inostrannykh slov [Dictionary of foreign words]*. (1988). (16th ed., rev.). Moscow: Rus. yaz. [in Russian].
3. Babii, B.M., Koretskyi, V.M., & Tsvietkov, V.V. (Eds.). (1974). *Yurydychnyi slovnyk [Legal dictionary]*. Kyiv: Ukr. rad. Entsyklopediia AN Ukrainy RSR [in Ukrainian].
4. Suharev, A.Ya., Zorkin, V.D., & Krupskih, V.E. (Eds.). (1999). *Bolshoi yuridicheskii slovar [Large legal dictionary]*. Moscow: Infra-M [in Russian].
5. *Etymolohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]*. (2006). (Vols. 3. Kyiv: Nauk. Dumka [in Ukrainian].
6. *Slovnyk ukraïnskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (1973). (Vols. 4). [in Ukrainian].
7. Abdulaev, M.I., & Komarov, S.A. (2003). *Problemy teorii gosudarstva i prava [Problems of Theory of State and Law]*. SPb.: Piter [in Russian].
8. Matuzov, N.I., Malko, A.V. (2001). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Moscow: Yurist [in Russian].
9. Husariiev, S.D., Oliinyk, A.Yu., & Sliusarenko, O.L. (2008). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
10. Bilozorov, Ye.V., Hida, Ye.O., & Zavalnyi, A.M. (et al.). (2010). *Aktualni problemy teorii derzhavy ta prava [Actual problems of the theory of state and law]*. Ye.O. Hida (Eds.). Kyiv: Lipkan O.S. [in Ukrainian].
11. Vediehnikov, Yu.A., & Papirna, A.V. (2008). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of state and law]*. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
12. Skakun, O.F. (2011). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state]* (3rd ed.). Kyiv: Alerta; TsUL [in Ukrainian].
13. Kaznachev, Yu.D., & Pisarev, A.N. (1998). *Municipalnoe pravo Rossii [Municipal law of Russia]*. Moscow: Novyi Yurist [in Russian].
14. Liubchenko, P.M. (2012). *Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine]*. Kharkiv: FINN [in Ukrainian].
15. Pohorilko, V.F., Baimuratov, M.O., & Baltsyi, Yu.Yu. (et al.). *Munitsypalne pravo Ukrainy [Municipal Law of Ukraine]*. (2009). M.O. Baimuratov (Eds.). (2nd ed., rev.). Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
16. Kostiuikov, A.N. (Eds.). (2012). *Munitsypalnoye pravo Rossii [Municipal law of Russia]*. Moscow: YuNITI-DANA; Zakon i pravo [in Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy "Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini": vid 21 trav. 1997 r. No. 280/97-VR [Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine"

from May 21, 1997, No. 280/97-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrainy "Pro orhany samoorganizatsii naselennia": vid 11 lyp. 2001 r. No. 2625-III [Law of Ukraine "About bodies of self-organization of the population" from July 11, 2001, No. 2625-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2625-14> [in Ukrainian].

19. Zakon Ukrainy "Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad": vid 5 liut. 2015 r. No. 157-VIII [Law of Ukraine "On voluntary association of territorial communities" from February 5, 2015, No. 157-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> [in Ukrainian].

20. Demydenko, V.O. (2007). *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia v Ukraini (u skhemakh) [State Building and Local Government in Ukraine (in Schemes)]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].

21. Tsvik, M.V., Petryshyn, O.V., & Avramenko, L.V. (et al.). (2009). *Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]*. M.V. Tsvik, O.V. Petryshyn (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

22. Zakon Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia": vid 15 lyp. 1997 r. No. 452/97-VR [Law of Ukraine "On ratification of the European Charter of Local Self-Government" from July 15, 1997, No. 452/97-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/452/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

23. *Konstytutsiia Ukrainy: pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine: adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]*. (1996). Kyiv: Yurinkom [in Ukrainian].

24. Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011). (n.d.). *www.venice.coe.int*. Retrieved from [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e).

25. Rule of Law Checklist, adopted by the Venice Commission at its 106th Plenary Session (Venice, 11-12 March 2016). (n.d.). *www.venice.coe.int*. Retrieved from [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e).

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2018

Demydenko V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6771-0080>

Concept, Legal Nature and Types of Methods of the Municipal Law of Ukraine

Nowadays, the qualifications of the municipal law of Ukraine have not found their proper, full-value reflection in the legal science. The subject and method of legal regulation of municipal law, its role and social purpose, and municipal responsibility require grounded attention. However, the most interesting among the qualifying attributes of the field of municipal law of Ukraine are exactly the methods of legal regulation. The methods of legal regulation of the municipal law of Ukraine establish ways of influencing this branch of social relations, ensure the effectiveness of its norms, their daily practical implementation. At the same time, the relevance of the

study of the legal regulation of the municipal law of Ukraine is due to the diversity of scientific opinions regarding the understanding of their essence, the identification of certain types. It seems that the level of scientific and theoretical research of this problem will have a direct consequence – increasing the effectiveness of the municipal law of Ukraine as a separate, independent branch of law. Accordingly, it will definitely contribute to the further dynamic development of an independent, democratic, legal, European Ukrainian state. As it is known, integral parts of a developed state are: strong regions, capable territorial communities, strong legal, material and financial basis of local self-government. On the basis of the systematic analysis it is expedient to formulate the conclusion that the method of municipal law of Ukraine is, enshrined in the norms of the municipal law of Ukraine, system of legal means regulating and protecting social relations that belong to the subject of this branch of law. The basic methods of municipal law of Ukraine are imperative and dispositive.

Keywords: method; legal regulation; municipal law; qualification signs of municipal law; methods.

УДК 343.137.2

Климчук М. П. – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем експертного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Трекке А. С. – заступник директора правової корпорації, м. Київ

Методологія дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості

Визначено сутність методології дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості, висвітлено її ціннісний аспект у контексті ефективності застосування зазначеного правового інституту на практиці. Схарактеризовано різні за рівнем складності методи наукового пізнання, доведено необхідність їх комплексного використання для дослідження окресленої проблеми та віднайдення шляхів її розв'язання. Встановлено, що методологічною основою дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості стали: філософські методи (діалектичний і герменевтичний); загальнонаукові методи (формальної логіки – аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, моделювання, класифікації, історичний; порівняння); спеціально-наукові (формально-юридичний та порівняльно-правовий) і міждисциплінарні (соціологічний, статистичний). Констатовано, що діалектичне висвітлення суб'єкта й об'єкта розслідування здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання вини сприятиме чіткому визначенню системи загальних і спеціальних методів пізнання, збалансоване співвідношення яких позначиться на результатах розслідування такого кримінального провадження. У процесі дослідження окреслених проблем можна використовувати інші методи наукових знань у їх взаємозв'язку та взаємозалежності з метою досягнення максимальної комплексності, повноти й об'єктивності дослідження, забезпечення вірогідності та надійності наукових результатів. Саме комплексне використання широкого кола наукових методів сприятиме досягненню поставленої мети й уможливить всебічне дослідження теоретичних і практичних аспектів здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості.

Ключові слова: методологія; метод; кримінальне провадження; угода про визнання винуватості.

Постановка проблеми. Комплексність, повнота, ґрунтовність та результативність теоретичного дослідження особливостей розслідування кримінальних проваджень на підставі угоди про визнання винуватості (власне, як і будь-якого дослідження) залежить від багатьох чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру. Вдало підібрані наукові підходи, засоби, принципи та методи належать до суб'єктивних чинників.

Необхідним компонентом будь-якої науково-пізнавальної діяльності є методологія. Для юридичної науки звернення до

методологічних підходів, пов'язаних із тими або іншими науковими сферами, – це питання залучення до методологічного арсеналу юриспруденції тих або інших систем і схем наукового мислення, що забезпечують поглиблене, усебічне пізнання кримінально-процесуальних явищ [1, с. 234]. В юридичній науці методологія визначається як система особливих методів-прийомів, способів вивчення загальних закономірностей виникнення, становлення і розвитку державно-правових явищ [2, с. 20].

В юридичній науці вказується на методологічний плюралізм, який передбачає можливість формування методології дослідження з урахуванням різних гносеологічних та методологічних основ [3, с. 50]. М. В. Костицький із цього приводу слушно зазначає, що не обов'язково зашорювати себе методологією, можна використовувати методи з різних методологій (у розумних, звичайно, межах), тобто методика конкретного наукового дослідження може виглядати як мозаїка методів [4, с. 10]. Однак це не виключає необхідності вирішувати питання про вибір методів дослідження відповідно до специфіки теми, його предмета, мети і завдань.

Методологічні основи, які можуть забезпечити досягнення запланованих результатів наукового дослідження проблематики здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості, повинні узгоджуватися з сучасним рівнем розвитку теорії кримінального процесу. Методологічною основою дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості стали: філософські методи (діалектичний та герменевтичний); загальнонаукові методи (формальної логіки – аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, моделювання, класифікації, історичний; порівняння); спеціально-наукові (формально-юридичний та порівняльно-правовий) і міждисциплінарні методи (соціологічний та статистичний).

Системоутворюючим елементом методології пізнання є метод, тобто спосіб пізнання предмета дослідження. Тлумачний словник визначає його як: спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або систему прийомів, що застосовуються в якій-небудь галузі діяльності [5, с. 692].

Виклад основного матеріалу. У процесі наукового пізнання використовуються різноманітні методи. Відповідно до ступеня їхньої спільності вони застосовуються або у більш вузькій, або у більш широкій галузі. Кожна наука, маючи свій предмет

вивчення, застосовує особливі методи, що впливають з того чи іншого розуміння сутності її об'єкта [6, с. 453].

Одним з основних у методології наукових досліджень є діалектичний метод – вчення про найбільш закономірні зв'язки, становлення, розвиток буття і пізнання та заснований на цьому вченні метод творчо пізнавального мислення [7, с. 154]. Суттєвою ознакою діалектики і наукових досліджень з використанням діалектичного методу є пошук шляхів розв'язання суспільних і правових конфліктів.

У нашому випадку діалектичне висвітлення предмета й об'єкта дослідження здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості сприятиме чіткому визначенню системи загальних і спеціальних методів пізнання, збалансоване співвідношення яких суттєво впливатиме на результати дослідження кримінальних проваджень на підставі угоди про визнання винуватості. За допомогою універсального діалектичного методу висвітлюються поняття, зміст, підстави та процесуальний порядок укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим, а також наслідки укладення, затвердження та невиконання угоди про визнання винуватості в усій їх складності та суперечливості. Це дозволило визначити шляхи розв'язання цих суперечностей у національному правовому полі України, а також суперечливої практики застосування означених договірних процедур у сфері кримінальної юстиції.

Герменевтичний метод використовується для з'ясування значення інформації, виходячи з її об'єктивних і суб'єктивних підстав, він є аналізом результатів свідомої діяльності людей, що об'єктивуються [8, с. 211]. Герменевтичний метод може бути використано під час окреслення міжнародних стандартів укладення договірних та альтернативних угод у кримінальному судочинстві.

Написання монографічних праць та дисертаційних досліджень, крім філософських, супроводжується активним використанням загальнонаукових методів, які являють собою загальні способи та шляхи дослідження процесів і явищ, визначення тенденцій їх змін, що використовуються в різних галузях наукового знання. Застосування вказаних методів дасть змогу цілісно сприйняти об'єкт дослідження – особливості правовідносин, що виникають у кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості, а також та всебічно вивчити зв'язки між його окремими частинами.

Аналіз та синтез, які відносяться до загальнонаукових методів пізнання, являють собою уявне розчленування досліджуваного явища на складові частини та дослідження кожної з них окремо або навпаки. Зазначені методи наукового пізнання відіграють значну роль у процесі здійснення наукових пошуків та застосовуються на всіх його рівнях. Синтез доповнює аналіз і перебуває з ним у нерозривній єдності – такий підхід дозволяє успішно досліджувати як теоретико-правові проблеми, і прикладні, суто практичні завдання [9, с. 28].

Метод аналізу дасть змогу встановити конкретні наукові положення, що стосуються підстав, процесуального порядку, наслідків укладення, затвердження та невиконання угоди про визнання винуватості. Синтез наукових знань про сутність застосування договірних та альтернативних процедур у кримінальному провадженні сприятиме пізнанню проблематики правовідносин прокурора, суду та підозрюваного, обвинуваченого, які уклали угоду про визнання винуватості. Крім того, за допомогою методів аналізу та синтезу можна розглянути основні наукові підходи до понять «угода про визнання винуватості», «затвердження угоди про визнання винуватості», «невиконання угоди про визнання винуватості». Також можна дослідити окремі процесуальні повноваження прокурора, права та обов'язки підозрюваного, обвинуваченого під час укладення угоди про визнання винуватості, визначити правові наслідки укладення, затвердження та невиконання угоди про визнання винуватості.

Використання методів дедукції та індукції, кожен із яких являє собою перехід від загального до конкретного, корисне, зокрема, при з'ясуванні сутності та видів процесуальних повноважень прокурора у досудовому кримінальному провадженні досліджено спочатку розуміння поняття «провадження на підставі угод», а надалі визначено зміст угоди про визнання винуватості, підстави та процесуальний порядок її укладення, наслідки затвердження та невиконання.

Застосування прогностичного методу під час дослідження здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості у площині порівняльного аналізу уможлиблює передусім виявлення тенденцій (від лат. *tendentia* – прагну, пряму), тобто основних напрямів розвитку вітчизняного законодавства щодо гарантування прав підозрюваного, обвинуваченого, який укладає угоду про примирення, співпрацює з правоохоронними органами та особливостей їх формування на основі світового досвіду. Питання про взаємні обов'язки сторін, що

уклали угоду про визнання винуватості залишається одним із найбільш дискусійних у теорії вітчизняного кримінального процесу. Це зумовлено тим, що 2012 року відбувся злам підходів до розуміння сутності змагального кримінального процесу внаслідок системних змін у структурі кримінальної процесуальної діяльності.

Метод аналогії, коли на підставі подібності об'єктів в одних ознаках роблять висновок про їх подібність в інших ознаках, використовуватиметься під час дослідження міжнародного досвіду укладення угоди про визнання винуватості (в англо-американській, романо-германській правових системах та пострадянських країнах).

Метод класифікації, що являє собою сукупність правил створення системи класифікаційних угруповань та зв'язків між ними, використано у процесі визначення обставин, що враховуються під час укладення угоди про визнання винуватості, правових наслідків невиконання угоди про визнання винуватості тощо.

Метод правового моделювання дав змогу визначити власні авторські моделі відповідних суміжних інститутів, що стосуються реалізації підозрюваним (обвинуваченим) своїх прав у кримінальному провадженні України. Вказаний метод було використано в комплексі з методом правового прогнозування для пошуку оптимальної моделі укладення угоди про визнання винуватості, удосконалення законодавства щодо регламентації процесуального порядку укладення угоди про визнання винуватості, окреслення перспектив подальшого реформування кримінального процесуального законодавства у цьому напрямку.

Метод узагальнення, за допомогою якого фіксуються загальні ознаки та властивості певного класу об'єктів, здійснюється перехід від одиничного до особливого та загального, від менш загального до більш загального, застосовується при підведенні підсумків за результатами дослідження окремих проблем, що стосуються укладення угод про визнання винуватості.

Як слушно зазначає В.М. Кравчук, здійснення ефективних правових реформ неможливе на основі лише національного досвіду чи просто ознайомлення із законодавством окремих країн, воно вимагає систематизованого наукового знання про загальносвітові та регіональні тенденції правового розвитку, яке акумулюється насамперед порівняльним правознавством [10, с. 404]. У зв'язку із зазначеним використовуватиметься порівняльно-правовий метод, що застосовується для виявлення спільних та відмінних рис у предметах та явищах дійсності, а також

знаходження спільного, притаманного двом або кільком об'єктам, при вивченні міжнародного досвіду нормативного врегулювання інституту кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості, співставленні положень чинного і раніше діючого КПК України, Закону України «Про прокуратуру».

Спеціальні методи являють собою методи, розроблені конкретними науками. У контексті досліджуваної теми серед цієї групи методів слід виокремити конкретно-соціологічний та статистичний методи. Конкретно-соціологічний метод наукового пізнання дає змогу дослідити правові об'єкти на підставі конкретних соціальних фактів, а не на рівні абстрактних категорій; розкрити кількісні відношення між досліджуваними явищами [11, с. 16]. Статистичний метод полягає в аналізові кількісних характеристик різних показників у державно-правовій дійсності та обробці отриманої інформації з метою її використання з науковою та практичною метою. Такі статистичні вимірювання дають широкі можливості визначати тенденції трансформації тих чи інших явищ [12, с. 29].

Конкретно-соціологічний та статистичний методи корисні під час збирання, аналізу та узагальнення емпіричних матеріалів дослідження, серед яких статистичні звіти про стан розслідування кримінальних правопорушень, у провадженнях щодо яких було укладено угоду про визнання винуватості, рішення Європейського суду з прав людини, узагальнення судової практики, рішення національних судів України, матеріали кримінальних проваджень, анкетування респондентів.

Використання вказаних методів дасть змогу сформулювати пропозиції щодо внесення змін до чинного КПК України, Закону України «Про прокуратуру» та закріплення відповідних положень, що стосуються детальної регламентації процесуального порядку укладення угоди про визнання винуватості, удосконалення правової регламентації взаємних прав та обов'язків сторін укладення угоди про визнання винуватості.

Методи збирання соціологічних даних забезпечують перехід від теоретичного знання про предмет дослідження до його емпіричного опису та аналізу. Основними з них є метод спостереження, метод експерименту, аналіз документів та метод опитування [13, с. 121–122]. При підготовці цього дослідження було проведено опитування у формі анкетування з питань, які стосуються здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості.

Анкетне опитування – метод збору соціальної інформації, за яким спілкування між дослідником і респондентом здійснюється за допомогою анкети [14, с. 340]. Проведене опитування слідчих, прокурорів та суддів з дискусійних питань здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості дасть підстави зробити відповідні висновки та висунути конкретні пропозиції з удосконалення законодавства у цій сфері та практики його застосування.

Варто зупинитись і на спеціально-юридичних методах, вироблених юридичною наукою.

Формально-юридичний (догматичний) метод передусім використовується для вивчення та пояснення самого права у різних його проявах. Це дозволяє формулювати визначення, закріплені в законодавстві, які відповідали б правилам формальної логіки [15, с. 4–6]. Цей метод дав можливість проаналізувати, описати та узагальнити положення чинного кримінального процесуального законодавства, які у своїй сукупності утворюють інститут угоди про визнання винуватості.

Важливу роль у здійсненні наукового пошуку відіграв також метод тлумачення норм права. Місце тлумачення у правовому регулюванні суспільних відносин полягає в правильному, глибокому розумінні дійсного змісту норм права та його розгорнутому, обґрунтованому роз'ясненні іншим суб'єктам суспільства [16, с. 109]. Указаний метод наукового пізнання застосовано задля з'ясування змісту КПК України, інших положень законодавства, що стосуються обраної теми дослідження, у їх системному зв'язку.

Окрему увагу слід звернути на питання компаративістики, адже удосконалення прикладних аспектів реалізації взаємних прав сторін кримінального провадження при укладенні угоди про визнання винуватості є неможливим без вивчення відповідного досвіду зарубіжних країн, оскільки воно передбачає зіставлення галузі права або інституту права, що діють одночасно у різних правових системах, завдяки якому встановлюється доцільність запозичення позитивного досвіду [17, с. 13]. При здійсненні дослідження з такої позиції слід було обов'язково дотримуватися вироблених у науці правил використання такого методу дослідження: повинні порівнюватися однорідні, однопорядкові та односистемні об'єкти, що повинно забезпечити достовірність отриманих результатів та висновків [18, с. 40].

Висновки. У процесі дослідження проблем здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості можливе використання й інших методів наукового пізнання у їх взаємозв'язку і взаємозалежності, метою чого є

досягнення максимальної всебічності, повноти й об'єктивності дослідження, забезпечити обґрунтованість і переконливість наукових результатів. Адже, саме комплексне використання широкого кола наукових методів сприятиме досягненню поставленої науковцем мети та уможливить всебічне дослідження теоретичних та практичних аспектів здійснення кримінального провадження на підставі угоди про визнання винуватості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Острогляд О. В. Здійснення адвокатом захисту у стадії апеляційного перегляду рішень суду першої інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Острогляд. – Івано-Франківськ, 2007. – 194 с.
2. Марченко М. Н. Общая теория государства и права: академический курс : в 2 т. / М. Н. Марченко. – М. : ИДК Зерцало-М, 2001. – Т. 1. – 656 с.
3. Дубов Г. О. Плюралізм правової методології: зміст, особливості інтерпретації та умов формування юридичної науки на сучасному етапі розвитку / Г. О. Дубов // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 48–51.
4. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки / М. В. Костицький // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 3–11.
5. Ващенко Л. О. Тлумачний словник української мови : близько 10 000 слів. – Київ : Довіра, 2012. – 485 с.
6. Спиркин А. Г. Філософія : учебник / А. Г. Спиркин. – 2-е изд. – М. : Гардарики, 2006. – 736 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / [редкол.: В. І. Шинкарук та ін.]. – Київ, 2002. – 742 с.
8. Дем'ячук Ю. В. Актуальні проблеми герменевтики в умовах інформаційного права / Ю. В. Дем'ячук // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 2. – С. 210–212.
9. Добровольський Д. М. Незалежність як засада організації та діяльності органів прокуратури : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Д. М. Добровольський. – Одеса, 2017. – 20 с.
10. Кравчук В. М. Роль компаративістики у дослідженні конституційно-правового статусу суддів / В. М. Кравчук // Порівняльне правознавство: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. наук. пр. / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Грищенка. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 404–406.
11. Манжул І. В. Визначення методів пізнання в науковій літературі / І. В. Манжул // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 11. – С. 11–17.
12. Васильєв А. С. Теория государства и права : учебник / А. С. Васильєв. – Харьков : Одиссей, 2007. – 480 с.
13. Перегуда Є. В. Соціологія : навч. посіб. / Є. В. Перегуда, О. Д. Авдеєнко, П. О. Дьомкін. – Київ : КНУБА, 2012. – 140 с.
14. Пачковський Ю. Ф. Соціологія : підручник / Ю. Ф. Пачковський, Н. В. Коваліско, І. В. Городняк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 418 с.
15. Веклич В. Методи дослідження прав і свобод людини та громадянина / В. Веклич // Віче. – 2009. – № 22. – С. 4–6.
16. Молибога М. П. Функції та методи тлумачення права / М. П. Молибога // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 11. – С. 109–114.
17. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – Київ : Алерта, 2012. – 524 с.

18. Северова О. С. Представництво за римським приватним правом та його рецепція у сучасному цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. С. Северова. – Одеса, 2003. – 194 с.

REFERENCES

1. Ostrohljad, O.V. (2007). Zdiisnennia advokatom zakhystu u stadii apeliatsiinoho perehljadu rishen sudu pershoi instantsii [The defense attorney is at the stage of the appellate review of decisions of the court of first instance]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
2. Marchenko, M.N. (2001). *Obscaia teoriia gosudarstva i prava: akademicheskii kurs [General Theory of State and Law: Academic Course]*. (Vols. 1). Moscow: YDK Zercalo-M [in Russian].
3. Dubov, H.O. (2011). Pluralizm pravovoi metodolohii: zmist, osoblyvosti interpretatsii ta umov formuvannia yurydychnoi nauky na suchasnomu etapi rozvytku [Pluralism of legal methodology: content, peculiarities of interpretations and conditions for the formation of legal science at the present stage of development]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 1, 48-51 [in Ukrainian].
4. Kostytskyi, M.V. (2013). Deiaki pytannia metodolohii yurydychnoi nauky [Some questions of the methodology of legal science]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 3-11 [in Ukrainian].
5. Vashchenko, L.O. (2012). *Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: blyzko 10 000 sliv [Dictionary of the Ukrainian language: about 10 000 words]*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
6. Spirkin, A.G. (2006). *Filosofiiia [Philosophy]* (2 nd ed.). Moscow: Gardariki [in Russian].
7. Shynkaruk, V.I. (et al.). (Eds.). (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Demianchuk, Yu.V. (2014). Aktualni problemy hermenevtyky v umovakh informatsiinoho prava [Actual problems of hermeneutics in the conditions of information law]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical right*, 2, 210-212 [in Ukrainian].
9. Dobrovolskyi, D.M. (2017). Nezalezhnist yak zasada orhanizatsii ta diialnosti orhaniv prokuratury [Independence as the basis of the organization and activities of the prosecutor's office]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
10. Kravchuk, V.M. (2012). Rol komparatyvistyky u doslidzhenni konstytutsiinopravovoho statusu suddiv [The role of comparative studies in the study of the constitutional and legal status of judges]. *Porivnialne pravoznavstvo: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku, Comparative Law: Current State and Development Prospects: Proceedings of the Scientific Conference*. Yu.S. Shemshuchenko, V.P. Tykhyi, M.M. Tymbaliuk, I.S. Hryshchenko (Eds.). (pp. 404-406). Lviv: Lviv. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].
11. Manzhul, I.V. (2012). Vyznachennia metodiv piznannia v naukovi literaturi [Determination of methods of cognition in scientific literature]. *Biuletен Ministerstva yustytysii Ukrainy, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 11, 11-17 [in Ukrainian].
12. Vasilev, A.S. (2007). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Harkov: Odissei [in Russian].
13. Pehuda, Ye.V., Avdieienko, O.D., & Domkin, P.O. (2012). *Sotsiologhiia [Sociology]*. Kyiv: KNUBA [in Ukrainian].
14. Pachkovskiy, Yu.F., Kovalisko, N.V., & Horodniak, I.V. (2011). *Sotsiologhiia [Sociology]*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
15. Veklych, V. (2009). Metody doslidzhennia prav i svobod liudyny ta hromadianyna [Methods of study of human and civil rights and freedoms]. *Viche, Veche*, 22, 4-6 [in Ukrainian].

16. Molyboha, M.P. (2010). Funktsii ta metody tлумachennia prava [Functions and methods of interpretation of law]. *Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy, Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 11, 109-114 [in Ukrainian].

17. Skakun, O.F. (2012). *Teoriia prava i derzhavy [Theory of law and state]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].

18. Severova, O.S. (2003). Predstavnytstvo za rymсьkym pryvatnym pravom ta yoho retseptsiia u suchasnomu tsyvilnomu pravi Ukrainy [Representation under Roman private law and its reception in modern civil law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.02.2018

Klymchuk M. – Senior Research Fellow of the Scientific Research Laboratory on the Problems Expert Support and Forensic Expert Study of the Educational and Research Institute No. 2 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Trekke A. – Deputy Director of the Legal Corporation «Tatarov, Farinnik, Golovko», Kyiv, Ukraine

Methodology of Research of Problems of Implementation of Criminal Proceedings Based on Agreement on Recognition of Winning

The essence of the methodology of investigation of the problems of conducting criminal proceedings based on the agreement on recognition of guilt is determine, its value aspect is disclosed in the context of the effectiveness of the application of the said legal institute in practice. It is note, that the methodological basis for studying the problems of conducting criminal proceedings on the basis of the agreement on the recognition of guilty were: philosophical methods (dialectical and hermeneutic); general scientific methods (formal logic of analysis, synthesis, induction, deduction, generalization, modeling, classification, historical, comparison); special-scientific (formal-legal and comparative-legal) and interdisciplinary methods (sociological and statistical). Described the essence of these different in terms of the complexity of the methods of scientific knowledge, proved the need for their integrated use to study the problem and find ways to solve it. It is indicated, that the dialectical coverage of the subject and the object of investigation of the conduct of criminal proceedings on the basis of an agreement on the recognition of guilt will contribute to a clear definition of the system of general and special methods of cognition, the balanced ratio of which will significantly affect the results of the investigation of criminal proceedings on the basis of the agreement on the recognition of guilt. It is stressed, that in the process of research of the indicated problems it is possible to use other methods of scientific knowledge in their interrelation and interdependence, with the aim of achieving the maximum comprehensive, completeness and objectivity of the research, to ensure the validity and reliability of scientific results. After all, it is the complex use of a wide range of scientific methods that will help achieve the goal set by the scientist and enable a comprehensive study of the theoretical and practical aspects of the implementation of criminal proceedings on the basis of an agreement on the recognition of guilt.

Keywords: methodology; method; criminal proceedings; investigator judge; judicial control.

УДК 343.137.3

Білоус О. Д. – здобувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Методологічні засади дослідження виклику на стадії досудового розслідування та наслідків неприбуття на нього

Констатовано, що низка питань законодавчого регулювання та практики виклику особи, а також використання приводу та грошового стягнення до осіб, які проігнорували участь у проведенні цієї процесуальної дії, лишаються дискусійними і потребують визначення їх методологічної основи. Окреслено комплекс наукових методів, використання яких спрямовано на визначення сутності таких правових категорій кримінального процесу, як заходи забезпечення кримінального провадження, виклик, привід, грошове стягнення. Встановлено, що методологічні засади дослідження виклику на стадії досудового розслідування та наслідків неприбуття на нього у вигляді приводу та грошового стягнення, утворюють комплекс сучасних загальнонаукових і спеціальних методів, якими оперують у кримінальній процесуальній науці. Їх визначають з огляду на поставлені в дослідженні завдання та специфіку його об'єкта й предмета, вони спрямовані на дослідження як наукового, так і практичного пізнання таких заходів забезпечення кримінального провадження, як виклик, привід та грошове стягнення, підстав, процесуального порядку та суб'єктів їх застосування, порівняльно-правової характеристики з іншими країнами тощо. Зазначено, що проаналізовані методологічні підходи, напрями й методи дослідження інституту виклику та наслідків неприбуття на нього в кримінальному провадженні не є вичерпними. Аспекти, які стосуються насамперед особливостей застосування примусу до особи, докладно розглянуто в соціології, політології, психології в контексті застосування методологічного інструментарію відповідної галузі наук. Їх запозичено й адаптовані до завдань нашого дослідження.

Ключові слова: заходи; забезпечення; кримінальне провадження; учасники; слідчий; прокурор; виклик; повістка.

Постановка проблеми. В останні роки в слідчій практиці зросла кількість випадків ухилення учасників кримінального процесу від виконання передбачених КПК України обов'язків, зокрема, неприбуття за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду.

Законодавець розглядає привід та грошове стягнення як важливий процесуальний інструмент забезпечення належної поведінки учасників кримінального провадження на стадії досудового розслідування. В рамках досудового провадження загроза приводу та накладення грошового стягнення або їх фактичне застосування сприяють своєчасному і належному

виконанню учасниками кримінального провадження покладених на них законом процесуальних обов'язків, підвищують ефективність стадії досудового розслідування. Водночас слід зазначити, що інститут заходів забезпечення кримінального провадження у кримінальному процесі безпосередньо зачіпає конституційні права і свободи громадянина, водночас найбільше гарантує дотримання інтересів суб'єктів кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню теорії та практики питань, пов'язаних зі здійсненням виклику у кримінальному процесі та наслідками неприбуття на нього у вигляді приводу та грошового стягнення, присвятили свої праці такі науковці, як Ю. П. Аленін, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, Д. О. Савицький, Ю. М. Черноус, О. Г. Шило, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило та ін.

Виклад основного матеріалу. Чимало питань нормативно-правового регулювання та практики здійснення виклику особи, а також застосування приводу та грошового стягнення до суб'єктів, які проігнорували з'явлення для участі у проведенні відповідної процесуальної дії, усе ще залишаються дискусійними та потребують визначення їх методологічної основи.

Загалом слід зауважити, що предмет нашого дослідження потребує аналізу і детального з'ясування не лише практичних аспектів реалізації повноважень владних суб'єктів щодо обмеження прав та законних інтересів учасників кримінального провадження під час застосування виклику, приводу та грошового стягнення на стадії досудового розслідування, а й визначення найвагоміших наукових здобутків у цій сфері, які, звісно, стали підґрунтям до відповідного розвитку законодавства як у світі, так і на теренах сучасної України. Адже питання забезпечення прав людини завжди відноситимуться до найбільш затребуваних та актуальних. Важко переоцінити роль слідчого, прокурора та слідчого судді у цьому механізмі з огляду на те, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека мають визнаватися кожною державою найвищою соціальною цінністю.

Принагідно зазначимо, що із впровадженням нового кримінального процесуального законодавства, окрема, відповідної трансформації зазнала правоохоронна система, системи досудового розслідування, органи кримінальної юстиції. Оскільки органи Національної поліції, прокуратури та

суду є невід'ємною складовою частиною зовнішньополітичної політики, то і їх діяльність повинна бути спрямована на вирішення завдань кримінального провадження та, водночас, створювати належні умови для реалізації прав учасників кримінального провадження. У нашому випадку – це суб'єкти, до яких вирішується питання про застосування, або застосовуються такі заходи забезпечення кримінального провадження, як виклик, привід та грошове стягнення.

У статті ставимо за мету – з'ясувати методологічні засади дослідження виклику на стадії досудового розслідування та наслідків неприбуття на нього у вигляді застосування приводу та грошового стягнення.

Процес пізнання, як основа наукового дослідження, вимагає вироблення певної концепції на основі відповідної методології. Методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, форми і методи будь-якої цілеспрямованої діяльності. Методологія наукового пізнання – це наука про структуру, принципи, форми і способи наукового пізнання, а також комплекс ідей, покладених в основу методології. «Коротше кажучи, це сукупність методів (методика), які застосовуються при проведенні наукових досліджень, в тому числі і на дисертаційному рівні, в межах певної науки і які складають її методологію» [1, с. 63–64].

Розробка методики вивчення ефективності правових категорій починається з виявлення можливих методів, тобто конкретних способів, що спроможні дати позитивні результати в дослідженні їх ефективності [2, с. 486]. Це певною мірою стосується й галузевої науки – кримінального процесуального права та проблеми діяльності слідчого, прокурора та слідчого судді щодо здійснення виклику для проведення процесуальних дій, застосування приводу та грошового стягнення.

Важливою складовою методології осмислення сутності підстав та процесуального порядку виклику особи та наслідків неприбуття на нього є методи вивчення предмета дослідження. Термін «метод» (від лат. *methodus* – прийом, спосіб, метод) – це спосіб відображення та відтворення в мисленні предмета, що вивчається. На відміну від предмета дослідження, який дає відповідь на запитання, що досліджує та чи інша наука, метод характеризує, як саме, за допомогою яких способів, засобів і прийомів це відбувається [3, с. 10].

Забезпечення в сьогоднішній Україні режиму правової захищеності особи можливе лише на основі розвитку юридичних засобів, створення відповідної нормативної бази й оптимальних

умов правового регулювання для реалізації прав, свобод і законних інтересів суб'єктів різних правовідносин [4, с. 76], які беруть участь у кримінальному провадженні, насиченому державним примусом, відповідними обмеженнями основних прав і свобод людини [4, с. 76].

Застосування системи різних методів дає змогу істотно підвищити верифікованість, достовірність і результативність отримання даних, з'ясувати особливості виклику слідчим, прокурором, слідчим суддею, а також приводу та грошового стягнення, можливість застосування яких перебуває у прямому взаємозв'язку із недотриманням обов'язку явки за викликом уповноважених осіб. Підбір методів наукового пошуку багато в чому залежить від особливостей предмета та об'єкта дослідження, його специфіки. Адже саме предмет дослідження (певна грань, сторона, аспект об'єкта дослідження) «веде» за собою й дослідницький метод, визначає межі його застосування і прийняття [5, с. 619].

Методи наукового пізнання перебувають в органічному взаємозв'язку. Проте їх справжній взаємозв'язок можна збагнути лише у світлі всезагального методу, роль якого відіграє діалектика. Саме завдяки діалектиці кожному з методів наукового пізнання відводяться свої місце та роль у складному і суперечливому процесі осягнення закономірностей буття [6, с. 86].

Діалектичний метод пізнання має власну структуру, яка охоплює принципи, закони, категорії, що відображають найзагальніші суттєві тенденції універсального процесу розвитку у будь-яких сферах суспільного і державного життя [7, с. 204]. Він традиційно є способом вирішення проблем, які тісно пов'язані з парністю та полярністю діалектичних категорій, шляхом установлення протилежностей, аналізу й розмежування, синтезу їх в одне ціле, розкриття становлення відповідних структур, специфічних тенденцій їх розвитку [8, с. 161]. Крім цього, досліджуючи закономірності функціонування інституту заходів забезпечення кримінального провадження, ми звертаємося одночасно як до теорії, так і до практики, що за своєю сутністю є взаємопохідними, проте, водночас суперечать одна одній, тобто перебувають у відповідному діалектичному взаємозв'язку.

Важливим є застосування аналітичного методу з метою пізнання таких правових явищ, як «заходи забезпечення кримінального провадження», «виклик», «привід», «грошове стягнення» з точки зору їх відповідності метафізичним началам через з'ясування значення слів, пояснення фундаментальних

кримінальних процесуальних понять, аналіз юридичних термінів таким чином, щоб показати їхній логічний взаємозв'язок.

Проблеми тлумачення у філософії досліджуються через герменевтику. Герменевтика (від грецьк. *hermeneutike* – «мистецтво тлумачити») – це сукупність пізнавальних засобів, вчення про операції, які необхідно здійснити для ефективного розуміння певного тексту [9, с. 97]. Юридична герменевтика – наука про розуміння, роз'яснення змісту, закладеного законодавцем у текст нормативно-правового акта, завдання якої – методологічно забезпечити перехід від розуміння змісту правової норми до роз'яснення її сутності. Такий перехід є процесом пізнання, результатом якого є знаходження єдиного правильного варіанту інтерпретації загальноправових приписів відносно конкретної правової ситуації.

Герменевтичний метод використовується під час роз'яснення норм КПК України, які регламентують процедуру виклику та його місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 133–139), підстави та процесуальний порядок застосування приводу (ст. 140–143) та грошового стягнення на стадії досудового розслідування (ст. 144–147), як наслідків недотриманням обов'язку явки за викликом уповноважених осіб тощо.

Методами логічного аналізу та синтезу послуговуватимемо під час дослідження норм чинного законодавства, рішень національних судів та рішень Європейського суду з приводу забезпечення прав та законних інтересів осіб, щодо яких здійснюється виклик, привід та грошове стягнення.

З методами аналізу та синтезу, що становлять основу формально-логічного підходу, тісно пов'язаний метод абстрагування. Абстракція розглядається як форма відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності уявного відокремлення (відмежування) від їх другорядних або неістотних властивостей та виділення загальної ознаки, що характеризує даний клас предметів [10, с. 10]. Наприклад, досліджуючи в межах предмету дослідження процесуальний порядок виклику, приводу та грошового стягнення, ми вимушені, абстрагуючись від їх інших, не менш важливих ознак, концентрувати свою увагу на діяльності таких уповноважених суб'єктів на стадії досудового розслідування, як слідчі органів Національної поліції, співробітники прокуратури та слідчі судді.

Загальнофілософські методи тісно пов'язані із загальнонауковими методами пізнання, які є своєрідною

проміжною ланкою між філософією та спеціально-науковими знаннями та його методами.

Системно-структурний метод, у наукових дослідженнях розглядають як певну сукупність загальнонаукових методологічних принципів, підходів і прийомів вивчення та конструювання правових явищ як систем [11, с. 26]. Він слугує методологічною орієнтацією, під кутом зору якої розглядають об'єкт дослідження, своєрідним принципом, який спрямовує загальну стратегію дослідження [12, с. 73].

Застосування системно-структурного методу дослідження інституту виклику та наслідків неприбуття на нього дає змогу проаналізувати структуру відповідної процесуальної діяльності уповноважених осіб, визначити наявні зв'язки, дослідити відносини, що виникають у цій сфері, виокремити законодавчий інструментарій забезпечення явки особи за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді тощо.

Структурно-функціональний метод дослідження інституту виклику та наслідків неприбуття на нього в кримінальному провадженні передбачає не тільки виявлення її складових, а й з'ясування їх ролі в системі. Так, наприклад, зміст практичної діяльності органів досудового розслідування із забезпечення з'явлення особи для проведення процесуальної дії в кримінальному провадженні можна розкрити через поняття «процесуальний примус», «заходи забезпечення кримінального провадження», «виклик», «суб'єкти», «учасники» тощо.

У процесі підготовки роботи важливим видається використання порівняльно-правового методу, адже, як слушно зазначається в науковій літературі, «порівняльне право» є ні що інше, як порівняння різних правових систем, наявних в державах світового співтовариства» [13, с. 9]. Його застосування надає «можливість вивчити форми і процес формування правових інститутів, які розвиваються паралельно. Науково обґрунтований розвиток кримінального процесуального законодавства будь-якої країни неможливий без урахування як позитивного, так і негативного досвіду інших держав, особливу роль у цьому відіграє порівняльно-правовий (компаративний) метод [14, с. 38].

Об'єктами порівняння на нормативному рівні слугуватиме кримінальне процесуальне законодавство окремих зарубіжних країн та інші нормативно-правові акти в галузі кримінального процесуального права, які визначають порядок виклику особи, приводу та грошового стягнення в кримінальному провадженні. Важливість порівняльно-правового методу виявляється при вирішенні питань щодо впровадження в правове регулювання

інституту виклику та наслідків неприбуття на нього в кримінальному провадженні в Україні, міжнародних стандартів у цій галузі. Також вивчення практичного досвіду функціонування означеного інституту в зарубіжних країнах (у тому числі й негативного) створило умови розроблення пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства та правозастосовної практики.

Окрім цього, входження України до європейського простору вимагає адаптації законодавства України до законодавства країн Євросоюзу, що увиразнює потребу обов'язкового використання порівняльно-правового методу. Як дає підстави стверджувати зарубіжний досвід, правові системи європейських країн здебільшого є стабільними й ефективними, а тому запозичення такого досвіду може мати позитивний характер для еволюції правової системи України, зокрема й системи джерел права України [15, с. 32].

Для проведення юридичного аналізу норм чинного законодавства України з практикою їхнього застосування в частині з'ясування прогалин і суперечностей у нормативних актах та формулювання пропозицій щодо його удосконалення, важливим видається оперування спеціально-юридичним методом. Його основною метою є пояснення змісту окремих дефініцій («гарантії прав особи», «заходи забезпечення кримінального провадження», «виклик»), здійснення аналізу норм чинного кримінального процесуального законодавства щодо регулювання означених правових категорій та виокремлення недоліків.

Використання формально-догматичного методу вважаємо результативним у контексті формулювання пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики його застосування у контексті предмета дослідження.

Використання статистичного методу важливе під час вивчення та узагальнення слідчої та судової практики застосування норм кримінального процесуального законодавства, які регламентують підстави та процесуальний порядок виклику, приводу та грошового стягнення, а також під час формування та обґрунтування висновків на основі отриманих даних. Крім того, цей метод є незамінним для дослідження емпіричної частини дослідження, що може бути одним з найважливіших критеріїв ефективності діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та слідчого судді в частині забезпечення належного процесуального порядку проведення процесуальної дії за участю

відповідних суб'єктів, оскільки дає змогу встановити рівень задоволення цієї діяльністю потреб кримінального процесу.

Прогностичний метод, основу якого становить низка прийомів, які зазначені в юридичній літературі [16, с. 24], дав змогу здійснити науково обґрунтовані припущення (прогнози) щодо майбутнього розвитку виклику та наслідків неприбуття на нього на етапі досудового кримінального процесу. Ці припущення ґрунтуються на виявлених тенденціях його розвитку та спрямовані на побудову перспективної моделі функціонування інституту виклику в кримінальному провадженні та вдосконалення його складників – приводу та грошового стягнення.

Основою прогнозування є застосування в кримінальному процесуальному праві соціологічних методів, які дають змогу оцінити ефективність певних законодавчих новел та пропозицій, зокрема в частині таких заходів забезпечення кримінального провадження, як виклик, привід та грошове стягнення. Передбачення майбутнього результату дії певних норм значною мірою зумовлює зміст і якість їхнього ухвалення, дає змогу здійснювати теоретичний прорахунок їх імовірних наслідків [17, с. 39].

У межах тематики цього дослідження було проведено опитування слідчих, прокурорів та слідчих суддів, унаслідок чого виявлено їх ставлення до окремих практичних питань, пов'язаних із забезпеченням присутності відповідних учасників кримінального провадження при проведенні процесуальних дій та наслідків невиконання ними такого обов'язку, а також процесуальних проблем реалізації ними своїх прав та законних інтересів. На підставі цього сформульовано наукові та законодавчі пропозиції щодо підвищення ефективності таких правових процедур, як виклик, привід та грошове стягнення.

Висновки. Таким чином, методологічні засади дослідження виклику на стадії досудового розслідування та наслідків неприбуття на нього у вигляді приводу та грошового стягнення, являють собою комплекс сучасних загальнонаукових і спеціальних методів, якими оперують у кримінальній процесуальній науці. Вони визначаються виходячи з поставлених у дослідженні цілей і завдань, з урахуванням специфіки його об'єкта й предмета та направлені на дослідження як наукового, так і практичного пізнання таких заходів забезпечення кримінального провадження, як виклик, привід та грошове стягнення, підстав, процесуального порядку та суб'єктів їх застосування, порівняльно-правової характеристики з іншими країнами тощо.

Проаналізовані вище методологічні підходи, напрями та методи дослідження інституту виклику та наслідків неприбуття на нього в кримінальному провадженні не є вичерпними. Окремі його аспекти, які стосуються насамперед особливостей застосування примусу до особи, докладно розглядають у соціології, політології, психології тощо із застосуванням методологічного інструментарію відповідної галузі наук. Вони запозичені й певним чином адаптовані до завдань нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крушельницька О. В. *Методологія та організація наукових досліджень* : навч. посіб. / О. В. Крушельницька. – Київ : Кондор, 2006. – С. 63–64.
2. Романюк А. Б. *Методика дослідження та критерії ефективності захисту в кримінальному процесі [Електронний ресурс] / А. Б. Романюк // Актуальні проблеми держави і права*. – 2011. – Вип. 61. – С. 480–488. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_61_64. – Назва з екрана.
3. Циппеліус Р. *Юридична методологія* : монографія / Р. Циппеліус ; пер. Р. Корнута. – Київ : Реферат, 2004. – 176 с.
4. Гурджі Ю. *Щодо функціональної характеристики правового захисту особи у кримінальному судочинстві* / Ю. Гурджі // *Право України*. – 2009. – № 1. – С. 74–79.
5. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. – Київ : Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – М., 2001. – 792 с.
6. Керимов Д. А. *Методология права: предмет, функции, проблемы философии права* / Д. А. Керимов. – 4-е изд. – М. : СГУ, 2008. – 225 с.
7. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. – Київ : Укр. енциклопедія, 1998. – Т. 2 : Д–Й. – 1999. – 744 с.
8. Булатов М. *Діалектичний метод* / М. Булатов // *Філософський енциклопедичний словник*. – Київ, 2002. – 1099 с.
9. Рикер П. *Двойственный смысл как герменевтическая и семантическая проблема* / П. Рикер. – М. : Акад.-Центр, 1995. – 415 с.
10. *Український радянський енциклопедичний словник* : в 3 т. / [редкол.: А. В. Кудрицький та ін.]. – 2-ге вид. – Київ : УРЕ, 1986. – Т. 1. – 752 с.
11. Данильян О. Г. *Філософія права* : учебник / О. Г. Данильян. – Харьков, 2005. – 384 с.
12. Васильев В. Л. *Юридическая психология* : учеб. пособие / В. Л. Васильев. – СПб., 2009. – 608 с.
13. Цвайгерт К. *Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права* : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц ; пер. с нем. Ю. М. Юмашева. – М., 2000. – Т. 1 : *Международные отношения*. – 480 с.
14. Ансель М. *Методологические проблемы сравнительного права. Очерки сравнительного права* : сб. / М. Ансель ; пер. В. А. Туманова. – М., 1981. – С. 36–86.
15. Пархоменко Н. М. *Джерела права: теоретико-методологічні засади* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Н. М. Пархоменко. – Київ, 2009. – 442 с.
16. Федоренко В. Л. *Методологія та методи дослідження проблем конституційного права України* / В. Л. Федоренко // *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. – 2009. – № 2. – С. 13–24.
17. Скрябін О. М. *Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження* : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / О. М. Скрябін. – Запоріжжя, 2017. – 455 с.

REFERENCES

1. Krushelnytska, O.V. (2006). *Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen [Methodology and organization of scientific research]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
2. Romaniuk, A.B. (2011). Metodyka doslidzhennia ta kryterii efektyvnosti zakhystu v kryminalnomu protsesi [The methodology of research and criteria for the effectiveness of protection in the criminal process]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, Actual problems of state and law*, 61, 480-488. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_61_64 [in Ukrainian].
3. Tsyppelius, R. (2004). *Yurydychna metodolohiia [Legal methodology]*. R. Kornuta (Trans). Kyiv: Referat [in Ukrainian].
4. Hurdzhi, Yu. (2009). Shchodo funktsionalnoi kharakterystyky pravovoho zakhystu osoby u kryminalnomu sudochynstvi [As to the functional characteristics of legal protection of a person in criminal proceedings]. *Pravo Ukrainy, The law of Ukraine*, 1, 74-79 [in Ukrainian].
5. Shemshuchenko, Yu.S. (et al.). (2001). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. (Vols. 3). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
6. Kerimov, D.A. (2008). *Metodologia prava: predmet, funkcii, problemy filosofii prava [Methodology of Law: Subject, Functions, Problems of Legal Philosophy]* (4th ed.). Moscow: SGU [in Russian].
7. Shemshuchenko, Yu.S. (et al.). (1998). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. (Vols. 2). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
8. Bulatov, M. (2002). Dialektychnyi metod [Dialectical method]. *Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk, Philosophical Encyclopedia Dictionary*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Riker, P. (1995). *Dvoistvennyi smysl kak germenevicheskaiia i semanticheskaiia problema [Dual meaning as a hermeneutic and semantic problem]*. Moscow: Akad.-Centr [in Russian].
10. Kudrytskyi, A.V. (Ed.). (1986). *Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychniy slovnyk [Ukrainian Radian Yencyclopedia Dictionary]* (2nd ed.). (Vols. 1). Kyiv: URE [in Ukrainian].
11. Danilian, O.G. (2005). *Filosofiiia prava [Legal philosophy]*. Harkov [in Russian].
12. Vasilev, V.L. (2009). *Yuridicheskaiia psihologia [Legal psychology]*. SPb. [in Russian].
13. Cvaigert, K., & Kètc, H. (2000). *Vvedenie v sravnitelnoe pravovedenie v sfere chastnogo prava [Introduction to Comparative Law in Private Law]*. (Vols. 1). Yu.M. Yumasheva (Trans). Moscow [in Russian].
14. Ansel, M. (1981). *Metodologicheskie problemy sravnitel'nogo prava. Ocherki sravnitel'nogo prava [Methodological problems of comparative law. Essays on Comparative Law]*. V.A. Tumanova (Trans). Moscow [in Russian].
15. Parkhomenko, N.M. (2009). *Dzherela prava: teoretyko-metodolohichni zasady [Sources of law: theoretical and methodological foundations]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Fedorenko, V.L. (2009). Metodolohiia ta metody doslidzhennia problem systemy konstytutsiinoho prava Ukrainy [Methodology and methods of research of problems of the system of constitutional law of Ukraine]. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diialnosti, Problems of Law and Law Enforcement*, 2, 13-24 [in Ukrainian].
17. Skriabin, O.M. (2017). Zakhysnyk u kryminalnomu protsesi: normatyvno-pravove doslidzhennia [Defender in criminal proceedings: normative and legal research]. *Doctor's thesis*. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 02.02.2018

Bilous O. – Researcher of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Methodological Grounds of the Research of the Summon at the Stage of Pre-Trial Investigation and Consequences of the Non-Arrival at it

It is stated that many issues of legislative regulation and practice of summoning a person, as well as the usage of the record and the monetary penalty to the persons who ignored the participation in the relevant procedural action, are still debatable and require the definition of their methodological basis. The complex of scientific methods, the usage of which is aimed at determining the essence of such legal categories of the criminal process, as measures for providing criminal proceedings, a challenge, an occasion, and money penalty is outlined. It is established that the methodological principles of the research of the summon at the stage of pre-trial investigation and the consequences of non- arrival at it in the form of the record and the monetary penalty represent a set of modern general scientific and special methods, which operate in criminal proceeding science. They are determined on the basis of the aims and objectives, set in the study, taking into account the specifics of its object and subject and the direction of the research as scientific and practical cognition of such measures for the provision of criminal proceedings as a summon, a record and a monetary penalty, grounds, a procedural order and subjects of their application, comparative legal characteristics with other countries, etc. It is noted that the analyzed methodological approaches, directions and methods of research of an institute of a summon the consequences of non-arrival at it in criminal proceeding are not exhaustive. Some aspects of it, which concern the particular features of the usage of coercion to a person, are considered in detail in sociology, political science, psychology, etc. with the usage of methodological tools of the corresponding branch of science. They are borrowed and somehow adapted according to the tasks of our study.

Keywords: measures to ensure; criminal proceedings; participants; investigator; prosecutor; summon; subpoena.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

УДК 340.15«652»

Мамчин П. І. – здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Трансформація світоглядних основ давньогрецького правосуддя дорійського періоду

У контексті аксіологічного аналізу онтологічних процесів, які відбувалися на теренах проживання давньогрецького соціуму часів дорійської навали, розглянуто процеси еволюції системи давньогрецького правосуддя. З огляду на результати дослідження фактичних буттєвих обставин, які відображено в текстах історико-правових пам'яток зазначеного періоду, сформульовано ґносеологічні припущення й обґрунтовано висновки стосовно впливу «дорійського» фактора на процеси еволюційного поступу давньогрецького правосуддя та інших інститутів влади в країні загалом, які лишаються актуальними і в сучасний період розвитку та функціонування судових систем державних утворень демократичного типу. Встановлено, що внаслідок навали дорійських племен, які, попри етнічне грецьке походження, перебували на незрівнянно нижчому щаблі еволюційного розвитку, ніж ахейці, які були представниками мікенської цивілізації, політична система, створена ахейцями, виявилася фактично знищеною. Вибух насилля підірвав землеробство й торгівлю на суходолі, а також морські комерційні зв'язки. Війна поглиблювала та поширювала бідність і зубожіння населення. Водночас під впливом негативних факторів еволюціонували та набували нових векторально-функціональних особливостей провідні інститути влади в державних утвореннях, які постали перед небезпекою варварської навали. Яскравим прикладом є Афінівський поліс за часів царювання Кодра. Зокрема, довічну владу царя в Афінах було змінено владою виборного архонта, який спочатку управляв одноосібно, а згодом, із часів обрання йому на допомогу ще трьох архонтів, – колегіальною. У межах повноважень, якими було наділено архонтів, виокремилася судова гілка влади, яка переважно зосередилася в руках архонта-судді, на підставі чого можна констатувати факт появи в Афінах хоч і примітивного, проте інституту поділу державної влади. Унаслідок розвитку суспільних відносин і зростання навантаження на судову гілку влади в Афінах кількість архонтів-суддів було збільшено до шести, що сформувало можливості для оперативного реагування на факти суспільного буття, які потребували онтологічного врегулювання на підставі обґрунтованих висновків, сформульованих за результатами судового розгляду. **Висновки.** Дорійська навала, як не дивно, привела не до занепаду, а до подальшого ефективного еволюційного поступу інститутів влади й управління в Афінах загалом, сприяла розвитку судової гілки влади в державі.

Ключові слова: право; давньогрецьке правосуддя; дорійський період; архонт; царська влада; обмеження; владні повноваження.

Постановка проблеми. В часи глибоких перетворень українського соціуму та держави у цілому, коли пов'язані із цим

онтологічні процеси характеризуються ознаками визначного, «тектонічного» змісту, реформування судової системи України набуває онто-аксіологічної природи. Ні для кого не є таємницею те, що саме судова гілка влади в державі відіграє провідну, основоположну роль у процесах її ефективного функціонування та сталого еволюційного поступу. На гребені зазначеної проблематики постає необхідність не лише кардинального реформування судової системи України, але й дослідження її витоків, адже не знаючи джерел, не можливо спрогнозувати подальший розвиток того чи іншого явища, а відтак й скоординувати власні дії щодо його реформування та прогностичного бачення і аналізу наступних результатів власної діяльності у даній сфері буття соціуму. Виходячи із аксіологічного змісту концепції світоглядних джерел європейського права, сформульованої та логічно обґрунтованої академіком М. В. Костицьким, згідно із якою українське та європейське право походять зі спільних джерел, мають єдину аксіологічну й онтологічну основу і є споріднено-невідривними явищами, тому, зважаючи на положення, що українське право було і є європейським, слід розуміти, що воно має ті ж самі методологічні джерела, що й «західне» право: а) еллінську філософію права; б) теорію та норми римського права; в) християнську етику [1, с. 25], можна сформулювати думку з приводу того, що зародження, функціонування та розвиток органів правосуддя на теренах давньогрецьких державних утворень містять у собі витoki не лише сучасного європейського (у тому числі й українського) правосуддя, але й виступають у ролі провідних основ формування та функціонування судових систем міжнародного характеру. А також держав, які хоч і знаходяться поза європейським територіальним простором, але ментально належать до європейської соціально-правової онто-аксіологічної парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження процесів зародження, формування, функціонування та розвитку органів правосуддя у давньогрецький період ставала об'єктом наукового пошуку цілого ряду провідних науковців, які належать до різних поколінь вчених. Але також слід зазначити, що дослідники зазначеної проблематики переважно належали до представників гуманітарної наукової сфери. Серед представників вітчизняної науки, які протягом останнього десятиріччя безпосередньо долучалися до процесів дослідження зазначеної проблематики, можна назвати академіка М. В. Костицького [1], професорів В. М. Вовк [2], І. М. Луцького [3], С. Г. Меленка [4], доцента М. М. Космія [5] та ін. Але у розрізі

зазначеної проблематики слід зазначити, що дослідження трансформації світоглядних основ давньогрецького правосуддя дорійського періоду носило здебільшого фрагментарний, не системний характер. Саме тому дослідження проблематики трансформації давньогрецького правосуддя під впливом дорійського завоювання стане тією необхідною компонентою, яка зробить свій внесок до процесів дослідження світоглядної, філософсько-правової складової давньогрецьких державних утворень загалом та притаманних їм систем правосуддя зокрема.

Метою запропонованої статті виступає аналіз феноменів трансформації світоглядних основ давньогрецького правосуддя дорійського періоду.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII ст. до н. е. племена північно-балканського регіону, в силу невідомих нам причин, полишили місця свого постійного проживання та починають рухатися на південь до зможних та процвітаючих областей Середньої Греції та Пелопоннесу [6, с. 70]. Близько 1104 року до н. е. нова хвиля переселенців приходить до Греції з півночі. Через Іллірію та Фессалію, через Коринфську затоку біля Навпакта та Істми біля Коринфа, войовничий народ з'являється в Пелопоннесі, підкорює його та майже повністю знищує мікенську цивілізацію [7, с. 70–71]. Відстале, в цивілізаційному плані, плем'я завойовників мало чи не єдину перевагу перед представниками мікенської культури – вони володіли технологією видобутку та обробки заліза, водночас як ахейці знаходилися лише на стадії обробки бронзи. Саме ця чи не єдина перевага варварів перед ахейцями виявилася доленосною, адже саме завдяки їй вони володіли вирішальною перевагою під час військових зіткнень із представниками осілої мікенської цивілізації. Варвари напали на окремі царства нижньої частини Пелопоннесу та фактично знищивши представників панівних кіл ахейських держав, перетворили залишки мікенського населення на рабів-ілотів. Мікени та Тірінф були знищені, й на декілька віків Аргос перетворився на столицю півострова Пелопоннес. На Істмі загарбники збудували дорійське місто Коринф. Частина ахейців втекла до Атіки, інші знайшли пристанок на островах та узбережжі Азії. Загарбники ж захопили Кнос, Мелос, Феру, Кос, Кнід та Родос. На Пелопоннесі та Криті, де мікенська культура процвітала найяскравіше, спустошення було самим повним. Таким чином, кінцем доісторичної Егейської цивілізації виявилася дорійське завоювання [7, с. 70–71].

Наслідком цього завоювання стала досить значна перерва у еволюційному поступі Греції. Економіці мікенських держав було

завдано непоправної шкоди, відбувся стрімкий занепад ремесла та торгівлі в районах, які виявилися найбільш постраждалими від вторгнення загарбників. Також відбулося різке скорочення чисельності населення [6, с. 68]. Таким чином племінні групи дорійців розселилися по території Пелопоннесу, також вони з'являються на південних островах Егейського моря, селяться на частині Егейського узбережжя Малої Азії. У ході грецької колонізації VIII-VI ст. до н. е. дорійські поліси з'являються на східному узбережжі Адріатичного моря, на теренах Південної Італії, Сицилії, у зоні Босфору та Причорномор'ї. Основними дорійськими державами були Спарта, Егіна, Критські держави, Аргос та ін.

Поза сумнівом наслідком дорійського завоювання виявилася досить тривала перерва процесів цивілізаційного поступу Греції, а чого ще слід було чекати від завоювання фактично варварськими, хоча й етнічно грецькими племенами міст, які перебували на незрівнянно вищому рівні розвитку. Політична система створена ахейцями, виявилася фактично знищеною, кожен житель чоловічої статі не відчував себе у безпеці та змушений був носити зброю для самозахисту. Вибух насилля підірвав землеробство та торгівлю на суходолі, а також морські комерційні зв'язки. Війна процвітала, водночас поглиблюючи та поширюючи бідність та убогість населення [7, с. 71]. За словами Фукідида (I, 12), життя на грецьких землях стало менш осілим, адже вигнане з постійних місць проживання населення змушене було переходити з місця на місце у пошуках миру та безпеки [8, с. 10]. Причину власної поразки та фактичного занепаду мікенської цивілізації ахейці вбачали у тому, що дорійці користувалися залізною зброєю, яка в руках варварів перевершила бронзове військове спорядження, яким користувалися племена більш цивілізовані. Гесіод, називаючи цю епоху Залізним віком, оплакував втрачену красу попередніх століть [7, с. 71], а Геродот (I, 68) зазначав, що греки вірили у те, що винайдення заліза несло людству нещастя [9, с. 32].

Але, на наш погляд, не слід перебільшувати негативний вплив дорійського завоювання, адже у будь-якому явищі спостерігаються як негативні, так і позитивні ознаки. Рухаючись у вказаному ключі зауважимо, що під дією негативних факторів дорійської навали еволюціонували та набували нових векторально-еволюційних особливостей провідні інститути влади в державних утвореннях, які опинились перед небезпекою варварської навали. У якості прикладу можна навести Афінський поліс за часів царювання Кодра. Так, зокрема, у змісті історично-

міфологічних оповідей можна знайти багато цікавого, у тому числі й для юридичної науки. Зокрема аналізуючи легендарну постать царя Кодра, який правив у Афінах в XI ст. до н. е. можна вказати на те, що вже в ті давні часи у цьому полісі існували та ефективно функціонували яскраво виражені демократичні інституції, адже, як зазначається в оповідях, з початком дорійського переселення, та із захопленням дорійцями Пелопоннесу, місцеві ахейці або підкорилися їм, або ж втекли до глухих гірських місцевостей. Найбільш знатні роди почали переселятися до інших місць, у тому числі й до Атики, де проживало грецьке плем'я іонійців [10, с. 12]. Саме у цей час в Атіці помер цар, який був останнім представником династії Тесея і на раді старійшин новим царем було обрано представника пришедших ахейців, що мав царське походження – Кодра [10, с. 12], який на той час вже користувався повагою та неабияким авторитетом серед місцевої знаті та населення.

Аналізуючи аксіологічний зміст даного історично-міфологічного епосу, слід звернути увагу на те, що правитель Атики, фактично був монархом, царем, але, водночас, сама афінська держава не повністю відповідала критеріям класичної монархії, адже, як впливає зі змісту наведеного епосу, царська влада, на прикладі Кодра, вже після смерті останнього представника панівної династії Тесея, не успадковувалася, а фактично перетворюється на виборну. Тобто вже у ті часи ми можемо спостерігати зародження такого демократичного інституту, як вибори правителя держави. І хоча право обирати ще не надавалося широкому загалу жителів міста, а зосереджувалося в руках вузького кола осіб, що входили до складу ради старійшин полісу, сам факт виборності влади вже свідчить про наявність у грецьких племен, таких, як іоняни та ахейці демократичних інституцій, які вже набували ознак державно-аксіологічного значення.

Також з історично-міфологічного епосу відомо, що Кодр, заради спасіння Афін, пожертвував власним життям, і старійшини, з метою увіковічення пам'яті про царя-героя, прийняли доленосне рішення, згідно із яким ніхто в Афінах після Кодра не був гідним мати ім'я «цар» – після смерті останнього царя, керівник держави вже буде обиратися і буде називатися просто правителем, тобто архонтом [10, с. 12]. І дійсно спочатку правителі в Афінах обиралися по життєво, згодом – лише на десятиліття, а ще пізніше, вибори архонтів проходилися вже щорічно. Тобто на даному прикладі можна спостерігати прояв феномену не лише зародження, але й еволюції цілого ряду

інституцій притаманних державі демократичного типу. У цьому випадку ми спостерігаємо не лише розвиток інституту демократичного вибору правителя державного утворення, але й наявність факту обмеження владних повноважень найвищої посадової особи в державі.

Але в розрізі проблематики нашого дослідження, слід звернути увагу на те, що перші архонти в Афінах управляли одноосібно. Згодом на допомогу такому архонтові почали обирати ще трьох, поміж яких було поділено три основні, на той час, функції правителя, а саме: архонт-жрець, архонт-воєначальник та архонт-суддя [10, с. 13]. Із аксіологічного змісту зазначеного впливає, що одноосібне управління архонтом державою передбачало покладання на нього, окрім іншого, функцій головного служителя культу в державі, головного стратега та судді. Тобто архонт, як раніше й цар, користувався усією повнотою абсолютної влади, як світської, так і релігійної, й жодного натяку на розподіл владних повноважень у тогочасній афінській державі ще не було. Але з моменту призначення на допомогу правителю ще трьох архонтів, яким було передано певні спеціалізовані владно-розпорядчі функції, можна констатувати факт появи в Афінах, хоча ще дещо примітивного, але інституту поділу державної влади.

Порівнюючи тогочасний афінський інститут розподілу влад із відповідною теорією Ш. Л. Монтеск'є, можна помітити одну досить важливу специфічну особливість – і давні греки і Монтеск'є виокремлювали до окремої гілки саме судову владу. Тобто можна констатувати факт, що ще у давні часи, коли лише робилися спроби запровадження інституту розподілу влад в державі, і в часи Монтеск'є та й у часи сьогодення судові функції в державі виділялися до окремої гілки влади, що підтверджує як її надзвичайну значущість для повноцінного функціонування держави, так і свідчить про існування величезного обсягу відповідальності, що покладался як у ті давні часи, так і у часи сьогодення на інститут правосуддя в державі.

Але з еволюцією державно-владних механізмів, суспільних інститутів та державного організму в цілому, навантаження на судові установи Афінського полісу, непомірно зростали, що в кінцевому результаті призвело до того, що виникла нагальна потреба реформування судової гілки влади у державі. Вихід із цього становища було знайдено, і він полягав у тому, що було збільшено кількість архонтів-суддів, що призвело не лише до зменшення навантаження на осіб, які чинили правосуддя, але й сформувало нагальні можливості оперативного реагування на

факти суспільного буття, які потребували онтологічного врегулювання на основі висновків сформульованих за результатами судового розгляду. Таким чином, замість одного архонта-судді, радою старійшин почало обиратися уже шість.

Таким чином, кількісний склад колегії архонтів було доведено до дев'яти осіб, котрі виконували владно-управлінські функції в Афінах протягом одного року, а відслуживши зазначений часовий термін, вони ставали членами ради старійшин, які проводили свої засідання у Ареопазі.

Фактично поряд із збільшенням обсягу судових повноважень держави та, як наслідок, збільшенням кількості архонтів-суддів, можна помітити специфічну особливість тодішньої афінської влади. Зокрема відомо, що Афінами фактично управляла колегія у складі дев'яти архонтів, але аксіологічний феномен полягає у тому, що переважна більшість архонтів, а саме шість, виконували судові повноваження в державі, водночас функціями державної релігії та оборони завідували лише по одному правителеві. Зазначений факт зайвий раз доводить, що функціям правосуддя у Афінській державі відводилася неймовірно важлива роль, яка за своїм фактичним соціально-аксіологічним значенням переважала релігійні культу та потреби військового сектору оборони держави.

Таким чином, можна констатувати існування факту зміни в Афінах царської влади аристократичною, а також визначити те, що переважну роль у структурі абсолютної аристократичної афінської влади відігравали посадовці, які безпосередньо виконували судові функції. Виходячи із зазначеного можна стверджувати, що саме судова гілка влади в Афінах відіграла провідну роль в процесах управління полісом, і саме завдяки їй стала можливою теоретична розробка, обґрунтування та практична реалізація основних демократичних державних інститутів, які й у наш час не втратили власної актуальності, а відтак знаходять досить широке застосування у владних механізмах сучасних державних утворень. Досить характерним є те, що такі грандіозні зміни, які згодом набули цивілізаційного виразу відбулися, не в останню чергу, як свідчать факти історично-міфологічного та філософського характеру, завдяки саме дорійському вторгненню. Може викликати подив той факт, що агресія менш розвинених племен спричинила появу певного імпульсу, який призвів до появи цивілізаційно-позитивних змін онтологічного характеру, але перед загрозою небезпеки, яку несли дорійці, осіле населення змушене було змінювати звичні уклади і принципи власного життя й розпочинати пошук інших досяжних та

водночас прийнятних засобів і вироблення нових правил існування соціуму, що в результаті й привело до формування якісно нових світоглядних основ, а, відтак, і модернізованих форм суспільного буття, які реалізувалися в новітніх державно-правових інституціях, здобутки яких й на сьогодні залишаються аксіологічним надбанням сучасної цивілізації.

Також, у розрізі вказаної проблематики, слід зазначити, що не зважаючи на прагнення дорійських завойовників не «змішувати» власну кров із кров'ю підкореного населення та не беручи до уваги расові антипатії дорійців та іонійців, усе ж таки відбувалося змішання автохтонного населення із завойовниками. Кінцевим результатом тривалої асиміляції виявилась нова народність у генотипі якої спостерігалось поєднання «середземноморських», «нордичних» та «азійських» елементів. Також не зазнала повного краху й мікенська культура, у тому числі й політична. Зокрема політична й управлінська традиції були, на думку греків, перейняті Спартою (Павсаній, III, 2), залишене дієвим в Афінах ахейське зібрання, у свою чергу, стало одним із найсуттєвіших соціальних інститутів навіть за часів існування демократичної Греції [11, с. 167].

Висновки. У кінці періоду хаосу та занепаду, в наслідок контакту п'яти культур, зокрема крітської, мікенської, ахейської, дорійської та східної відновилась цивілізація, яка мало не загинула. Але для встановлення, хай навіть відносної, стабільності знадобилися століття, на протязі яких відбувалося змішання рас та звичаїв, але цей процес зробив неоціненний внесок до становлення та розвитку безпрецедентної різноманітності, гнучкості, витонченості та деталізованості грецької думки й способу життя. І замість того, щоб вважати грецьку культуру світочем, який раптово та чудодійно виник над темним морем варварства, слід сприймати її за приклад досить тривалого та водночас бурхливого об'єднання соціуму, обдарованого великими талантами та спогадами, оточеного войовничими ордами, могутніми імперіями та давніми цивілізаціями [7, с. 72].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел / М. В. Костицький // *Філософські та методологічні проблеми права*. – 2009. – Вип. 1. – С. 22–30.
2. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності : монографія / В. М. Вовк. – Полтава : Полтав. літератор, 2011. – 352 с.
3. Луцький І. М. Християнство як світоглядне джерело української держави і права : монографія / І. М. Луцький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 477 с.

4. Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія / С. Г. Меленко. – Чернівці : Технодрук, 2013. – 432 с.
5. Космій М. М. Християнська етика як світоглядне джерело сучасного українського права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / М. М. Космій. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. – 21 с.
6. История Древней Греции : учебник / под ред. В. И. Кузищина. – М. : Высш. шк., 2005. – 399 с.
7. Дюрант В. Жизнь Греции / В. Дюрант ; пер. с англ. В. Федорина. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1997. – 704 с.
8. Фукидид. История / Фукидид. – Л. : Наука, 1981. – 544 с.
9. Геродот. История в девяти книгах / Геродот. – Л. : Наука, 1972. – 600 с.
10. Гаспаров М. Л. Занимательная Греция: рассказы о древнегреческой культуре / М. Л. Гаспаров. – М. : Новое лит. обозрение, 2000. – 384 с.
11. Ridder A. Art in Greece / A. Ridder, W. Deonna. – New York, 1927. – 358 p.

REFERENCES

1. Kostytskiy, M.V. (2009). *Filosofskiy analiz yevropeiskoho prava ta yoho trokh svitohliadnykh dzherel* [Philosophical analysis of European law and its three ideological sources]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 22-30 [in Ukrainian].
2. Vovk, V.M. (2011). *Bivalentnist rymскоi pravovoi diisnosti* [Bivalence of Roman legal reality]. Poltava: Poltav. literator [in Ukrainian].
3. Lutskiy, I.M. (2010). *Khrystyanstvo yak svitohliadne dzherelo ukraїnskoi derzhavy i prava* [Christianity as a world-view source of the Ukrainian state and law]. Ivano-Frankivsk: Misto NV [in Ukrainian].
4. Melenko, S.H. (2013). *Davnohretski vytyky ukraїnskoi filosofsko-pravovoi dumky* [Ancient Greek origins of Ukrainian philosophical and legal thought]. Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].
5. Kosmii, M.M. (2013). *Khrystyianska etyka yak svitohliadne dzherelo suchasnoho ukraїnskoho prava* [Christian ethics as a world-view source of contemporary Ukrainian law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv: Nats. akad. внутр. справ [in Ukrainian].
6. Kuziscin, V.I. (Eds.). (2005). *Istoriia Drevnei Grecii* [History of Ancient Greece]. Moscow: Vyssh. shk. [in Russian].
7. Diurant, V. (1997). *Jizn Grecii* [Greece life]. (V. Fedorina, Trans). Moscow: KRON-PRESS [in Russian].
8. Fukidid. (1981). *Istoriia* [History]. Leningrad: Nauka [in Russian].
9. Gerodot. (1972). *Istoriia v devyati knigah* [The story in nine books]. Leningrad: Nauka [in Russian].
10. Gasparov, M.L. (2000). *Zanimatelnaia Greciia: Rasskazy o drevnegrecheskoi kulture* [Entertaining Greece: Stories about the ancient Greek culture]. Moscow: Novoe lit. obozrenie [in Russian].
11. Ridder, A., & Deonna, W. (1927). *Art in Greece*. New York.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2018

Mamchyn P. – Researcher of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Transformation of the Ideological Basics of the Ancient Greek Justice during Dorian Period

Based on the axiological analysis of various ontological processes that took place on the territory of Ancient Greece at the time of Dorian invasion, the article under discussion deals with the issue of the evolution of the Ancient Greek system of justice. Taking into account the results of the research of different existential circumstances, reflected in the texts of certain historical-legal documents of the period under studies, the author of the article makes some gnosiological suggestions and conclusions regarding the impact of «Dorian Factor» on the processes of evolution of Ancient Greek justice, as well as on other institutions of state power. It is worth mentioning that the peculiarities of the latter affect still preserve their importance and relevance in the development and functioning of judicial systems in democratic states. The article points at the fact that the invasion of Dorian tribes (which, despite their ethnic Greek origin, were at a considerably lower stage of development than Achaeans, who represented Mycenaean civilization) has completely ruined the political system, created by Achaeans. The boost of violence has destroyed agriculture and marine commercial ties. The war was progressing, causing extreme poverty of the population. However, the leading institutions of state power kept developing and acquiring new evolutionary features even under such negative circumstances. A good example of this is the Athenian Polis at the times of Codr's reign. Gradually, the lifetime power of the Athenian kings has been substituted with that of the elected archon, who ruled individually at first, and later on – collectively, with the help of three other democratically elected archons. Among the authorities, granted to archons, particular emphasis should be laid on the judicial branch of power. It mostly belonged to the archon-judge, which proves the emergence in Athens of a rather primitive institution of the power separation. Later, due to the development of social relations and, respectively, because of the growth of the responsibilities of judiciary in Athens, the number of the archon-judges has increased to six. This, in its turn, has led not only to the decrease of liabilities for those who administered justice, but also enabled them to react immediately to the facts of social being, which always required ontological regulation on the basis of a trial. Thus, quite surprisingly, the Dorian invasion did not cause the decay of the institutions of state power in Athens. On the contrary, it has stimulated their gradual development, particularly that of the judicial branch of power.

Keywords: law; Ancient Greek justice; Dorian Period; archon; power restriction.

УДК 321.01(477)(091)

Козак Ю.-М. Р. – аспірант кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Історія легітимації державної влади як явища державно-правової дійсності на історичних землях України

Визначення проблеми. Створення правової та демократичної держави в Україні є важливим чинником забезпечення існування легітимації державної влади. Однак це неможливо без знання історичного минулого. У статті проаналізовано історичний процес виникнення та формування легітимних процесів на історичних землях України. Зазначено, що термін «легітимація» з часів зародження державності на історичних землях України не використовували. Усебічність й об'єктивність дослідження сприятимуть аналізу конкретних історичних передумов, причин і факторів легітимації державної влади на території сучасної України. **Мета дослідження** – аналіз історичної дійсності й умов виникнення феномена легітимації державної влади на історичних землях України. Виокремлено чотири основні історичні періоди розвитку легітимації державної влади: перший – від найдавніших державних утворень на території України до часів Київської Русі (IX–XII ст.); другий – з козацької доби (друга половина XVII ст.) до Нового часу (формування і розвиток Української національної держави – Української Народної Республіки (1917–1918) включно; третій – радянський період (1917–1991); четвертий – сучасна незалежна Україна (з 1991 року донині). Термін «легітимація влади» не застосовували за часів Київської Русі. Однак факт існування віче як органу прямого народовладдя є виразним показником вияву волі народу, а отже, й легітимності влади князя, що знижує ймовірність зловживань або узурпації влади. Київська Русь зарекомендувала себе на міжнародній арені як незалежне державне утворення, виконуючи певні міжнародно-правові зобов'язання. За доби козацьчини гетьмани усвідомили необхідність узаконити свою владу, що реалізували шляхом упровадження Загальної ради. Очевидно, що термін «легітимація влади» не використовували й у цю епоху, проте можна простежити його походження, оскільки гетьман усвідомлював, що заради стабільності та сили влади він повинен одержати підтримку козаків. За радянського періоду функціонував монопольний, однопартійний радянський апарат. На цьому етапі складно раціонально оцінити факт народного схвалення влади, оскільки насправді радянська влада придушувала свободу українського народу. Четвертий історичний етап у розвитку легітимації державної влади розпочався 24 серпня 1991 року. Цього дня Верховна Рада Української РСР прийняла акт «Про проголошення незалежності України». Також було прийнято Конституцію нової держави – України, яка утвердилася як незалежна демократична держава.

Ключові слова: легітимація державної влади; легітимність; джерела легітимації; історичні землі України.

Постановка проблеми. Побудова в Україні правової та демократичної держави є важливим фактором забезпечення існування легітимної державної влади. Проте це неможливо без знань про історичне минуле українських земель. При аналізі

історичного процесу виникнення та становлення легітимаційних процесів на історичних землях України варто зазначити, що сам термін «легітимація» з початку зародження державності на історичних землях України не вживався, проте його витоки можна побачити ще з часів первісних часів. Також, на нашу думку, всебічності та об'єктивності дослідження сприятиме аналіз конкретних історичних передумов, причин та чинників легітимації державної влади на теренах сучасної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто виділити вітчизняних учених, що досліджували легітимацію державної влади зокрема, О. Ю. Висоцький, О. О. Галус, Г. А. Грищенко, І. М. Жаровська, З. С. Кравцова, М. М. Кобилецький, В. Б. Ковальчук, І. В. Музика, В. О. Нечипоренко, Д. А. Опаленко, С. В. Пролеєв, В. П. Самохвалов, С. Д. Сворах, В. М. Селіванов, Л. М. Шипілов, Є. Г. Цокур, Є. П. Юрійчук, В. Д. Яремчук та ін.

Основоположною **метою** даної статті є осмислення історичної дійсності та умов виникнення феномену легітимації державної влади на історичних землях України.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із загальноновизнаних процесів українського державотворення та існування відповідних державно-політичних режимів, можна визначити *чотири основні історичні етапи розвитку легітимації державної влади:*

перший – від перших державних утворень на території України до Київської Русі (IX–XII ст.);

другий – починаючи з козацької доби (другої половини XVII ст.) до Нового часу (становлення і розвитку української національної держави – Української народної республіки (1917–1918 рр.) включно;

третій – радянський період (1917–1991 рр.);

четвертий – сучасна незалежна Україна (1991 р. – до теперішнього часу).

Починаючи з першого історичного етапу слід зазначити, що феномен влади виступає як одне з найдавніших суспільних явищ, оскільки об'єктивно існувало із зародження людського буття ще у формі родини, громади або племені, згодом, в різні історичні епохи наділяючись особливостями соціальної реальності, видозмінюючись, абсорбувало найвагоміші політико-правові артефакти [1, с. 205].

Інститут влади на історичних землях України, як і в інших європейських країнах, має давню і довгу передісторію, багато в чому схожу між собою. Схожими були й етапи виникнення державної влади. Стародавні племена у більшості управлялись народними зібраннями та обраними ними радами старійшин

(вождів). Не дивлячись на те, що рада обиралась довічно, її члени могли бути завжди усунуті. Логічним вбачається, ще при існуванні перших державних утворень, можна стверджувати про наявність існування інституту народовладдя, що являється однією із ключових ознак легітимації влади.

М. С. Грушевський писав, що анти збирались на віча, на яких вирішувалися всякі справи, що вимагали солідарної діяльності племені чи групи родів, як спільна війна, організація воєнних сил, вибір спільного вождя з поміж племінної старшини [2, с. 369–371]. Отже, можна зазначити, що віча, як форма волевиявлення народу існувала задовго до заснування Київської Русі. Тобто віче як вищий орган влади в часи існування східнослов'янських племен фактично наділялось проявами прямого народовладдя та воєнної демократії, за участі всіх членів (чоловіків) племен для вирішення найважливіших суспільних проблем та обирали ради старійшин та вождів. У давній Русі, віче – це народні збори, що були вищим органом влади в староруських поселеннях.

Особливий інтерес фахівців під час тлумачення історії держави і права Київської Русі викликає своєрідне нашарування норманського елемента на князівсько-дружинні інститути влади. Розглядаючи цю проблему, ми не можемо категорично заперечувати наявність норманської складової у процесі формування Київської держави і права, проте однозначно стверджуємо, що провідним носієм державницької культури давньої Русі було місцеве слов'янське населення [3, с. 161]. Отже, логічно, що за часів Київської Русі такого поняття як «легітимація» не існувало, проте можна прослідкувати легітимаційні процеси становлення влади мали свої витoki з всенародного одобрення.

Також варто зазначити, що у Русько-Візантійських угодах 907 та 911 років можна простежити факт міжнародно-правових відносин стосовно визнання Русі як самостійної державної одиниці. С. Д. Сворак зазначає, що найістотніша характерна риса договорів Олега з Візантією пов'язана з тим, що давньоруська державність легітимізувала себе в геополітичному просторі та прилучилася до державницької правової культури [3, с. 164]. У сучасній інтерпретації цей процес можна назвати як «міжнародна легітимація», або ж «визнання держави», що даними фактом міжнародних відносин легітимує себе як самостійну державу.

Кінець IX ст. породжує державну структуру влади давньоруських земель нового типу з виразною системою

ієрархічної залежності військово-охоронної служби (князь із дружиною). Виникає принципово нова ситуація в розгортанні державних інститутів влади, адже починає функціонувати на договірній основі князівська ієрархізована структура, яка виходить за межі полянської землі з центром у Києві і доходить до автономних земель-полісів, в межах яких віче було єдиним верховним органом влади [3, с. 164]. Ю. С. Шемшученко також виділяє віча, як першу історичну форму безпосереднього народовладдя – участь у роботі яких мали право брати лише повноправні вільні громадяни. До компетенції зборів входили функції прийняття законів, обрання відповідних посадових осіб [4, с. 32]. Державницька система періоду Київської Русі засвідчує, що віче мало перевагу над інститутом князя [3, с. 170]. Право голосу у народних зборах було обмеженим і поширювалося лише на вільних громадян – повнолітніх чоловіків. До того ж воно належало не усім членам роду, а лише «представникам визнаних родів, що здобули пошану своєю діяльністю» [5, с. 31].

Терміни «земля» і «народ» у Київській Русі вживалися як синоніми терміна «держава», тоді як термін «княжити» належить до форми правління [6, с. 190]. Згідно з словником української мови, князь – це голова роду, племені або союзу племен, що звичайно стояв на чолі військової дружини, а з розвитком феодалізму – вождь війська та правитель князівства [7, с. 199]. Він мав право представляти державу у міжнародних відносинах, бути урядовцем держави. Влада князя не була безконтрольною. З ним і над ним діяли «рада старійшин» і народу (віче). З князя брали клятву дотримуватися звичаєвих законів. Його обов'язком був захист держави від внутрішніх і зовнішніх ворогів, призначення деяких чиновників, нагляд за градським порядком, землями, будівлями, ринками, розгляд скарг [8, с. 474]. Вбачається логічним, що в особі князя можна простежити легітимного главу державного утворення, до повноважень якого входили представницькі, адміністративні та управлінські обов'язки.

«У Київській Русі віче як орган прямого народовладдя в головному місті князівства розглядало й виносило ухвали у справах не тільки конкретного міста, але й землі в цілому. Найважливіші питання, зокрема війни чи миру, князі вирішували лише спільно з громадою. Віче підтримувало князів або позбавляло їх престолу. Суб'єктом самоврядування, як і в додержавну добу, залишалася сільська територіальна община – верв, де органом управління були збори громади» [9, с. 71]. У даний період було поширеним укладення між народом та

князем, певного «суспільного договору». Віче, укладаючи договір або «ряд» з князем, регламентував його державно-владні функції досить жорстко.

Отже, договір (ряд) між вічем і князем – це те культурно-правове підґрунтя, на якому суб'єкти давньоруської державності формували консенсуально прийняті легітимні норми, які не передбачали аристократичних титулів чи формальних договірних відносин між князем і боярами [3, с. 171]. Дані договори визначали, які дії чи функції князя вважались легітимними та чинними або ж навпаки.

Історичні трансформації життя слов'ян вимагали змін у ставленні громад до владних функцій князя. Разом з тим, в умовах поглиблення і розширення владних державних функцій князів руських земель дедалі частіше спостерігається поєднання інтересів князівської гілки влади і народу. «Повнота влади, – наголошує М. Ф. Владимирський-Буданов, – зберігається лише до того часу, поки князь знаходиться в згоді (єднанні) з народом» [10, с. 66]. Сказане свідчить, що будь-яке відхилення владної волі князя руських земель від волі народу тягнуло за собою: по-перше, як і обмеження його влади; по-друге, так і те, що він міг бути усунений від князювання. якщо його політика набувала загрозливого характеру для народу. Аналізуючи вищезазначену літературу, можна дійти висновку, що основним звичаєво-правовим механізмом обмеження владної волі князя було укладання вічем «ряду» (договору) з ним відповідно до ранніх проявів звичаєвого права.

Щодо виборності як способу легітимації влади народом слід зазначити, що після занепаду Київської Русі, окупації Польщею західноукраїнських земель і приєднання всіх інших українських земель до литовських, за панування у польсько-литовський період засад давнього звичаєвого права та писаного українського права українці уперше набувають досвіду участі у виборах через обрання шляхтою на повітових сеймах своїх представників до Вольного Сейму і обрання у містах з магдебурзьким правом їх жителями міських рад на народних сходах відкритим голосуванням [5, с. 32]. Варто зазначити, що принцип народовладдя та виборності як ознака легітимаційного процесу.

Отже, відповідно до першого історичного періоду легітимаційних процесів становлення влади, формування ранньофеодального державного утворення як Київська Русь відбувалось під впливом звичаєвих норм, культурних та релігійних традицій. Уявлення про сутність держави, легітимності влади чи права мали більш релігійно-звичаєве забарвлення.

Доцільно вказати, терміна «легітимація влади» у добу Київської Русі не існувало, проте факт існування «віча» як органу прямого народовладдя є яскравим показником вираження волі щодо легітимності влади князя, що зменшувало можливість її зловживання чи узурпації. Також варто зазначити, що Київська Русь зарекомендувала себе і на міжнародній арені, як самостійне державне утворення, тому можна дійти висновку що інші сусідні державні утворення визнавали її, здійснюючи певні міжнародні правовідносини.

Відповідно до другого історичного етапу розвитку легітимаційних процесів державної влади, варто виділити Українську державу другої половини XVII ст., що виникла в результаті розвитку національної державотворчої ідеї, основним представником якої в кінці XVI - першій половині XVII ст. були часи Гетьманщини.

Більш звужувалась влада народу у добу козацької держави, або Гетьманату. Відомо, що Гетьманат – це державне утворення, що існувало на українських землях в роки революційних зрушень середини XVII ст. та проіснувало в окремих своїх проявах аж до кінця XVIII ст. Також слід вказати, що у козацьку добу простежувався високий рівень централізації влади та існування воєнної демократії, це у свою чергу зменшувало можливість народу виражати свою волю, хоча відомим є факт, існування магдебурзького права в поселеннях, чи принаймні, його елементів.

Державна влада в Гетьманаті, за своєю суттю була моноцентричною – тобто центром ухвалення рішень виступав гетьманський уряд і центральні органи управління, яким підпорядковувались усі місцеві структури козацького врядування [11, с. 14]. Проте на самій Січі волевиявлення козаків вважалося одним із важливих способів реалізації звичаєвого права. Для його здійснення однією із таких «інституцій» в добу козацтва були збори Загальної (Генеральної ради). Сигналом для скликання Загальної ради (Генеральної ради) слугував барабанний дріб, так само учасники ради заявляли про свою згоду криком і підкиданням шапок [10, с. 17]. Ю. С. Шемшученко зазначає, що це була демократія військового товариства і справедливості, яка базувалася на козацькому звичаєвому праві і реалізовувалася через загальну раду (коло), в якій мали право брати участь всі козаки і яка була вищим органом влади Запорозької Січі [4, с. 32–33]. Загальна військова рада формувалася шляхом залучення до її роботи всіх козаків, а отже, була органом прямого козацького народовладдя [12, с. 81].

Описуючи правовий статус козаків, О. А. Грабильнікова зазначає, що право голосу на радах було пов'язано з належністю до козацтва – окремого суспільного стану вільних людей, які знаходилися на військовій службі. За цією ознакою право голосу для іншого населення було обмеженим. До того ж формально всі учасники військової січової ради мали рівні права, а фактично провідна роль належала козацькій старшині. Тобто фактичного рівноправ'я тут не було [5, с. 32].

Як зазначає А. І. Козаченко, у розвитку загальної військової ради не були зацікавлені гетьмани, адже рада обмежувала їхню владу. Гетьмани використовували загальновійськову раду як засіб легітимного приходу до влади або як інструмент у політичній боротьбі за владу з іншими претендентами на булаву [12, с. 82]. Тобто у добу козацтва гетьмани усвідомлювали потребу легітимації їхньої влади та здійснювали її за допомогою загальної ради. Слід зазначити, що очевидно, що термін легітимації гетьманської (певною мірою – державної) влади також не вживався у цю добу, проте можна простежити його зародження, адже гетьман усвідомлював, що задля стійкості та міцності, його влада повинна знайти позитивну підтримку певних груп, впливових осіб з-поміж козацтва, тобто набути певного статусу легітимного гетьмана.

Ключовим здобутком часів Гетьманщини вважається «Пакт і Конституція законів та вольностей Війська Запорізького» (Конституція Пилипа Орлика, 1710 р.). Перша в світі Конституція визначала державний статус України, її внутрішній устрій і міжнародне становище, також встановлювався державний суверенітет та визначались кордони [13, с. 122]. Варто зазначити, що цей історичний документ вважається актом, що вперше легітимував волю народу, закріплював обов'язок влади дотримуватись певних форм соціальної справедливості, та законодавчо врегулювати певні звичаєві відносини.

Проте руйнація гетьманської держави, розшарування козацького середовища та відрив козацької старшини від народу, поділ України та посилення впливу московського царату на Лівобережжі, а Польщі на Правобережжі зменшили надії українського народу щодо закріплення державності, на певний час призупинили створення незалежної держави, негативно вплинули на розвиток системи державно-правових поглядів [13, с. 124]. Варто зазначити, що дефініція легітимності була яскраво виражена, лише шляхом одобрення козаками діяльності їх гетьманів. Хоча, здебільшого влада сконцентрована в руках гетьмана

(вважалась монопольною), проте бажання щодо становлення державності та самостійності було першочерговим завжди.

На початок XIX ст. українські землі у своїй більшості на Лівобережжі, Правобережжі і на півдні знаходились у складі Російської імперії. Західноукраїнські території – Галичина, Північна Буковина і Закарпаття – належали Австрійській імперії. Проте Українське населення, яке перебувало у складі Австро-Угорської конституційної монархії отримало кращі умови для свого політичного та культурно-освітнього розвитку, ніж українці, які перебували у складі Російської імперії. У своєму державно-політичному та культурно-освітньому розвитку українці, що перебували у складі Австро-Угорщини не відрізнялись від інших народів імперії, які згодом створили власні держави [14, с. 38]. Також М. М. Кобилецький зазначає, що помилкою в діяльності представницьких органів українського населення Української парламентської репрезентації та Української Національної Ради в останні місяці існування Австро-Угорщини стало їх до кінця не виправдана орієнтація на Австрію та бажання легітимно отримати владу з рук офіційних австрійських властей. Тогочасна політична ситуація вимагала більш рішучих дій з підготовки державних структур майбутньої держави [14, с. 38]. Тому варто зазначити, що невиправдана довіра австрійським органам влади, не вперше призупинила можливість та бажання українського народу до створення самостійної, незалежної держави.

Повалення імперської влади та російська революція у лютому 1917 році, стала новим поштовхом для українського народу та піднесення національно-визвольного руху. Якщо вести мову про спроби українського народу до державотворення, у часи національно-визвольного руху 1917–1920 рр., варто згадати про становлення УЦР. Також вбачається логічним зазначити, що саме І Універсал декларував легітимність УЦР, народженої волею українського народу, необхідність розмежування законодавчих повноважень між Всенародними Зборами (сеймом) і майбутнім російським парламентом. «Ніхто краще нас не може знати, – зазначалось в документі, – чого нам треба і які закони для нас кращі» [15, с. 101]. Даний Універсал мав важливе значення як конституційного закону, що вперше закріпив ідеї державотворення, народовладдя і парламентаризму та став правовою основою законодавчої діяльності УЦР.

Після Жовтневого перевороту в Петрограді, 7 листопада 1917 року було прийнято III Універсал, який проголосував Українську Народну Республіку. Цей важливий нормативно-правовий акт давав визначення території УНР, скасовував право

власності на землю, смертну кару, декларував наміри всіляко домогатись миру, захищати всі свободи, здобути революцією тощо. Днем виборів до Українських Установчих зборів Універсал проголосив 27 грудня 1917 року, а днем їх скликання – 9 січня. Тим самим він давав відповідь на найгостріші проблеми часу, засвідчував прагнення діячів УЦР зберегти життєдіяльність проголошеної держави за тих екстремальних умов. Після даного Універсалу більшовики розгорнули війну проти уряду УЦР.

Ще однією спробою українського народу був IV Універсал, який проголосив Україну вільною, незалежною та суверенною республікою. На жаль, бажання українського народу до суверенізації спричинили наступ радянських військ на столицю, та у відповідь юні студенти та школярі за національну ідею рушили на вірну смерть захищати свої патріотичні ідеї, у не рівний бій, що дістав назву «Бій під Крутами».

В умовах гострої боротьби за владу в Україні доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. чільне місце в українській політиці посіла проблема легітимності державної влади. Законною (легітимною) намагалися представити свою владу як українські національні уряди, так і сформовані за сприяння російської Червоної армії уряди радянської України (Народний секретаріат радянської УНР, Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України і Раднарком УСРР). Відтак реалізація ними основних засад внутрішньої і зовнішньої політики підпорядковувалась головній меті – довести своє домінуюче або монополічне право на управління державними адміністративними і економічними ресурсами [16, с. 12].

Так, задля воз'єднання в єдину цілісну Українську соборну державу, 22 січня 1919 року. Західноукраїнська Народна Республіка об'єдналася з Українською Народною Республікою, що зветься «Актом злуки УРН та ЗУНР». Як зазначає М. М. Кобилецький, діяльність органів влади УНР та ЗУНР в період знаходження урядових структур за межами України відбувалось також на правовій та демократичній основі [17, с. 174]. Відомий Акт Злуки УНР і ЗУНР був важливим легітиміційним кроком задля становлення державності та соборності. Проте після втрати території демократичні методи тодішньої влади не дали бажаних результатів, та український народ вкотре втратив свій шанс щодо незалежності та соборності.

Відомо, що коли національно-визвольні змагання українців завершилися поразкою у 1917–1922 рр., а владу в Наддніпрянській Україні, за збройної допомоги російської Червоної армії, захопила Російська комуністична партія

(більшовиків) – КП(б)У, дана партія першочерговим завданням мала на меті самолегітимувати себе як єдинопартійну, монопольну партію. Саме у такий складний для українців період бере свій початок наступний період дослідження легітимації державної влади.

Відповідно до третього – радянського (1917–1991 рр.) етапу розвитку легітимації державної влади, то варто зазначити, що в ті роки простежувалась монопольна, однопартійна та нав'язана українському народу радянська влада. На даному етапі складно раціонально оцінити факт всенародного одобрення влади, адже фактично радянська влада придушила волевиявлення українського народу.

Влучно вказує Н.О. Дмитрасевич, що монополія на владу завжди потребує виправдання, легітимації, згоди громадян, визнання і, навіть, опори на щось «священне» і величне. Будь-яка влада, в тому числі й нав'язана силою (диктатура), прагне створити видимість законної, себто добровільно сприйнятої більшістю населення, й забезпечити підтримку своїм діям, а також стійку соціальну базу. Не була винятком у цьому сенсі й радянська влада, силоміць нав'язана українському народові Російською комуністичною партією (більшовиків) у формі української радянської державності. У який спосіб компартійна диктатура, замаскована під радянську владу, легітимізувалася в Україні [16, с. 12].

Також науковець зазначає, що легітимація державної влади відіграє важливу роль, бо жодна державна влада не може спиратися лише на існування законів, які її проголошують, або на насилля. Щоб бути стійкою, міцною, вона повинна знайти підтримку суспільства, певних груп, впливових осіб. Така підтримка можлива передусім певними діями (в тому числі голосуванням), а також думками, настроями, почуттями. Наприклад, державна влада завжди намагається поставити себе в таке становище, щоб виключити недовіру до себе і, тим більше, різкий прояв незадоволення. Навіть якщо підтримка населення не особливо цікавить носіїв реальної державної влади (наприклад, в умовах диктатури), вони так або інакше намагаються отримати підтримку впливових сил. Але справжня легітимація державної влади, яка покликана виступати юридичним вираженням суспільства, представником його інтересів, настає лише тоді, коли таку владу підтримують не окремі особи або соціальні та інші групи, а більшість населення даної країни [16, с. 14].

Доцільно додати, що процес легітимації державної влади здійснювався за допомогою «використання владою засобів та прийомів соціальної маніпуляції, що сприяли визнанню більшовицької влади в українському суспільстві, посиленню в ньому впливу компартійного керівництва» [16, с. 16].

Останній президент, М. С. Горбачов формально маючи всі владні повноваження, бачив, що інститути влади стали неефективними, оскільки республіки більше не бажали підпорядковуватися центру [17, с. 19]. Тому на даному етапі власне плавно закінчується третій радянський етап.

Верховна Рада Української РСР XII скликання, вперше обрана на демократичних виборах на основі обов'язкової альтернативності висунання кандидатів, уже через два місяці своєї роботи у складних і запеклих дебатах майже одногосно у кінцевому підсумку сформулювала своє бачення стратегічного шляху республіки, прийнявши 16 липня 1990 року Декларацію про державний суверенітет України. Повнота політичного суверенітету, повновладдя народу республіки як основа для процвітання республіки – такою була генеральна лінія Верховної Ради, підтримана на всеукраїнському опитуванні 17 березня 1991 року 80 % населення України. Водночас, Законом «Про економічну самостійність Української РСР» та Програмою переходу до ринкової економіки було визначено напрям трансформації економічної системи України. Схожі процеси відбувалися й в інших республіках СРСР [17, с. 5].

За тим, як приймалася Декларація про державний суверенітет України, стежила вся республіка: парламент працював у прямому ефірі. Добре усвідомлюючи значення документа, депутати багаторазово зважували кожне слово. Остаточний текст було ухвалено 16 липня поіменним голосуванням. Він здобув схвалення майже всіх депутатів Верховної Ради, які брали участь в обговоренні. «Проти» висловилося чотири депутати, один утримався. Верховна Рада проголосувала, що від імені народу України може виступати тільки вона сама. Державний суверенітет визначався як верховенство, самостійність, повнота й неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Територія УРСР в наявних кордонах оголошувалася недоторканною [17, с. 16]. Суверенітет вносить важливий вплив при легітимаційних процесах державної влади, та без них не можливе узаконення влади на території та схвалення її народом.

У листопаді 1990 року М. С. Горбачов розіслав у союзні республіки проект нового Союзного договору. Документ проголошував кожному республіку суверенною державою, яка мала всю повноту влади на своїй території. Однак він був складений у кращих традиціях радянського державного права, яке обмежувалося демагогічними деклараціями. В ньому проголошувалося повновладдя центру щодо захисту суверенітету й територіальної цілісності Союзу РСР. Майже всі положення проекту суперечили Декларації про державний суверенітет України.

У ситуації, що складалася, Л. М. Кравчук запропонував провести одночасно із загальносоюзним референдумом опитування громадян України щодо суті майбутнього державного утворення. Запитання для опитування було запропоноване у такій формі: «Чи згодні ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?» Так, 17 березня 1991 року населення України висловило свою волю, ствердну відповідь «Так» дали 22,1 млн осіб, або 70,2 %. Відповіли «Ні» 8,8 млн осіб, або 28 % [17, с. 21–22]. Проведення даного референдуму у радянський час означало зародження демократичності та започаткування легітимісних процесів волі народу щодо можливості державотворення та вибору влади. Цей референдум дав народові змогу самому обирати владу, що до даного моменту протягом усього радянського періоду було важко простежити.

Четвертий історичний етап розвитку легітимісї державної влади починається з 1991 року, а точніше з 24 серпня 1991 року. У цей важливий та доленосний для українського народу день, Верховною Радою Української РСР було прийнято постанову «Про проголошення незалежності України». У цьому Акті є дуже влучні слова щодо продовження тисячолітньої традиції державотворення на Україні, тобто нарешті, український народ, впродовж багатьох тисячоліть боротьби добився своєї незалежності, встановлення демократії та закріплення людини як найвищої соціальної цінності.

Після ухвалення Акта все суспільно-політичне життя в республіці було підпорядковане загальноукраїнському референдуму 1 грудня 1991 року. Для політиків, котрі стояли на позиціях завоювання повної незалежності України, це було необхідно, щоб перекреслити результати референдуму 17 березня. 1 грудня на підтвердження Акта проголошення незалежності України проголосували 90 % громадян, які брали участь у референдумі. А взяли в ньому участь 84 % тих, хто мав таке право. Отже, за незалежність України висловилися 76 %

усіх дієздатних її громадян [17, с. 28]. Наступний референдум вважається не менш важливим законним проявом волі народу, як здійснення процедури легітимації державної влади. Шляхом референдуму, народ, сам обрав доцільну для себе владу, добровільно підкорюючись їй, та оборюючи її.

Значення вищеописаного референдуму як процедури легітимації державної влади народом важко переоцінити, адже перший всеукраїнський референдум, засвідчивши єдність прагнення абсолютної більшості наших співвітчизників до національного суверенітету та власної державності, набув особливого статусу, ставши символом утвердження українського народу як рівноправного члена світової спільноти [18, с. 42]. За часи боротьби українського народу дані події можна визначити як найяскравіші способи вираження волі народу, щодо державотворення як процедури легітимації. Довіра та обрання влади народом характеризує легітимність, що стає наслідком легітимації, або кажучи інакше, процесу переходу народного суверенітету в нову формальну якість – стан суверенітету державного.

Так 5 грудня 1991 р. на урочистому засіданні Верховної Ради Л. Кравчук склав присягу та став першим президентом незалежної України. Тобто варто зазначити, що події серпня-грудня 1991 року, стали вирішальним кроком на шляху створення незалежної України.

Процес прийняття Конституції був тривалим та складним і розтягнувся майже на шість років. Тому наступним важливим моментом даного періоду є день прийняття Конституції України. Конституція зазвичай приймається при виникненні нової держави або зміні політичних режимів. Це і стало передумовою прийняття нової Конституції у новій державі – Україні.

Прийняття Конституції треба розуміти як комплексний процес глибокого політико-юридичного значення, процес, у якому можна точно виділити щонайменше такі елементи: а) ситуації, при яких приймається нова Конституція; б) ініціатива прийняття Конституції; в) компетентний орган (конституційна або законодавча влада); г) способи прийняття [19, с. 193]. 28 червня 1996 року Верховною радою прийняття Конституції України стало знаковою подією для розбудови незалежної Української держави та становлення національної правової системи – прийняття Основного Закону.

Основним джерелом та засобом легітимації влади в Україні після здобуття незалежності залишалися вибори. Виборча модель легітимації є загальноприйнятною в більшості

демократичних країн світу, але це формалізована сторона легітимності, вона потребує доповнення шляхом залучення до легітиміаційного процесу інших джерел забезпечення легітимності влади. В демократичних суспільствах виборча легітиміація зазвичай доповнюється сталістю традицій підтримки та визнання суспільством правомірності дій влади, а також дієвим впливом на процес прийняття політичних рішень інститутів громадянського суспільства [20, с. 154]. Вибори як форма безпосередньої демократії безпосередньо пов'язана із народним волевиявленням, що вважається ключовою ознакою легітиміаційних процесів у державі.

Науковець Є. Г. Цокур, виділяє 5 легітиміаційних етапів за час існування незалежної України:

– *Перший етап (1991–1999)*, протягом якого переважно застосовувалися моделі та технології, в основі яких знаходилися ідеологічні джерела забезпечення легітимності влади. На тлі суспільно-політичного похвального та емоційного підйому суспільства, панівна еліта запропонувала суспільству кілька шляхів державотворення та методів забезпечення легітимності. Особливістю легітиміаційного процесу цього періоду були розбіжності у цілях та завданнях державотворення та легітиміації, які озвучувалися публічно, і тими, які малися на меті провладною елітою. Як не парадоксально, але актуалізація питання розбудови держави маскувало бажання реалізації владних амбіцій окремих політиків, високопосадовців та їхнього оточення [20, с. 154].

– *Другий етап (1999–2004)* означив домінування адміністративно-корупційної моделі легітиміації, джерелом якої є примус, застосування сили та маніпуляція. Взявши курс на побудову авторитарного режиму, українська провладна еліта так і не змогла його реалізувати в повній мірі. Тож вимушена була дотримуватися певних процедур здійснення влади та легітиміаційних дій [20, с. 155].

– *Третій етап (кінець 2004-го – початок 2006 року)* помітно вирізнявся серед інших джерелом легітимності та легітиміаційною зорієнтованістю. Події «помаранчевої революції» означили перехід до персоналізованої легітиміації, джерелом якої стали особистісні якості лідера та активна позиція суспільства. Демократичні процедури формування нової влади мали закріпити означену позицію. Але, як виявилось уже через півроку, ця модель легітиміації, з точки зору можливості її реалізації, виявилася найменш вдалою в історії новітньої України. Причиною цього стали, перш за усе, невідповідність

заявлених новою владою принципів управління та персонального складу керівництва нових органів влади, відсутність реального бажання та можливості провести докорінні зміни стилю управління та реформування політичної системи країни. Владні амбіції та особисті інтереси пересилили необхідність виконання передвиборчих та проголошених на «майдані» обіцянок. Розчарування суспільства, яке надало «помаранчевим» лідерам небачений як для історії України, і не лише періоду незалежності, кредит легітимності та довіри, дуже швидко зруйнувало ідеалістичне бачення майбутнього держави та суспільства. Тож, криза легітимності «помаранчевої» влади в цілому та її лідерів поодиноко, була блискавичною та неминучою. Її наслідком стала поразка нової влади на парламентських виборах 2006 року [20, с. 156].

– *Четвертий етап (середина 2006-го – середина 2010 року)* означив глибоку кризу легітимності. Структурно-залишкова модель легітимації, в основі якої лежить традиція збереження певної структури є найбільш слабкою та небезпечною з точки зору перспектив державотворення та ефективного управління державою [20, с.156].

– *П'ятий етап (середина 2010-го – кінець 2013 року)* відзначився ще стрімкішим та граничним падінням рівня легітимності влади в Україні. Таким чином, криза легітимності влади не лише наблизилася до своєї критичної межі, а стала доконаним фактом, спровокувавши супротив суспільства та руйнацію системи нелегітимної та неефективної влади. Виявом цього є не тільки надзвичайно низький рівень довіри населення до політичної системи в інституціональному та персоніфікованому вимірах, а й швидке зниження авторитету держави на міжнародній арені [20, с.154].

Проте, вбачається за необхідне, *додати шостий етап сучасної історії України, що бере свій початок з кінця 2013 року, а саме з 21 листопада, з початком Революції Гідності* (також існує назва Євромайдан). Ця революція як яскраве волевиявлення народної волі була викликана небажанням владної верхівки від продовження законодавчо закріпленого курсу на Євроінтеграцію, тобто зривом підписання Угоди про Європейську інтеграцію України. Також ключовим моментом даного періоду вважається те, що колишній Президент України В. Ф. Янукович у цей важкий період для України, у пік політичної кризи, покинув свій народ, залишивши його один на один із проблемою. Також колишній глава держави вважався причетний до грубих порушень прав людини, поширення сепаратистських

тенденцій, та силового розгону студентів 30 листопада 2013 року. Дані дії викликали у народу дії щодо делегітимаційних процесів. Народ не вважав більше В.Ф. Януковича легітимним Президентом України, він втратив довіру народу та бажання його добровільного підкорення. Цинізм до власного народу, дав поштовх ще одному волевиявленню народу, а саме «Маршу мільйонів», 8 грудня 2013 року, народне віче за участі більш ніж мільйону громадян держави. Проте завдяки такому болючому досвіду, українці як єдиний суб'єкт обрання влади боролись не марно, це надало зменшення впливу проросійських сил на Україну, проведення виборів тощо. Дана революція існувала до лютого 2014 року, проте наступним негативним моментом була Російська збройна агресія проти України та анексія Криму проти суверенітету та територіальної цілісності України, що суперечить усім міжнародно-правовим нормам та звичаям, що на жаль триває і дотепер.

На жаль, не є секретом той факт, що державна влада в сучасній Україні виражається халатним ставленням посадових осіб до владних та службових обов'язків, слабкістю панівної еліти та високим рівнем корупції. Такий стан речей, призводить до того, що суспільство втрачає довіру до суб'єктів владних повноважень. Навіть, не єдині українські революційні події дають можливість зробити висновок, що народ не бажав підкорюватись тодішній владі та вимагав змінення держави шляхом революційних методів. Вищеперераховані чинники істотно впливають на легітимацію та демократизацію влади у державі та характеризують її основоположний феномен життєдіяльності суспільства на даній території. Важливою особливістю кожної ознаки є те, що вони можуть існувати як самостійні та незалежні частини, а в сукупності становлять систему, яка являє дане структурне поняття. Довіра суспільства до державної влади, добровільне підкорення народу їй, з одного боку, служіння народу та сумлінне виконання обов'язків виборних посадових осіб з другого є метою функціонування системи та даних частин в сукупності.

Висновки. Отже, проаналізувавши становлення легітимаційних процесів починаючи з часів перших державних утворень, Київської Русі та протягом усього часу включно до сьогодення, український народ невпинно намагався боротись за становлення незалежної та самостійної держави – Україні, шляхом проведення віч, обранням гетьманів, прийняттям Універсалів ЦР, референдумів для звільнення від радянського гніту, проголошенням Акта про незалежність, прийняттям

Конституції України тощо. Усі ці періоди дають можливість зробити висновок, що волевиявлення українського народу це рушійна сила, та яскравий показний свідомого вибору щодо легітимності та самостійного обрання владних суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юськів Н. В. Легітимність державної влади: етимологічні та семантичні виміри / Н. В. Юськів // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2012. – С. 204–207.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т. / редкол.: П. С. Сахань та ін. – Київ : Наук. думка, 1991–1998. – (Серія «Пам'ятки історичної думки України»).
3. Сворак С. Д. Генеза та трансформація органів державної влади Київської Русі : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. Д. Сворак. – Київ, 2011. – 214 с.
4. Український парламентаризм: минуле і сучасне : монографія / за ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ, 1999. – 234 с.
5. Грабильнікова О. А. Історичні етапи становлення і розвитку інституту виборців в Україні / О. А. Грабильнікова // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 30–33.
6. Вернадский Г. В. Киевская Русь / Г. В. Вернадский. – Тверь : ЛЕАН ; М. : Аграф, 2001. – 448 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – С. 49.
8. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь : в 86 т. / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1895. – Т. 25. – 474 с.
9. Надолішній П. Вітчизняна традиція демократичного врядування як аспект національного державотворення: до 360 річниці конституції Пилипа Орлика / П. Надолішній // Вісник державної служби. – 2009. – № 4. – С. 69–78.
10. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 640 с.
11. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату / В. Горобець // Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. – 271 с.
12. Козаченко А. І. Органи державної влади і управління України другої половини XVII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / А. І. Козаченко. – Харків, 2001. – 204 с.
13. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових учень : підручник / Ф. П. Шульженко. – Київ : Юрінком Інтер, 2007. – 464 с.
14. Кобилецький М. М. Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. М. Кобилецький. – Львів, 1998. – 180 с.
15. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. – Київ : Наук. думка, 1996. – Т. 2. – 588 с.
16. Дмитрасевич Н. О. Внутрішній та міжнародний аспекти легітимації радянської влади в Україні в 1917–1922 рр. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. О. Дмитрасевич. – Київ, 2011. – 241 с.
17. Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення : у 2 т. – Житомир : Рута, 2011. – Т. 1. – 752 с.
18. Паламарчук М. Всеукраїнський референдум у політичній системі України / М. Паламарчук // Право України. – 2005. – № 5. – С. 42–43.

19. Белов Д. М. Парадигма українського конституціоналізму : монографія / Д. М. Белов. – В. Березний : Евростандарт, 2011. – 399 с.

20. Цокур Є. Г. Легітимність політичної влади в Україні у контексті Революції Гідності / Є. Г. Цокур // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. – 2014. – Вип. 25. – С. 154–160. – (Серія 18 «Економіка і право»).

REFERENCES

1. Yuskiv, N.V. (2012). Lehitymnist derzhavnoi vlyady: etymolohichni ta semantychni vymiry [Legitimacy of state power: etymological and semantic dimensions]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava, Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, 204-207 [in Ukrainian].
2. Hrushevskiy, M.S. (1991-1998). *Istoriia Ukrainy-Rusi [History of Ukraine-Rus]*. (Vols. 11). P.S. Sakhan (et al.). (Ed). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
3. Svorak, S.D. (2011). Heneza ta transformatsiia orhaniv derzhavnoi vlyady Kyivskoi Rusi [Genesis and transformation of state authorities of Kievan Rus]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Shemshuchenko, Yu.S. (1999). *Ukrainskyi parlamentaryzm: mynule i suchasne [Ukrainian parliamentarism: past and present]*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Hrabylnikova, O.A. (2012). Istorychni etapy stanovlennia i rozvytku instrytutu vybortiv v Ukraini [Historical Stages of the Formation and Development of the Institute of Voters in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo, Law and Society*, 3, 30-33 [in Ukrainian].
6. Vernadskii, G.V. (2001). *Kievskaiia Rus [Kievan Rus]*. Tver: LEAN; Moscow: Agraf [in Russian].
7. Bilodid, I.K. (et al.). (1971). *Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (Vols. 2). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
8. Brokgauz, F.A., & Efor, I.A. (1985). *Enciklopedicheskii slovar [Encyclopedic Dictionary]*. (Vols. 25). SPb. [in Russian].
9. Nadolishnii, P. (2009). Vitchyzniana tradytsiia demokratychnoho vriaduvannia yak aspekt natsionalnogo derzhavotvorennia: do 360 richnytsi konstyuttsii Pylypa Orlyka [Patriotic tradition of democratic governance as an aspect of national state-building: to the 360th anniversary of the constitution of Pylyp Orlyk]. *Visnyk derzhavnoi sluzhby, Journal of the Civil Service*, 4, 69-78 [in Ukrainian].
10. Vladimirkii-Budanov, M.F. (1995). *Obzor istorii russkogo prava [Overview of the history of Russian law]*. Rostov n/D: Feniks [in Russian].
11. Horobets, V. (2009). *Vlada ta sotsium Hetmanatu. Doslidzhennia z politychnoi i sotsialnoi istorii rannomodernoi Ukrainy [Government and Socium of Hetmanate. Research on the political and social history of early modern Ukraine]*. Kyiv: Un-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Kozachenko, A.I. (2001). Orhany derzhavnoi vlyady i upravlinnia Ukrainy druhoi polovyny XVII st. [Bodies of state power and management of Ukraine in the second half of the XVII century]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
13. Shulzhenko, F.P. (2007). *Istoriia politychnykh i pravovykh uchen [History of political and legal studies]*. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
14. Kobyletskyi, M.M. (1998). Utvorennia ZUNR, yii derzhavnyi mekhanizm ta diialnist (1918-1923 rr.) [Formation of the ZUNR, its state mechanism and activities (1918-1923 biennium)]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
15. *Ukrainska Tsentralna Rada. Dokumenty i materialy [Ukrainian Central Rada. Documents and materials]*. (1996). (Vols. 2). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
16. Dmytrasevych, N.O. (2011). Vnutrishnii ta mizhnarodnyi aspekty lehitymatsii radianskoi vlyady v Ukraini v 1917-1922 rr. [Internal and international aspects of the

legitimation of Soviet power in Ukraine in 1917-1922]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

17. Zdobuttia nezalezhnosti Ukrainy 1991. *Istoriia proholoshennia, dokumenty, svidchennia [Obtaining independence of Ukraine 1991. History of proclamation, documents, testimony]*. (Vols. 1). Zhytomyr [in Ukrainian].

18. Palamarchuk, M. (2005). Vseukrainskyi referendum u politychnii systemi Ukrainy [All-Ukrainian referendum in the political system of Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 5, 42-43 [in Ukrainian].

19. Bielov, S.M. (2011). *Paradyhma ukrainskoho konstytutsionalizmu [The paradigm of Ukrainian constitutionalism]*. V. Berezhnyi: Yevrostandart [in Ukrainian].

20. Tsokur, Ye.H. (2014). Lehitymnist politychnoi vlady v Ukraini u konteksti Revoliutsii Hidnosti [The Legitimacy of Political Power in Ukraine in the Context of the Revolution of Virtue]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova, Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. Drahomanov*, 25, 154-160 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.08.2018

Kozak Yu.-M. – Postgraduate Student of the Department of Theory of State and Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

History of Legitimation of the State Power as a Phenomenon of Public and Legal Validity on Historical Lands of Ukraine

Problem definition. *Building a legal and democratic state in Ukraine is an important factor in ensuring the existence of a legitimation of state power. However, this is impossible without knowledge of the historical past of Ukrainian lands. Also, in analyzing the historical process of the emergence and formation of legitimation processes in the historical lands of Ukraine, it should be noted that the very term «legitimation» from the beginning of the birth of statehood in the historical lands of Ukraine was not used, but its origins can be seen since the time of primitive times. Also, in our opinion, the comprehensiveness and objectivity of the research will contribute to the analysis of specific historical preconditions, causes and factors of legitimation of state power in the territory of modern Ukraine. Goal of the research.* **Goal of the research.** *Comprehension of historical reality and the conditions for the emergence of the phenomenon of legitimation of state power in the historical lands of Ukraine. In addition, we identify the four main historical periods of the development of the legitimation of state power: the first – from the first state formations in the territory of Ukraine to Kievan Rus (IX–XII centuries); the second from the Cossack age (second half of the XVII century) to the New Age (the formation and development of the Ukrainian national state – the Ukrainian people's republic (1917–1918) inclusive; the third – the Soviet period (1917–1991); the fourth – modern independent Ukraine (1991 – to present). About the first period, it is advisable to point out that the term «legitimation of power» did not exist during the time of Kyivan Rus. However, the fact of the existence of the «Viche» as a body of direct people's power is a vivid indicator of expression of the will of the legitimacy of the prince's power, which reduced the possibility of its abuse or usurpation. It is also worth noting that Kievan Rus has established itself in the international arena as an independent state education, so we*

can conclude that other adjacent state education recognized it, carrying out certain international legal relations. Speaking about second period, during the Cossacks era, the hetmans realized the need to legitimize their authorities and implemented it with the help of the general council. It should be noted that it is obvious that the term of legitimation of the hetman (to a certain extent, the state) power was not used in this era, but it is possible to trace its origin, since the hetman realized that for the sake of stability and strength, his authorities should find positive support from the cossacks. According to the third – Soviet period of the development of the legitimation of state power, it should be noted that in those years there was a monopoly, one-party and imposed Soviet people on the Ukrainian people. At this stage, it is difficult to rationally assess the fact of the popular approval of the authorities, since in fact the Soviet authorities suppressed the liberty of the Ukrainian people. The fourth historical stage in the development of legitimation of state power began on August 24, 1991. In this important day for the Ukrainian people, the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR adopted a resolution «On the proclamation of Ukraine's independence». Also during this period was adopted the Constitution of the new state – Ukraine. Ukraine has become a new, independent, democratic state. **Conclusions.** After analyzing the formation of legitimation processes from the time of the first state formations, Kievan Rus and all the time inclusively to the present, the Ukrainian people tirelessly tried to fight for the establishment of an independent and independent state – Ukraine. Ukrainian people had tried by election elders, by electing Hetmans, by adopting the Universal Candidates, by referendums for the liberation from the Soviet oppression, the proclamation of the Act of Independence, the adoption of the Constitution of Ukraine, etc. All these periods make it possible to conclude that the will of the Ukrainian people is a driving force, a vivid manifestation of conscious choice about legitimacy and the independent election of power subjects.

Keywords: legitimation of state power; legitimacy; sources of legitimation; historical lands of Ukraine.

УДК 347.97/.99(477)«10/18»

Рудюк В. С. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Судова влада в Україні (X–XVIII ст.): філософсько-історичний аналіз

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із виникненням і розвитком судової влади на теренах середньовічної України. Увагу акцентовано на філософсько-правових аспектах відправлення правосуддя та формуванні засад діяльності органів судової влади за часів Київської Русі, їх впливові на судочинство Великого Князівства Литовського та Козацької держави. За результатами дослідження автор доходить таких висновків. Судова влада в Україні має багатовікову історію становлення та розвитку. Хоча в наукових колах обстоюють позицію, що її було започатковано за часів Київської Русі, насправді її коріння сягає вглиб тисячоліть. Попри значний вплив теологічних канонів візантизму, у філософії давньоруського світського (як публічного, так і приватного) права відображено ідеологію захисту загальнолюдських цінностей у їх сучасному значенні. В Україні за литовсько-польської доби діяли ще норми звичаєвого права, традиції військової демократії, релігії, культури, що заклали фундамент політичних проектів і програм українських гетьманів. На цій підставі зароджувалися передові для середньовічної Європи ідеї республіканського ладу Козацької держави з чітким поділом влади, правами та свободами станів суспільства, їх конституційного закріплення. Складовою права на українських землях за часів Козацької держави було «козацьке право» – сукупність правових звичаїв, що діяли в Запорозькій Січі та були «офіційними» джерелами права, керуючись якими, суди приймали рішення у справах згідно зі старовинними звичаями, словесним правом і здоровим глуздом. Строну кодифікувати норми козацького публічного та приватного права й реформувати судову систему Гетьманщини здійснили автори збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ» й гетьман К. Розумовський. Результатом цілеспрямованої консолідації влади в імперській Росії стало остаточне поглинання приєднаних українських земель. Експансія вимагала підкорення державного життя військовим й адміністративно-поліційним інтересам, а отже, не визнавала, на відміну від Західної Європи, ні традиції юридичної освіти, ні корпорацій привілейованих і впливових суддів.

Ключові слова: автохтонне населення; візантійське право; звичаєве право; канонічне законодавство; козацьке право; суд Божий; судова влада; суд світський; суд церковний.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані із виникненням та трансформацією судової системи на теренах сучасної України досліджувалися відомими вітчизняними правознавцями. Зокрема, слід відзначити роботи: Б. Т. Антоненка, Б. М. Бабія, Ю. В. Бауліна, В. Д. Бринцева, А. С. Головіна, М. М. Гультая, В. М. Корецького, Б. Ф. Кістяківського, О. Ф. Кістяківського, М. В. Костицького, Н. В. Кушакової-Костицької, І. П. Латишевського,

О. Д. Сінайського, О. Ф. Скакун, В. Я. Тація, В. М. Тертишника, І. Б. Усенка, Н. К. Шаптали, М. Я. Шварца, Л. П. Юзькова, О. Н. Ярмиша та ін.

Водночас, окремі аспекти ідеології судової діяльності у контексті її філософського обґрунтування з урахуванням традицій, звичаїв та ментальності автохтонного українського народу, на наш погляд все ще лишається малодослідженими.

Теоретичну базу дослідження складають праці названих та багатьох інших фахівців у галузі права, аналітичні розвідки щодо історії, теорії та практики вітчизняного судочинства.

Метою дослідження є вивчення закономірностей генезису вітчизняної судової системи з точки зору філософсько-теоретичних вимірів, а також звичаїв, традицій та ментальності населення українських земель.

Виклад основного матеріалу. Як зазначається в юридичній літературі, поняття «судова влада» слід розуміти як функціонально, а з часом й інституційно відособлену сферу публічної влади; сукупність владних повноважень судів та інших уповноважених суб'єктів, легітимізованих волею народу або іншого конкретно-історичного суб'єкта легітимації, зміст яких становить здійснення з метою підтримання правопорядку, забезпечення соціальної злагоди та інтересів панівних верств суспільства в спеціальних процесуальних формах правосуддя, а також тлумачення норм права та контроль за державними органами і посадовими особами [1, с. 32].

Судова влада в Україні має багатовікову історію становлення та розвитку. Хоча у наукових колах уважають, що вона була започаткована за часів Київської Русі, насправді її коріння сягає набагато далі вглиб тисячоліть.

Дійсно об'єднані слов'янські племена – предки сучасних українців, наприкінці X ст. утворили могутню середньовічну державу – Київську Русь – з розгорнутою системою світських та церковних судів.

Однак вони не прийшли невідомо звідки, а як показують чисельні результати археологічних досліджень, є потомками землеробів та скотарів Трипільської культури, – автохтонного населення, яке споконвіку жило та працювало на теренах сучасної центральної України. Історія не полишила нам письмових пам'яток правої культури трипільців, оскільки, вочевидь правовідносини у цьому праслов'янському суспільстві

регулювалися звичаєвими законами, які, як зазначив свого часу Анней Луцій Сенека, інколи сильніші за писані.

Завдяки інтенсифікації рільництва у трипільців уперше виділилися групи людей, зайнятих в інших галузях господарства (ремісники, гончарі, ткачі, ковалі), зауважує з цього приводу Л. Кормич, – що свідчить про наявність поділу праці, спеціалізації і кооперації в трипільському суспільстві, як цивілізаційної ознаки, й знов таки потребувало врегулювання на рівні звичаєвих законів [2, с. 59]. Варто також погодитися й з М. Сірим, який, досліджуючи питання генезису судової влади, наголошував, що виникла вона з огляду на об'єктивну потребу в розв'язанні правових конфліктів разом із появою первісних форм права, або, за його висловом «архаїчного права», яке характеризувалося насамперед тим, що його норми мали усний характер [3, с. 699].

Надалі звичаєве право було поширене й у Київській Русі, як складова загального права, до якого також належали міжнародні договори Русі, канонічне (церковне) законодавство, князівське законодавство, збірка законів «Руська Правда» та низка інших законів, яким регулювались правовідносини у галузях публічного та приватного права, а також вирішувалися відповідні судові спори.

Чинність звичаєвого права українського народу в добу Київської Русі виявлялась і в такій судовій інстанції як «церковний суд», якому підлягали насамперед так звані церковні люди – духовенство із членами своєї сім'ї, церковні слуги, фізично хворі та ін. Компетенції церковного суду підлягала також категорія цивільних справ, як, наприклад, справи шлюбу тощо. Так, як засіб для з'ясування «правди» під час церковного судового процесу нерідко застосовувалися правила так званого «Божого суду», тобто випробування водою або вогнем. В основі цього лежать ще дохристиянські уявлення про «добро» і «зло» та перекази про «чисту» і «нечисту» воду. Так, зокрема, вважалося, якщо під час випробування водою звинувачуваний, кинутий у воду, тонує, то він невинний, а якщо впливав, то навпаки, бо за старим повір'ям чиста вода нечистої душі не приймає. Те саме можна було б сказати й щодо вогню [4, с. 146].

Найвідомішим джерелом православного церковного права в Україні були візантійські збірники церковних правил і імператорських указів, що стосуються церкви, відомі під назвою Номоканон (грец. *Νομοκάνων* – закон-правило). В основу положень Номоканона, як і деяких інших джерел церковного

права (практичний посібник для судів «Прохирон», скорочена кодифікація Юстиніана – «Еклога», «Закон судним людям» або «Судебник царя Константина» тощо), було покладено теологічну філософську концепцію феодально-станової ієрархії. Сутність її полягала у визнанні Бога очільником цієї ієрархії, який установив принцип підпорядкування нижчих форм вищим (вічний закон, лат. *lex aeterna*). Духовний світ очолюється на землі церквою (божественний закон, лат. *lex divina*), а у світському суспільстві – піддані підкоряються царям, раби – панам (людський закон, лат. – *lex humana*).

Таким чином, як зазначає вітчизняний правник Т. Федоренко, – «право, що породжувалося християнством, призвело до появи ряду правових явищ та інститутів, які надалі органічно увійшли до світського права, що є одним з підтверджень зв'язку систем церковного та світського права й відображенням загальноєвропейського розвитку права Київської Русі» [5, с. 11].

Принцип поділу суспільства за становими ознаками знайшов своє відображення й кодифікаціях звичаєвого права Київської Русі, до першої з яких відносять «Устав і закон руський» (911 та 944 рр. – часи походів Олега та Ігоря на Константинополь), а більш пізньої – «Руську Правду», яка безумовно займає чільне місце серед історичних пам'яток української правової думки та інших законів тих часів.

Так, в одному із цих законів, який тримав назву «Статут князя Ярослава про церковні суди», зокрема, зазначалося:

«Якщо хто вкраде або з'валтує дівчину, то якщо вона боярська дочка, то заплатити їй за безчестя (ганьбу) 5 гривень золота, якщо ж вона належить до заможних людей – за ганьбу їй 5 гривень срібла, а єпископу 5 гривень срібла; а що брали участь у викраденні повинні заплатити єпископові по рівні срібла. А покарання здійснює князь.

Якщо хто з'валтує боярську дочку або боярську дружину, то їй за безчестя (ганьбу) 5 гривень золота, а єпископу 5 гривень золота, а менших бояр – гривня золота, а єпископу гривня золота, а знатних людей – 3 рублі, а єпископу 3 рублі, а простих людей – 15 гривень, а єпископу 15 гривень. А покарання здійснює князь.

Якщо великий боярин кине свою дружину без (її) провини, їй за безчестя (ганьбу) 300 гривень, а єпископу 5 гривень золота; а знатних людей – 3 рубля, а єпископу 3 рубля, а простих

людей – 5 гривень, а єпископу 15 гривень. А покарання здійснює князь» [6, с. 111].

Проте, не зважаючи на значний вплив теологічних канонів візантизму, у філософії давньоруського світського (як публічного так і приватного) права, більшою мірою знайшли відображення ідеї захисту загальнолюдських цінностей, у їх сучасному розумінні. Зокрема, «Руська правда» не передбачала у якості покарання, смертної кари чи каліцтва.

«Найбільша кількість кримінально-правових норм («Руської правди». – *Авт.*), – зазначає М. Колос, – спрямована на охорону життя людини – вони відтворені в одинадцятьох пунктах, власність охороняли правила дев'яти пунктів, здоров'я – вісім, а честь людини – три. Отже, можемо дійти висновку, що наші предки дуже чітко розставили акценти, взявши під кримінально-правову охорону найбільш важливі соціальні цінності, які й донині охороняються на кримінально-правовому рівні» [7, с. 114].

Слід також відзначити, що в рішеннях тогочасних судів переважала грошова компенсація як засіб поновлення справедливості. Історики також відмічають доступність судів та значну роль громади в припиненні конфліктів.

Зокрема, як зазначає Є. Ромінський, – «по-перше, сама громада брала активну участь у веденні суду, як через інститут послухів, так і забезпечуючи захист своїх членів; по-друге, саме з особливим статусом громади як свого роду гаранта державного правопорядку слід пов'язувати інститут примирення. Договірний порядок припинення конфліктів набув поширення ще у додержавний час і залишався одним із найважливіших засобів підтримки ладу в давньоруському суспільстві впродовж усієї княжої доби» [8, с. 93].

Надалі засади і інститути судової влади Київської Русі, як демократичної середньовічної держави, мали значний вплив на формування судової системи Великого Князівства Литовського, за часів перебування у його складі значної частини українських земель.

«Після занепаду Київської держави, – зазначається у Енциклопедії українознавства, – звичаєве право знову стало єдиним джерелом права на українських землях, що були «під татарами». Воно продовжувало бути чинним і в Галицько-волинській державі, навіть після прилучення її земель до Польщі, аж до кінця XV ст. (доба «русського права»). В склад Литовської держави українські землі увійшли з своїм звичаєвим

правом, «своєю старовиною». Проголосивши принципи: «старини не рухати, новини не заводити», великі князі литовські підтвердили українським землям звичаєве право й сприяли його дальшому розвиткові. Незабаром воно було засвоєне в усій Литовсько-Руській державі» [9, с. 635].

Судова система Великого Князівства Литовського, – пише С. Ковальова, – в основі своїй мала давньоруське походження. Проголошений владою принцип збереження старовини сприяв збереженню національного характеру судової системи, однак водночас зумовлював її певну архаїчність, оскільки «як у ранньофеодальній, так і в станово-представницькій монархії, суд знаходився в руках державної адміністрації. Литовсько-Руська держава не була винятком з цього правила, отже, в ній діяли суд великого князя і суди його намісників. Однак державна влада, змушена зосередитися на військових справах і пов'язаних з ними фінансових, прагнула звільнитися від другорядних справ, якими в той період вважалося судочинство [10, с. 11].

Ознакою впливу українського звичаєвого права на формування правової системи Великого Князівства Литовського, було, зокрема, те, що ініціативна роль судовому процесі цієї держави, як і в українському, належала скривдженому – позивачеві. Як за часів перебування українських земель у складі Литовсько-Руської державі та й за доби Гетьманщини, скривджена особа сама розпочинала процес, проводила слідство й ставала перед судом із готовим обвинуваченням щодо відповідача-обвинуваченого, якого приводила на суд, з доказами, свідками тощо, тобто *de facto* відводила суду лише функцію винесення вироку.

Так, – писав український історик А. Яковлів, – згідно з обрядом «своду» скривджений при свідках звертався до посідача крадених речей і вимагав доказу їх набуття. За такий доказ уважалося визначення особи, від якої посідач здобував речі. Потому потерпілий, свідки й посідач ішли до попереднього посідача – «своду», «заводці» – й вимагали від нього такого ж доказу. Обряд «своду» подібний до «гоніння слідом» з тією різницею, що при «своді» йдуть не по «сліді», а по «сводах», «заводцях», до яких перейшли крадені речі. Ведення «своду» припинялося на «третьому своді». Третій посідач мусив крадену річ віддати потерпілому без заперечень і відшкодуючим актом набував права шукати свого «шкодника» по дальших «сводах». Обряди «гоніння

сліду» й «своду» були включені до Литовського Статуту й незмінно виконувалися в копних і козацьких судах [4, с. 161].

Ще одною характерною особливістю вітчизняного українського звичаєвого права полягала і в тому, що «найбільш змістовні, влучні та суттєві формули, які проголошувалися на суді, закріплювалися в народній пам'яті й повторювалися після суду в принагідних випадках» [4 с. 162]. Тобто, судовий процес уможлиблював застосування принципів прецедентного права.

Складовою частиною права на українських землях за часів Козацької держави було так зване «козацьке право» як сукупність правових звичаїв, що діяли в Запорозькій Січі та виступали в якості «офіційних» джерел права.

Як, зокрема, зазначав Г. Міллер, – серед запорожців було заведено не мати писаних законів, *«коих имеют и не желают, опасаясь умалення их вольностям, и словом лишение всех Гражданских порядков, кроме одного безпрекословного послушания вушним, особливо же их Атаману Кошевому»* [11, с. 39]. Дійсно, козаки не визнавали дії Литовських Статутів та Магдебурзького права на своїй території, а правосуддя відправлялося згідно зі старовинними звичаями, словесним правом і здоровим глуздом.

Норми звичаєвого права, які склалися у Запорозькій Січі, – писав А. Яковлів, – закріплювали також й військово-адміністративну організацію козацтва, роботу судових органів, порядок землекористування, порядок укладання окремих угод, види злочинів і покарань» [4, с. 153].

Водночас, слід зазначити, що окремі нагальні питання пов'язані з діяльністю судової влади, врегульовувалися Гетьманськими універсалами. Зокрема, Б. Хмельницький Універсалом від 26 листопада 1655 року, наказав міському суду: «до нас не одсилаючи, суворо карати позволяєм» «свавільних» козаків». Згідно з іншим Універсалом було утворено окремий суд для грецьких купців, зокрема, в місті Ніжин. Гетьман також планував поновити церковний (домініальний) суд. Так, надаючи 1653 року Межигірському монастирові село Чернин, Б. Хмельницький писав: «А неслухняних вільно буде превелебному отцю ігуменові и ченцем, до того монастиря належним, карати, як підданих місця цього святого, в залежності від проступків їхніх» [12, с. 31–32].

Натомість, – як зазначав відомий американський правознавець Г. Дж. Берман, – навіть за умов відсутності кодифікованого права система судочинства Гетьманщини, яка

керувалася успадкованими давньорусько-литовсько-польській принципами філософсько-правової ідеології, як органічної складової європейської (західної) доктрини судочинства, діяла досить злагоджено і ефективно. Так, на його думку, з європейської філософсько-правової доктрини судочинства походили «не лише термінологія та методи, а й спільні поняття, принципи і цінності. Основною цінністю стала свобода, базована на праві й власності» [13, с. 515].

Спробу кодифікувати норми козацького публічного та приватного права здійснили автори збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ», який, як зазначає М. Чубатий містив «права, за якими судилася Україна в добі Гетьманщини, який для історії студій над історією українського права має першорядне значення, бо кодифікатори здебільше лише скодифікували право, яким уже тоді суджено в публічних судах» [14, с. 193].

Водночас, згідно з задумом авторів «Прав ...», на території Лівобережної України слід було реформувати систему судів, зокрема, визначивши судами нижньої інстанції сільські у селах, підпорядкованих сотенним правлінням, ратушні у непривілейованих містах, магістратські (іноді ратушні) у містах з магдебурзьким правом й сотенні для цілої території кожної з сотень. Судами другої інстанції були полкові суди, апеляційними інстанціями – Генеральний військовий суд і Гетьманське правління (від 1734 року) [15, с. 80]. Є також згадки про третейський суд «*при правлени гетманском*», який було запроваджено відповідно до указу Анни Іоанівни від 8 серпня 1734 року [16, с. 155].

1 грудня 1763 року українським гетьманом Кирилом Розумовським було видано універсал про обрання старшиною Гетьманщини членів підкоморських, земських і гродських судів згідно з Литовським статутом. До юрисдикції земського суду входили цивільні справи, підкоморського – виключно справи щодо межі маєтків, а гродських – кримінальні справи. Апеляційне оскарження можна було подавати до Генерального військового суду. Цікаво, що ці зміни були поновленням та запровадженням польсько-литовської судової системи, що дало можливість дотримуватися Литовського статуту (поширеного в Речі Посполитій), відокремити цивільні суди від кримінальних. Також спростився судовий процес та апеляційне оскарження. Крім того, ця реформа підпорядкувала козацьке суспільство

спільним юридичним нормам [17]. Однак, усім цим задумам не судилося здійснитися.

Тож, обговорюючи проблему судової влади Гетьманщини, – констатував американський історик Е. Кінан, – неможливо абстрагуватися від історичного тла, яке позначене протистоянням двох політичних, правових і світоглядних систем. Вестернізація Російської імперії, утвореної на межі XVII і XVIII ст. Петром I, насправді багато в чому була удаваною, оскільки «Росія не позбулась основних рис традиційної московської політичної культури (а разом з нею і правової), Це насамперед схильність до кланового, олігархічного правління, яке саме у XVIII ст. завдяки перетворенням Петра I злилося з ієрархічною системою бюрократії, а згодом перетворилося на соціально-економічні угруповання, бюрократичні групи або групи інтересів. Витвором нової імперської політичної культури став «імперський погляд на людину» [18, с. 189], що у сутнісних аспектах існує до сьогодні.

Зрештою протистояння двох правових систем і політичних культур завершилося повною уніфікацією з імперськими українських судових інстанцій, процесуального та іншого законодавства, домінуванням виконавчої влади і нехтуванням відправленням правосуддя. Результатом цілеспрямованої консолідації влади в імперській Росії стало остаточне поглинання приєднаних територій. Експансія вимагала підкорення державного життя військовим і адміністративно-поліційним інтересам, а відтак не терпіла, на відміну від Західної Європи, ані традиції юридичної освіти, ані корпорацій привілейованих і впливових судді [13, с. 11].

Висновки.

1. Судова влада в Україні має багатовікову історію становлення та розвитку. Хоча у наукових колах прийнято вважати, що вона була започаткована за часів Київської Русі, насправді її коріння сягає набагато далі вглиб тисячоліть.

2. Не зважаючи на значний вплив теологічних канонів візантизму, у філософії давньоруського світського (як публічного так і приватного) права, більшою мірою знайшла відображення ідеологія захисту загальнолюдських цінностей, у їх сучасному розумінні.

3. В Україні за литовсько-польської доби залишалися живучими норми звичаєвого права, традиції військової демократії, релігії, культури, що заклали фундамент політичних проектів і програм українських гетьманів. На цій основі народжувалися передові для середньовічної Європи ідеї республіканського ладу

Козацької держави, з чітким поділом влади, правами і свободами станів суспільства, їх конституційного закріплення.

4. Складовою частиною права на українських землях за часів Козацької держави було «козацьке право» – сукупність правових звичаїв, що діяли в Запорозькій Січ та виступали в якості «офіційних» джерел права, керуючись якими суди приймали рішення у справах згідно зі старовинними звичаями, словесним правом і здоровим глуздом.

5. Спробу кодифікувати норми козацького публічного та приватного права та реформувати судову систему Гетьманщини, зробили свого часу автори збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ» та останній Гетьман України К. Розумовський. Однак, цим задумам не судилося здійснитися, оскільки результатом цілеспрямованої консолідації влади в імперській Росії стало остаточне поглинання приєднаних українських земель. Експансія вимагала підкорення державного життя військовим і адміністративно-поліційним інтересам, а відтак не терпіла, на відміну від Західної Європи, ані традиції юридичної освіти, ані корпорацій привілейованих і впливових суддів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Усенко І. Б. Поняттєво-термінологічний апарат історико-правового дослідження судової влади / І. Б. Усенко // Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. – Київ : Наук. думка, 2014. – 504 с.
2. Кормич Л. Історія України : підручник. – 2-ге вид., доповн. / Л. Кормич, В. Багацький. – Київ : Алерта, 2006. – 412 с.
3. Сірий М. І. Судова влада / М. І. Сірий // Юридична енциклопедія. – Київ : Укр. енциклопедія, 2003. – Т. 5 : П-С. – 736 с.
4. Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича. – Київ : Либідь, 1993. – 592 с.
5. Федоренко Т. М. Вплив християнства на формування правової системи Київської Русі з кінця X – по 40-ві роки XIII сторіччя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. М. Федоренко. – Київ, 2001. – 18 с.
6. Древнерусские княжеские уставы XI–XV вв. / сост. Я. Н. Щапов. – М. : Наука, 1976. – 240 с.
7. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI ст.) : у 2 т. – Київ : Острого, 2011. – Т. 1. – 448 с.
8. Ромінський Є. В. Судова влада Давньої Русі княжої доби (кінець IX – середина XIV ст.) / Є. В. Ромінський // Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. – Київ : Наук. думка, 2014. – 504 с.
9. Енциклопедія українознавства. Загальна частина (Е-І) / за заг. ред. В. Кубійовича, З. Кузелі. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 2. – 1230 с.

10. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. Г. Ковальова. – Одеса, 2004. – 20 с.
11. Миллер Г. Ф. Исторические отношения о Малороссии и малороссиянах / Г. Ф. Миллер. – М. : Унив. тип., 1846. – 92 с.
12. Універсали Богдана Хмельницького. – Київ : Альтернатива, 1998. – 440 с.
13. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования / пер. с англ. – 2-е изд. – М. : ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 624 с.
14. Чубатий М. Правне становище церкви в Козацькій Державі / М. Чубатий // Богословія. – 1925. – Т. 3. – Ч. 2. – С. 181–202.
15. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / за ред. С. Шемшученка. – Київ, 1997. – 458 с.
16. Віслобоков К. А. Судова влада в Гетьманщині / М. Чубатий // Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / за ред. І. Б. Усенка. – Київ : Наук. думка, 2014. – 504 с.
17. Кононенко В. Українська державність XVIII століття: погляд шляхти (до 245-річчя видання універсалу Кирила Розумовського) / В. Кононенко // День. – 2008. – 6 груд.
18. Кінан Е. Російські історичні міфи / пер. з англ. – Київ : Критика, 2001. – 284 с.

REFERENCES

1. Usenko, I.B. (2014). Poniattievo-terminolohichniy aparat istoriko-pravovoho doslidzhennia sudovoi vlady [Conceptual and Terminological Apparatus of Historical and Legal Studies of the Judiciary]. *Sudova vlada v Ukraini: istorichni vytoky, zakonmirnosti, osoblyvosti rozvytku, Judicial Power in Ukraine: Historical Origins, Patterns, Peculiarities of Development*. I.B. Usenko (Ed.). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
2. Kormych, L., & Bahatskyi, V. (2006). *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Siryi, M.I. (2003). *Sudova vlada [Judiciary]*. *Yurydychna entsyklopediia, Legal Encyclopedia*. (Vols. 5). Kyiv: Ukr. entsyklopediia [in Ukrainian].
4. Antonovych, D. (Ed.). (1993). *Ukrainska kultura [Ukrainian culture]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
5. Fedorenko, T.M. (2001). Vplyv khrystyanstva na formuvannia pravovoi na formuvannia pravovoi systemy Kyivskoi Rusi z kintsia X po 40-vi roky XIII storichchia [The Influence of Christianity on the Formation of the Legal Framework for the Formation of the Legal System of Kyiv Rus from the End of the Xth to the 40th years of the XIIth Century]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Scapov, Ya.N. (1976). *Drevnerusskie kniazieskie ustavy XI-XV vv. [Old Russian princely charters of the 11th - 15th centuries]*. Moscow: Nauka [in Russian].
7. Kolos, M.I. (2011). *Kryminalne pravo v Ukraini (X – pochatok XXI st.) [Criminal Law in Ukraine (X - the beginning of the XXI century)]*. (Vols. 1). Kyiv: Ostroh [in Ukrainian].
8. Rominskyi, Ye.V. (2014). *Sudova vlada Davnoi Rusi kniazhoi doby (kinets IX - seredyna XIV st.) [Judicial power of Ancient Rus princely era (end of IX - middle of the XIV century)]*. *Sudova vlada v Ukraini: istorichni vytoky, zakonmirnosti, osoblyvosti rozvytku, Judiciary in Ukraine: historical sources, patterns, peculiarities of development*. I.B. Usenko (Ed.). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

9. Kuibichov, V., & Kuzelia, Z. (Eds.). (1949). *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna (EU-I) [Encyclopedia of Ukrainian Studies. General Part (Eu-I)]*. (Vols. 2). Miunkhen; Niu-York [in Ukrainian].
10. Kovalova, S.H. (2004). *Evolutsiia sudovoi systemy i sudochynstva na ukrainskykh zemliakh Velykoho kniazivstva Lytovskoho [Evolution of the judicial system and legal proceedings in the Ukrainian lands of the Grand Duchy of Lithuania]. Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
11. Miller, G.F. (1846). *Istoricheskie otnosheniia o Malorossii i malorossiianah [Historical Relations on Little Russia and Little Russians]*. Moscow: Univ. tip. [in Russian].
12. *Universaly Bohdana Khmelnytskoho [Universals Bohdan Khmelnytsky]*. (1998). Kyiv: Alternatyva [in Ukrainian].
13. Berman, G.Dj. (1998). *Zapadnaia tradiciia prava: epoha formirovaniia [Western tradition of law: the era of formation] (2nd ed.)*. Moscow: INFRA-M-NORMA [in Russian].
14. Chubatyi, M. (1925). *Pravne stanovyshche tserkvy v Kozatskii Derzhavi [Right position of the church in the Cossack state]*. *Bohosloviia, Theology*, 3(2), 181-202 [in Ukrainian].
15. Shemshuchenko, S. (Ed.). (1997). *Prava, za yakymy sudytsia malorosiiskyy narod 1743 r. [The rights of the Little Russian people are tried in 1743]*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Vislobokov, K.A. (2014). *Sudova vlada v Hetmanshchyni [Judiciary in the Hetmanate]. Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytyky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku, Judicial power in Ukraine: historical sources, patterns, peculiarities of development*. I.B. Usenko (Ed.). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
17. Kononenko, V. (2008). *Ukrainska derzhavnist XVIII stolittia: pohliad shliakhty (do 245-richchia vydannia universalu Kyryla Rozumovskoho) [Ukrainian statehood of the XVIII century: the gentry's view (to the 245th anniversary edition of the universalist Kirill Razumovsky)]*. *Hazeta "Den", The Day newspaper* [in Ukrainian].
18. Kinan, E. (2001). *Rosiiski istorychni mify [Russian historical myths]*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.09.2018

Rudiuk V. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Judiciary in Ukraine (X–XVIII centuries): Philosophical and Historical Analysis

The article is devoted to the study of issues related to the emergence and development of the judiciary in the medieval Ukraine. The author pays particular attention to the philosophical and legal aspects of the administration of justice and the formation of the foundations of the activity of the judicial authorities during the Kievan Rus, their influence on the proceedings of the Grand Duchy of Lithuania and the Cossack state. According to the results of the research, the author makes the following conclusions. The judiciary in Ukraine has a long history of formation and development. Although it is commonly accepted in scientific circles that it was initiated in the times of Kievan Rus, in fact its roots reach much further in the millennia. In spite of the significant influence of the theological canons of Byzantium, in the philosophy of

the ancient secular (both public and private) law, the ideology of the protection of universal human values, in their modern sense, was reflected largely. In Ukraine, during the Lithuanian-Polish era, the living standards of customary law, the traditions of military democracy, religion, and culture, which laid the foundation for political projects and programs of Ukrainian hetmans, remained viable. On this basis, the ideas of the republican system of the Cossack state, with a clear division of power, rights and freedoms of society, and their constitutional consolidation, were born for the medieval Europe. An integral part of the law in the Ukrainian lands during the Cossack state was «Cossack law» – a set of legal practices that acted in Zaporizhzhya Sich and acted as «official» sources of law, guided by which courts made decisions in cases in accordance with ancient customs, verbal law and common sense. Attempting to codify the norms of the Cossack public and private law and reform the Hetmanate's judicial system, at one time the authors of the collection «The rights that the Little Russian people are judging» and the last Hetman of Ukraine K. Razumovsky. The result of the deliberate consolidation of power in the imperial Russia was the final absorption of the annexed Ukrainian lands. Expansion demanded subjugation of state life to military and administrative-police interests, and thus did not tolerate, unlike Western Europe, nor traditions of legal education, nor corporations of privileged and influential judges.

Keywords: autochthonous population; Byzantine law; customary law; canon law; Cossack law; court of God; judiciary; secular court; church court.

АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 17.021.2:342.72/.73

Бровко Н. І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теоретико-правових та соціально-гуманітарних дисциплін Білоцерківського національного аграрного університету, м. Біла Церква

Генезис засад і принципів філософсько-правового розуміння особистості та процесу її формування

Проаналізовано закономірності процесу формування особистості в контексті філософсько-правового розуміння його генезису протягом основних етапів розвитку людського суспільства. Встановлено, що визначальними критеріями оцінювання повноцінної свідомої людської особистості є воля, чесноти, справедливість, рівень культурного виховання, законслухняна поведінка, повага до традицій, звичаїв і менталітету соціуму, у якому він живе або тимчасово перебуває. Питання визначення поняття «особистість» було дискусійним протягом усього часу існування людської цивілізації. Одним із перших проблему людини в соціумі поставив у центр філософських міркувань Сократ. Згідно із середньовічним світоглядом, у трактуванні людської особистості панувала теологічна ідея духовності. Якщо антична філософія дійшла висновку про наявність у людській сутності душі й тіла, то християнство відкриває ще один «вимір» людського існування – дух. Марксистська філософія досліджує конкретну людину, яку визначає через потреби, матеріальні умови існування і рід діяльності. Водночас Ф. Ніцше констатує знищення особистості за часів соціалізму. На думку П. Юркевича, індивідуальність особистості відображається в почуттях, переживаннях, емоціях, реакціях, а не в думках людини. Знання отримують і можуть засвоїти в процесі духовної діяльності й лише тоді, коли вони проникають у серце. Людина – це фізична особа, якій притаманна наявність певних антропологічних та соціологічних ознак, сукупність яких є визначальною характеристикою її особистості. Якщо перші ознаки людина набуває «природним шляхом» і вони є втіленням її індивідуальності, автономності в соціумі, то другі – є наслідком засвоєння певних знань під час навчально-виховного процесу й визначають рівень її адаптації до умов існування в суспільстві (соціалізації). Людина не народжується особистістю, а стає нею в процесі розвитку, тобто особистість – це насамперед результат процесів виховання-навчання і самовиховання-самовдосконалення.

Ключові слова: екзистенціалізм; марксизм; моральність; культура; підпорядкування закону; правосвідомість; свідомість; справедливість; теологія; фрейдизм.

Постановка проблеми. В умовах соціальної трансформації суспільства проблема формування свідомості особистості як повноцінного учасника життєдіяльності правового,

демократичного та соціального суспільства набуває особливої актуальності. Йдеться, зокрема, про те, що дослідження феномену свідомості людини має значну наукову і практичну цінність, оскільки його результати можуть допомогти органам державної влади та представникам інститутів громадянського суспільства вирішити ряд питань пов'язаних з побудовою суспільства європейського зразка, будуть корисними у вирішенні ряду питань пов'язаних з правовим вихованням населення та забезпеченням законності та правопорядку в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Свідомість людської особистості як філософська, психологічна, правова та культурно-соціальна категорія, як правило, розглядається з позицій різних дисциплін. Відповідно, основні напрями дослідження цієї категорії зорієнтовано на визначення її світоглядних і методологічних основ у філософсько-правовому та культурно-історичному аспектах, з'ясування зв'язку з культурно-освітнім та правовим вихованням, а також суспільною правосвідомістю соціуму.

На цій царині плідно працювали відомі вітчизняні та зарубіжні фахівці в галузі філософії, правознавці, психологи та соціологи, серед яких слід відзначити наукові доробки М. Алексєєва, С. Алексєєва, К. Бельського, М. Бердяєва, Л. Божович, Ю. Грошевого, І. Ільїна, С. Кара-Мурзи, Б. Кістяківського, Д. Керімова, М. Козюбри, В. Копейчикова, М. Костицького, Н. Костицької-Кушакової, А. Крижановського, О. Лосєва, М. Матузова, В. Нерсєсянц, П. Новгородцева, М. Орзіха, Л. Петражицького, П. Рабиновича, В. Соловійова, П. Сорокіна, Г. Торгашєва та багатьох інших.

Завданням дослідження є аналіз генези та принципів філософсько-правового розуміння особистості, феномену свідомості людини та з'ясування їх ролі у формуванні особистості з новим типом мислення.

Виклад основного матеріалу. Історія політичної і правової думки, зазначає В.Нерсєсянц, – дозволяє зрозуміти, як в боротьбі і зіткненні різних поглядів і позицій одночасно йшов процес розвитку пізнання природи держави і права, поглиблення уявлень про свободу, справедливість і право, закон і законність, про належний громадський і державний устрій, про права і свободи людини, форми і принципи взаємин особистості і влади [1, с. 176].

«В первісному суспільстві, – пише В. Павленко, – образ мети конкретної особи, план її діяльності існував на рівні загальних схем предметних дій, вплетений в конкретну дійсність і не актуалізується поза неї. Потім ці предметні дії проявляються в

образах, культурах, все більш абстрагуючись, поки не досягнуть рівня вербалізації, що може бути реалізованим в наговорах, фольклорі тощо. Надалі спостерігається процес згортання магічно-фольклорного компонента культури, який виштовхується у сферу архетипів. В критичних ситуаціях в суспільстві вмикається процес, що зумовлює рух до образно-культових (міфологічних) форм поведінки його членів [2, с. 59].

Як зазначається у спеціальній літературі, питання визначення поняття «особистість», було дискусійним практично протягом всього часу існування людської цивілізації та предметом дослідження філософів, правознавців, соціологів та представників інших галузей науки.

Одним з перших проблему людини у соціумі поставив в центр філософських міркувань родоначальник об'єктивного ідеалізму, спрямованого на визнання особистості як рушійної сили генезису суспільних відносин – Сократ – автор так званого «сократівського методу». Натомість основою трактату «Держава» його учня – Платона – була необхідність досягнення благаго і досконалого життя суспільства в цілому, а не питання особистості з її неповторною долею та потребою в багатосторонній діяльності [3, с. 546]. Відтоді, суб'єктом свободи і вищої досконалості у Платона, – писала А. Тахо-Годі, – є не окрема особистість і навіть не клас, а тільки все суспільство, вся держава в цілому. Утопія Платона не теорія індивідуальної свободи громадян, а теорія тотальної свободи – свободи держави в його сукупності, цілісності, неподільності [3, с. 555].

З плином часу характерною ознакою вже середньовічного світогляду з питань людської особистості є панування теологічної ідеї духовності. При цьому, – зазначається у спеціальній літературі, – йдеться не лише про Бога як найдосконаліше втілення духовності, але й про людину. Середньовіччя вперше в історії людства звернуло увагу на людину як на особистість, як на духовну, а не тільки природну і тілесну істоту. Тобто, якщо антична філософія дійшла висновку про наявність у людській природі душі і тіла, то християнство відкриває ще один «вимір» людського існування – дух. Як сказано у Євангеліє від Івана: «Народжене від плоті є плоть, а народжене від Духа є дух» [4, с. 52].

«Хоча абсолютна свобода і чиста діяльність, – слушно зауважує у цьому контексті В. Нерсесянц, – вільні від будь-якого зла, доступні лише Богу, а й «людина вільна». Як розумне і духовне виробництво, вона здатна до самопізнання і самовизначення і завдяки цьому є самостійною особою, вільною

істотою, що володіє свободою вибору, можливістю моральної мотивації своїх вчинків і успішного морального вдосконалення на шляху до кращого» [2, с. 349].

«Людська особистість, – дійшов висновку С. Франк, – є, з одного боку, для себе самої, так, як вона інтуїтивно усвідомлює себе у самопереживанні, якийсь нескінченний живий внутрішній світ, зсередини зв'язаний з буттям і вкорінений в бутті як цілому; з другого боку, ззовні вона є «душею» одиничного тілесного організму, приуроченої до останнього і з ним пов'язаної; через цей зв'язок з тілом, якому властива непроникність і просторова роздільність, вона сама є щось «окреме», що протистоїть іншим «душам» або живим людям і лише ззовні з ними зустрічається» [5, с. 55].

У цьому контексті не можна залишити поза увагою теорію суспільного договору – як «неявної згоди між членами суспільства щодо співпраці та допомоги один одному», яка займала значне місце у працях філософів XVII–XVIII (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо та ін.).

«Люди наділені свободою та рівністю від природи, – писав Ж.-Ж. Руссо, – проте за певний період історії вони втратили свої природні права. Можна подолати ці проблеми. Метою уряду повинне стати досягнення свободи та рівності громадян. Жодний з громадян не повинен бути настільки заможним, щоб бути в змозі купити іншого, і жодний не повинен бути настільки бідним, щоб бути змушений продавати себе» [6, с. 126].

Натомість, у середньовічній Європі існувала і інша думка, зокрема, у макіавеллівському «Государі», як зазначає В. Нерсесянц, домінує «аж ніяк не звеличення високої гідності людської особистості, що створює і творить саму себе. Немає в ньому апології вільної волі, спрямованої на добро і загальне благо; немає міркувань про покликання індивіда до цивільно-моральної діяльності на терені політики. У фокусі цього твору – ідеальний правитель і технологія його владарювання» [2, с. 176].

У другій половині XIX ст. значного поширення в Європі набуває марксизм як сукупність теоретичних поглядів німецьких мислителів К. Маркса та Ф. Енгельса «на історію, політику, особистість та суспільство загалом, а також як вчення про систему революційних поглядів робітничого класу, що відображає закони розвитку людського суспільства та досвід класової боротьби народних мас проти експлуататорів, і що постійно розвивається на основі узагальнення цього досвіду» [7, с. 254].

Ідеї та постулати марксизму сприймалися тогочасними філософами неоднозначно. Так Ж.-П. Сартр вважав, що Маркс

«ставити у центр своїх досліджень конкретну людину – ту людину, яка визначається одночасно своїми потребами, матеріальними умовами свого існування і родом своєї діяльності...» [4, с. 123].

Натомість Ф. Ніцше зазначав, що соціалізм, прагнущий до усунення всіх наявних держав, «може розраховувати лише на коротке і випадкове існування за допомогою самого крайнього тероризму». Як би передбачаючи вигляд грядущого тоталітаризму, Ніцше говорив про знищення особистості при соціалізмі, реформуванні її до доцільного органу суспільного союзу, про режим покірності всіх громадян абсолютистська держава [2, с. 732].

А Булгаков взагалі вважав марксизм «похоронною піснею» особи й особистої творчості. «Маркс, – зауважував він, – зашнурував життя й історію у «соціалістичний корсет», який ламає ребра, та до кінця розчинив ядро особи в соціології» [4, с. 123].

Послідовник Г. Сковороди – П. Юркевич – на протигагу марксизму, складовою частиною якого, як відомо, були утопічні ідеї знеособлення соціуму Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Бекона та ін., був переконаний, що кожна людина – найглибша основа і духовно-етичне джерело людського суспільства. У діяльності його серця – в почуттях, переживаннях, емоціях, реакціях, а не в думках, в їх всезагальності, відображається індивідуальність особистості. Філософ підкреслював, що «розум лише вершина, а не коріння духовного життя людини. Знання ми отримуємо в результаті духовної діяльності; лише тоді, коли воно проникло в серце, знання може бути засвоєним» [8, с. 191–192].

Специфіка буття людини, як слушно зауважує С. Щерба, – полягає в поєднанні, взаємодії трьох буттєвих вимірів. Першим з них є те, що кожна людина існує як така, що здатна мислити й відчувати «річ» (тіло). По-друге, кожна людина є індивідуальним представником виду *Homo sapiens*, результатом біологічної еволюції. По-третє, людина існує як соціально-історична сутність, що виражається в її особистості. Все це в єдності становить вихідні характеристики людського буття [9, с. 32].

Згідно з Л. Божович, існують два критерії особистості, що сформувалася:

по-перше, – людину можна вважати особистістю, якщо в її мотивах існує ієрархія в одному певному сенсі, а саме якщо вона здатна долати власні спонукання заради чогось іншого. У таких випадках кажуть, що суб'єкт здатний до опосередкованої поведінки. При цьому передбачається, що мотиви, по яких долаються безпосередні спонуки, соціально значущі;

по-друге, особистість характеризується здатністю до свідомого керівництва власною поведінкою, яке здійснюється на основі усвідомлених мотивів-цілей і принципів [10, с. 144].

Вирішенню споконвічної філософсько-правової проблеми справедливого врегулювання взаємовідносин особистості та соціуму, тобто індивіда та держави у особі її владних законодавчих та виконавчих органів, а також інститутів громадянського суспільства як провідників суспільно-політичної думки, були присвячені праці прихильників екзистенціалізму як філософії існування.

В екзистенціалізмі, зазначає Г. Торгашев, справжнє існування людини (екзистенція), «буття-в-світі», протиставляється його недійсності існування у світі об'єктивації, тобто у культурній сфері суспільства, держави, закону тощо. «В екзистенції людина виступає як справжня особистість і є самим собою. Поза цим екзистенціального стану вона постає «як всі», як «інший» для себе і для інших, виявляється безособовою істотою в світі об'єктивованих цінностей, відносин і форм спілкування. В такому безособовому світі людина лише в ситуаціях глибокого потрясіння осягає істота своєї екзистенції, сенс свого буття в світі» [11, с. 127].

«З такої точки зору, – продовжує учений, – основне завдання філософії права полягає в розумінні і трактуванні права як екзистенціального явища в його розрізненні і співвідношенні з офіційним законом (позитивним правом). У цьому контексті екзистенціальне право виступає як справжнє право (як вираз «справжнього існування», екзистенції), а закон (позитивне право) – як щось несправжнє, відчужене від людини і що протистоїть його екзистенціальної суті, як знеособлена, об'єктивувати форма вираження «несправжнього існування» [11, с. 128].

У цьому контексті особливого значення набуває методологічна функція філософії, яка не зводиться лише до методології пізнання, а й охоплює весь рівень методології людської діяльності. Так, згідно з С. Щербою, до таких функцій відносяться:

а) ідеологічна, яка показує, що філософські вчення й напрями виражають не тільки «чисте прагнення до істини», а й інтереси та позиції певних суспільних сил, спільнот (націй, класів тощо). Тому будь-яка філософська школа з позицій певного класу формує світогляд і впливає на суспільну діяльність з тих же соціальних (класових) позицій;

б) виховна, що показує, що опанування філософськими знаннями, філософським мисленням сприяє формуванню в

людини потреб і прагнень до розумного осягнення світу й самої себе, свідомого визначення свого місця в світі, своїх найвищих цінностей, ідеалів, життєвих орієнтирів і цілей, сенсу життя;

в) аксіологічна, яка вказує на місце цінностей в житті, на структуру ціннісного світу, тобто на зв'язок різних цінностей між собою, із соціальними й культурними факторами та структурою особистості. Вона досліджує моральне й естетичне ставлення людини до дійсності;

г) інтегруюча (інтегративна), яка показує, що філософія робить узагальнення з висновків часткових (спеціальних, «конкретних») наук, пов'язуючи їх з постановкою й розв'язанням корінних світоглядних проблем; тим самим філософія сприяє створенню цілісної системи наукового знання, елементи якої (окремі науки, галузі, розділи) між собою не пов'язані. При цьому філософія не підміняє конкретних наук, не претендує на розв'язання «своїми методами» їх проблем [6, с. 21–22].

Для правильного розуміння соціально-філософської теорії особистості, – пише В. Лисовський, – важливо чітко розмежувати поняття «людина», «індивід», «особистість». «Людина – родове поняття, яке вказує на приналежність даної особи до людського роду – вищого ступеня розвитку живої природи, генетично пов'язаної з іншими формами життя. Як жива істота вона підпорядкована основним біологічним та фізіологічним законам, як соціальна – законам розвитку суспільства. Специфіка людини в порівнянні з іншими живими істотами полягає в тому, що вона володіє членороздільною промовою, мисленням, свідомістю, потребою і здатністю до практичної діяльності» [12, с. 34].

«Поняття «індивід», – зазначає учений, – характеризує окрему людину. Точніше кажучи, індивід – це одинична особина, що належить людському роду. Аналогічне смислове навантаження несе поняття «індивідуальність». Воно може бути віднесено до людини як до організму і до особистості. Особистість завжди індивідуальна, оскільки кожна особистість неповторна, але індивідуальність також властива тваринам, рослинам, речам. Під особистістю розуміється «конкретне вираження сутності людини, певним чином реалізована інтеграція в індивіді соціально значущих рис і соціальних відносин даного суспільства.

Як бачимо, поняття «особистість» охоплює як загальні, так і індивідуальні риси людини. Людина не народжується особистістю, а стає нею в процесі розвитку» [12, с. 34–35].

Схожій позиції дотримувався й О. Леонтьєв, який наголошував, що особистість – це насамперед результат процесу виховання і самовиховання, тобто «особистістю не народжуються, а стають. Діти не мають особистості, оскільки відповідальність за їх вчинки ставиться їхнім батькам» [13, с. 103].

«Формування особистості, – писав учений, – передбачає розвиток процесу ціле утворення і, відповідно, розвитку дій суб'єкта. Дії, все більше збагачуючись, як би переростають те коло діяльностей, які вони реалізують, і вступають в суперечності з мотивами, що їх зумовили. Явища такого переростання добре відомі і постійно описуються в літературі по віковій психології, хоча і в інших термінах; вони-то і утворюють так звані кризи розвитку – криза трьох років, семи років, підліткового періоду, як і набагато менше вивчені кризи зрілості. В результаті відбувається зрушення мотивів на цілі, зміна їх ієрархії і народження нових мотивів – нових видів діяльності; колишні цілі психологічно дискредитуються, а що відповідають їм дії або зовсім перестають існувати, або перетворюються в безособові операції» [13, с. 103–104].

Висновки. Людина, це фізична особа, якій притаманна наявність певних антропологічних та соціологічних ознак, сукупність яких є визначальною характеристикою її особистості. Якщо перші ознаки людина отримує, так би мовити, «природним шляхом» й вони є відображенням її індивідуальності, тобто певної автономності у соціумі, то другі – є наслідком засвоєння певних знань під час виховально-навчального процесу і визначають рівень її адаптації до умов існування у суспільстві собі подібних (соціалізації).

Людина не народжується особистістю, а стає нею в процесі розвитку, тобто особистість – це насамперед результат процесів виховання-навчання і самовиховання-самовдосконалення. Особистість, що сформувалася як повноцінний суб'єкт правовідносин, що виникають під час життєдіяльності соціуму, має відповідати певним критеріям:

по-перше, здатністю долати власні спонукання заради чогось іншого соціально значущого, тобто до опосередкованої поведінки;

по-друге, здатністю до свідомого керівництва власною поведінкою в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, що здійснюється на основі правосвідомості – усвідомленого дотримання загальноновизнаних у суспільстві

мотивів-цілей-принципів, що встановлюють правила соціально прийнятних взаємовідносин у системі індивідуум – соціум.

Таким чином, можна зробити висновок, що рівень розвитку особистості залежить від розумного балансу природного прагнення щодо задоволення потреб, як основного елементу духовної структури її особистості та прийнятих на себе обов'язків, які впливають із умов життєдіяльності людської спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История политических и правовых учений : учебник / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2004. – 944 с.
2. Павленко В. Н. Культурно-историческое развитие психических процессов и теория поэтапного формирования умственных действий / В. Н. Павленко // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 53–60.
3. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. / Платон ; пер. с древнегр. ; под. общ. ред. А. Ф. Loseva, В. Ф. Asmus, А. А. Taho-Godi. – М. : Мысль, 1994. – Т. 3 – 654 с.
4. Філософія : курс лекцій : у 2 ч. / уклад. О. П. Бойко. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – Ч. 1 : Історія світової та української філософії. – 113 с.
5. Франк С. Л. Духовные основы общества: введение в социальную философию / С. Л. Франк. – Париж, 1930. – 311 с.
6. Філософія права : підручник / [О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін.] ; за ред. О. Г. Данильяна. – Харків : Право, 2009. – 208 с.
7. Duden. Deutsches Universal Wörterbuch / Duden. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 1996. – 816 p.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – Київ : Орії, 1992. – 230 с.
9. Щерба С. П. Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. – Київ : МАУП, 2004. – 216 с.
10. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : изб. психол. тр. / Л. И. Божович ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – 3-е изд. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : МОДЕК, 2001. – 352 с.
11. Торгашев Г. А. Философия права : курс лекций / Г. А. Торгашев. – М. : Проспект, 2017. – 192 с.
12. Психология развивающейся личности / под ред. А. В. Петровского. – М. : Педагогика, 1987. – 240 с.
13. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.

REFERENCES

1. Nersesians, V.S. (Eds.). (2004). *Istoriia politicheskikh i pravovykh uchenii [History of political and legal studies]*. (4th ed., rev.). Moscow: Norma [in Russian].
2. Pavlenko, V.N. (1995). *Kulturno-istoricheskoe razvitie psichicheskikh processov i teoriia poetapnogo formirovaniia umstvennykh deistvii [Cultural-historical development of mental processes and the theory of the gradual formation of mental actions]*. *Voprosy psihologii, Psychology issues*, 1, 53-60 [in Russian].
3. Platon. (1994). *Sobranie sochinenii [Collected Works]*. (Vols. 3). A.F. Losev, V.F. Asmus, & A.A. Taho-Godi (Eds.). Moscow: Mysl [in Russian].
4. Boiko, O.P. (2010). *Filosofiiia [Philosophy]*. (Vols. 1). Sumy: UABS NBU [in Ukrainian].

5. Frank, S.L. (1930). *Duhovnye osnovy obscestva: vvedenie v socialnuuu filosofiiu* [Spiritual Foundations of Society: An Introduction to Social Philosophy]. Rarizh [in Russian].
6. Danylian, O.H., Dzoban, O.P., & Maksymov, S.I. (et al.). (2009). *Filosofiiia prava* [Philosophy of law]. O.H. Danylian (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Duden. (1996). *Deutsches Universal Wörterbuch*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
8. Chyžhevskiy, D. (1992). *Narysy z istorii filosofii na Ukraini* [Essays on the history of philosophy in Ukraine]. Kyiv: Orii [in Ukrainian].
9. Shcherba, S.P., Shchedrin, V.K., & Zahlada, O.A. (2004). *Filosofiiia* [Philosophy]. S.P. Shcherba (Eds.). Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
10. Bozhovych, L.I. (2001). *Problemy formurovannia lichnosti* [Personality formation problems]. D.I. Feldshtein (Ed.). (3rd ed.). Moscow: Mosk. psihol.-soc. in-t; Voronej: MODEK [in Russian].
11. Torgashev, G.A. (2017). *Filosofiiia prava* [Legal philosophy]. Moscow: Prospekt [in Russian].
12. Petrovskii, A.V. (Ed.). (1987). *Psihologiiia razvivaiusceisia lichnosti* [Psychology of a developing personality]. Moscow: Pedagogika [in Russian].
13. Leontev, A.N. (1977). *Deiatelnost. Soznanie. Lichnost* [Activity Consciousness. Personality] (2nd ed.). Moscow: Politizdat [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 18.07.2018

Brovko N. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical and Legal and Socially Humanistic Disciplines of the Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, Ukraine

Genesis of the Grounds and Principles of Philosophical and Legal Understanding of Personality and the Process of its Formation

The article analyses the regularities of the process of personality's formation in the context of the philosophical and legal understanding of its genesis during the main stages of the development of human society. It was established that the main criteria for assessing a full-fledged conscious human personality are will, virtue, and justice, level of cultural education, law-abiding behaviour, and respect for the traditions, customs and mentality of the society in which they live or are temporarily located. Having examined this issue in the historical, theoretical and methodological, psychological and sociological aspects, as well as from the point of view of existentialism, theology, liberalism, Marxism and other philosophical and legal dimensions, the author came to certain logical and scientifically grounded conclusions: 1. A person is an individual who is characterized by the presence of certain anthropological and sociological features, the totality of which is a determining characteristic of his personality. If the first signs of a person are received, so to speak, «in a natural way» and they represent a reflection of its individuality, that is, a certain autonomy in society, then the second one – is a consequence of the assimilation of certain knowledge during the educational process and determine the level of its adaptation to the conditions of existence in a society of its own (socialization). 2. A human being is not born as a person, but

becomes one in the process of development, that is, becoming a personality is primarily the result of the processes of education, training and self-education, self-improvement. 3. Personality, formed as a full-fledged subject of legal relationships that arises during the life of society, must meet certain criteria: first, the ability to overcome his own motives for the sake of something else, socially meaningful, that is, to mediate behaviour; second, the ability to guide his own behaviour consciously, in the context of social relations, communication and substantive activity, carried out on the basis of legal consciousness – conscious observance of universally recognized in the society motives-goals-principles, that establish the rules of socially acceptable relationships in the system of the individual – the society. 4. The level of personality's development depends on a reasonable balance of the natural desire for satisfaction of needs, as the main element of the spiritual structure of his personality and of the duties undertaken by him, which stem from the conditions of the life in the human community.

Keywords: existentialism; Marxism; morality; culture; subordination to laws; legal consciousness; justice; theology; Freudianism.

УДК 342.72/.73

Островська Б. В. – кандидат юридичних наук, докторант відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, м. Київ;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1791-7400>

Добровільна інформована згода на біомедичні втручання як складова прав людини

Досліджено міжнародно-правову та біоетичну базу для проведення біомедичних втручань (наукових досліджень, клінічних випробувань) за участю людини. На підставі документів ООН, Ради Європи та Європейського Союзу, які ґрунтуються на принципі добровільної інформованої згоди, узагальнено основні положення щодо належного забезпечення та захисту прав людини під час проведення біомедичних втручань. Проведення біомедичних втручань в організм людини, а також наукових досліджень і клінічних випробувань є складною біоетичною проблемою, яка стосується прав людини. У цьому контексті увагу слід акцентувати на питанні отримання згоди для їх здійснення. Добровільна й інформована згода на біомедичні втручання є базовим біоетичним принципом для захисту життя людини та забезпечення права на життя в міжнародному праві. Міжнародно-правову та біоетичну базу для проведення біомедичних втручань, наукових досліджень і клінічних випробувань за участю людей становлять: Нюрнберзький кодекс 1947 року, Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації 1964 року, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину 1997 року, відома також як Конвенція Ов'єдо), Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини 2002 року, Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину в галузі біомедичних досліджень 2005 року, Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину, що стосується генетичного тестування в медичних цілях, 2008 року, Загальна декларація про геном людини та права людини 1997 року, Загальна декларація про біоетику і права людини 2005 року, а також Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року й низка директив, рекомендацій і положень Євросоюзу. На підставі аналізу основних положень міжнародно-правових актів ООН, Ради Європи та Європейського Союзу, які ґрунтуються на принципі добровільної інформованої згоди, сформульовано такі узагальнення. Людина має право отримати повну, об'єктивну та достовірну інформацію в зрозумілій формі про характер, мету, наслідки та можливі ризики від втручання. Згода має бути свідомою та чітко вираженою. Особливого захисту потребують особи, які не спроможні дати свою згоду (у зв'язку зі стадією фізичного чи психічного розвитку, станом здоров'я, віком). Людина має право відмовитися від втручання на будь-якій стадії процесу. Гарантованим повинен бути захист від дискримінації за прийняття рішення стосовно втручання. Кожна людина має право на захист життя, здоров'я та гідності в процесі проведення (до, під час і після) біомедичного втручання.

Ключові слова: права людини; біомедичні втручання; добровільна інформована згода; міжнародне право; біоетика.

Постановка проблеми. Проведення біомедичних втручань в організм людини, а також наукових досліджень та клінічних випробувань, є складною біоетичною проблемою, яка стосується прав людини. У цьому контексті потребує особливої уваги питання отримання згоди для їх здійснення.

Добровільна та інформована згода на біомедичні втручання є базовим біоетичним принципом для захисту життя людини та забезпечення права на життя в міжнародному праві. Вона також ґрунтується на низці інших фундаментальних прав людини, зокрема праві на цілісність особи, свободі від катувань, повазі до гідності людини, а також праві на повагу до приватного та сімейного життя, забороні дискримінації, отримання фінансової вигоди тощо.

Виклад основного матеріалу. Починаючи від Нюрнберзького кодексу 1947 року у міжнародному праві було закріплено необхідну умову та основоположний принцип для проведення експерименту над людиною – її добровільну згоду. Під цим розумілося, що «... людина, яка бере участь у випробуванні має бути в змозі виразити власну згоду; вона повинна мати можливість вільного волевиявлення без будь-якого впливу на неї шляхом сили, обману, хитрості, тиску чи інших прихованих форм примусу; вона повинна володіти достатніми знаннями та розумінням сутності питання, щоб бути в змозі прийняти усвідомлене рішення. Остання обставина вимагає, щоб до прийняття задовільного рішення суб'єкт дослідження був проінформований про природу, тривалість і цілі експерименту, засоби та методи, якими він буде проводитися, а також про всі пов'язані з ним незручності, небезпеки і можливі наслідки для його здоров'я, які може спричинити участь у випробуванні» (принцип 1) [1].

Оскільки питання біомедичних втручань стосується не лише правових та медичних аспектів, воно також тісно пов'язане із професійною етикою та мораллю. Біоетичну базу для проведення біомедичних досліджень за участю людей складає Гельсінська декларація Всесвітньої Медичної Асоціації 1964 року, яка містить сукупність етичних принципів таких досліджень. Вона наголошує, що «Участь компетентних осіб у якості об'єкта дослідження в медичному дослідженні має бути добровільним» (п. 25), а також, що «Дослідження за участю в якості їх об'єктів осіб, отримання інформованої згоди від яких неможливо, включаючи отримання згоди через уповноваженого представника або заздалегідь, повинні проводитися тільки якщо фізичний/психічний стан, що перешкоджають отриманню такої

згоди, являють собою невід'ємну характеристику даної категорії осіб. Причини проведення дослідження за участю осіб, які неспроможні в силу свого стану дати інформовану згоду, мають бути викладені в протоколі для розгляду і схвалення етичним комітетом. Протокол повинен містити вказівку на те, що згода на продовження участі в дослідженні має бути отримана від самого учасника дослідження або від його уповноваженого представника як тільки це стане можливим» (п. 29) [2].

Принцип добровільної інформованої згоди передбачає, що кожна людина має право на доступ до інформації про мету та характер такого втручання, а також про можливі наслідки та ризики для свого життя і здоров'я. Така згода містить важливий компонент усвідомлення людиною прийнятого рішення на основі наданої їй інформації (щодо змісту, порядку та наслідків втручання). Водночас слід враховувати, що згода як елемент залежності прийняття рішення та його результат часто залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів (наприклад, надається під впливом болю, страху тощо), які можуть суттєво вплинути на оцінку людиною ситуації, в якій вона опинилася, а також на зниження контролю у прийнятті власних рішень.

Правову базу для проведення біомедичних втручань складають численні міжнародно-правові акти, які ґрунтуються на принципі добровільної та інформованої згоди: Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину 1997 року (відома також як Конвенція Ов'єдо) [3]; Додатковий протокол до Конвенції про права людини та біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини 2002 року (далі – Додатковий протокол щодо трансплантації) [4]; Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину в галузі біомедичних досліджень 2005 року (далі – Додатковий протокол у галузі біомедичних досліджень) [5]; Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину, що стосується генетичного тестування в медичних цілях 2008 року (далі – Додатковий протокол щодо генетичного тестування) [6]; Загальна декларація про геном людини та права людини 1997 року [7], Загальна декларація про біоетику і права людини 2005 року [8], а також Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 року [9] та низка директив, рекомендацій і положень ЄС.

Узагальнимо основні положення щодо добровільної інформованої згоди, які є необхідні для належного забезпечення

та захисту прав людини при проведенні біомедичних втручань, зокрема її права на життя та здоров'я.

Людина має право отримати повну, об'єктивну та достовірну інформацію у зрозумілій формі про характер, мету, наслідки та можливі ризики від втручання. Ці вимоги складають сутність права на інформацію, що є передумовою отримання згоди особи на втручання. Згода має бути свідомою та чітко вираженою.

Конвенція Ов'єдо визначає загальне правило, відповідно до якого: «Будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики» (ст. 5), «особи, на яких проводяться дослідження, мають бути поінформовані про їхні права та гарантії, встановлені законодавством для їхнього захисту; необхідна згода, передбачена у статті 5, має бути надана чітко, конкретно, і вона має бути задокументована» (п. iv-v ст. 16).

Додатковий протокол у галузі біомедичних досліджень щодо питання надання інформації та отримання згоди учасників досліджень передбачає, що: «Особам, які отримують пропозицію брати участь в дослідницькому проекті, надається адекватна інформація в зрозумілій формі. Така інформація повинна бути підкріплена документально. Наданню підлягає інформація, що стосується мети, загального плану, можливого ризику і користі дослідного проекту, а також висновок Комітету з етики. Перш ніж зацікавлені особи отримують пропозицію брати участь в дослідницькому проекті, їм, відповідно до характеру і мети досліджень, надається наступна конкретна інформація: i. про характер, межі та тривалість відповідних процедур, зокрема детальна інформація про будь-які труднощі для учасників проекту; ii. про доступні превентивні, діагностичні та терапевтичні процедури; iii. про механізми реагування на несприятливі ситуації або питання, що хвилюють учасників досліджень; iv. про механізми забезпечення права на приватне життя і конфіденційність особистих даних; v. про механізми доступу до інформації про учасників в рамках досліджень і загальних результатів досліджень; vi. про механізми справедливого відшкодування в разі нанесення шкоди; vii. про будь-яке передбачуване потенційне використання, зокрема комерційне, результатів досліджень, даних або біологічних матеріалів; viii. про джерело фінансування дослідницького проекту» (ч. 1–2 ст.13). Також «Виключається проведення досліджень на людині ... без отримання усвідомленої, вільної,

недвозначної, чіткої та документально підтвердженої згоди особи» (ч. 1 ст. 14).

Загальна декларация про біоетику і права людини проголосила важливий принцип згоди: «Будь-яке медичне втручання в профілактичних, діагностичних або терапевтичних цілях має здійснюватися лише за попередньою, вільною та інформованою згодою відповідної особи на основі належної інформації. Згода в відповідних випадках повинна бути явно вираженою» (ч. 1 ст. 6); «Наукові дослідження слід проводити тільки з попередньої, вільної, чітко вираженої та інформованої згоди відповідної особи. Інформація повинна бути адекватною, надаватися в зрозумілій формі ...» (ч. 2 ст. 6); «У відповідних випадках при проведенні дослідження над групою осіб або громадою можуть укладатися додаткові угоди з юридичними представниками цієї групи або громади. Ні при яких обставинах інформована згода окремої особи не має підмінитися колективною угодою чи угодою керівника громади або іншого представника влади» (ч. 3 ст. 6).

Також принцип згоди відображено у Додатковому протоколі щодо трансплантації стосовно видалення органів і тканин у живої особи, де піднімається питання згоди живого донора. Так, «...орган або тканина можуть бути видалені у живого донора тільки після того, як відповідна особа дасть вільну, інформовану та певну згоду на це у письмовій формі або офіційному органу» (ст. 13). У питаннях видалення органів і тканин у живих донорів для цілей трансплантації також діє загальне правило, передбачене Конвенцією Ов'єдо: «Необхідна згода, передбачена у статті 5, повинна надаватися чітко та конкретно або у письмовій формі, або у відповідному офіційному органі» (п. 2 ст. 19).

Окремим напрямком, що пов'язаний із біомедичними втручаннями, є проведення наукових досліджень (експериментів, дослідів, клінічних випробувань) на людині. З одного боку необхідність їх проведення ґрунтуються на принципі свободи наукових досліджень та зумовлена розвитком фундаментальних наукових досліджень у біомедицині, а також потребою впровадження їх результатів на практиці. Однак, з іншого – реалізація та отримання результатів деяких досягнень викликає етичні проблеми. Їх прийнятність можлива за умови, що людина є поінформована про хід та наслідки (зокрема ризики, небезпеки) такого втручання, а також дала згоду на його проведення. При недотриманні принципу добровільної інформованої згоди основною загрозою є те, що людина із суб'єкта такого дослідження може перетворитися на його об'єкт.

Конвенція Ов'єдо регулює захист осіб, на яких проводяться наукові дослідження: «Наукове дослідження на людині може проводитися тільки за умови виконання усіх таких вимог: i) відсутність альтернативи, ефективність якої була б аналогічною ефективності досліджень на людях; ii) ризики, на які може наражатися така особа, мають бути сумірні потенційній користі від дослідження; iii) проект дослідження має бути затверджений компетентним органом після проведення незалежної експертизи його наукової цінності, включаючи оцінку важливості мети дослідження, та багатодисциплінарного розгляду його прийнятності з етичної точки зору» (ст. 16).

Загальна декларація про геном людини та права людини наголошує на необхідності дотримання умов для проведення дослідження, лікування або діагностики, що пов'язані з геномом людини, зокрема: «b) У всіх випадках слід заручитися попередньою, добровільною та ясно вираженою згодою зацікавленої особи. c) Потрібно дотримуватися права кожної людини вирішувати бути чи не бути поінформованим про результати генетичного аналізу та його наслідки» (ст. 5).

Усвідомлення людиною прийняття рішення є однією з істотних умов для біомедичного втручання. Водночас, крім загальних положень захисту осіб, здатних дати згоду, особливого захисту потребують особи, які неспроможні дати свою згоду (за стадією свого фізичного чи психічного розвитку, станом здоров'я, віком). Так, відповідно до Конвенції Ов'єдо «... втручання стосовно особи, яка є недієздатною давати згоду, може здійснюватися тільки за умови, що воно матиме безпосередню користь для такої особи» (ч. 1 ст. 6), а також «Представнику, органу влади, особі чи закладу, зазначеним у пунктах 2 і 3 вище, надається інформація, згадана у статті 5, на таких самих умовах» (ч. 4 ст. 6).

Захист неповнолітніх осіб відображається у наступних положеннях: «Якщо відповідно до законодавства неповнолітня особа є недієздатною давати свою згоду на втручання, таке втручання може здійснюватися тільки із дозволу її представника або органу влади, або особи, або закладу, визначеного законом. Думка неповнолітньої особи враховується як визначальний чинник, важливість якого збільшується пропорційно віку та ступеню зрілості цієї особи» (ч. 2 ст. 6 Конвенції Ов'єдо); «Думка неповнолітньої особи береться до уваги пропорційно її віку та ступеню зрілості» (п. iv ч. 1 ст. 15 Додаткового протоколу щодо біомедичних досліджень). Аналогічне положення закріплює Конвенція про права дитини 1989 року: «...поглядам

дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю» (ч. 1 ст. 12) [10].

Законодавство деяких членів ЄС застосовує до осіб, які ще не досягли повноліття (дітей), право приймати самостійне рішення (без участі батьків чи інших законних представників), зокрема давати згоду щодо проведення медичного втручання щодо них. Наприклад, у Латвії – з 14 років, у Данії та Словенії – з 15, у Іспанії та Великобританії – з 16.

Участь у дослідженнях осіб, які неспроможні дати свою згоду, дозволяється тільки за умови виконання певних вимог, визначених у Конвенції Ов'єдо, а саме: «відсутність альтернативи, ефективність якої була б аналогічною ефективності досліджень на людях; ризики, на які може наражатися така особа, мають бути сумірні потенційній користі від дослідження; проект дослідження має бути затверджений компетентним органом після проведення незалежної експертизи його наукової цінності, включаючи оцінку важливості мети дослідження, та багатодисциплінарного розгляду його прийнятності з етичної точки зору; особи, на яких проводяться дослідження, мають бути поінформовані про їхні права та гарантії, встановлені законодавством для їхнього захисту» (п. i-iv ст. 16); ii) «результати дослідження можуть реально та безпосередньо позитивно вплинути на здоров'я такої особи; iii) дослідження порівнянної ефективності не можуть бути проведені на особах, здатних давати згоду; iv) необхідний дозвіл, передбачений у статті 6, було надано конкретно та у письмовій формі; v) відсутність заперечень з боку відповідної особи» (ч. 1 ст. 17).

Крім того, якщо дослідження не може безпосередньо позитивно вплинути на здоров'я відповідної особи, передбачаються додаткові вимоги для дозволу на його проведення у виняткових випадках: «i) дослідження має на меті (шляхом суттєвого поглиблення наукових знань про стан здоров'я особи, її захворювання або розлад) сприяти отриманню результатів, що дозволяють поліпшити стан здоров'я відповідної особи чи інших осіб такої самої вікової категорії, або осіб, що страждають таким самим захворюванням чи розладом або перебувають у такому самому стані; ii) відповідна особа внаслідок дослідження наражається на мінімальний ризик та мінімальні проблеми» (ч. 2 ст. 17).

Також правова норма закріплює захист осіб, які неспроможні дати згоду на видалення органу: «Видалення органу або тканини у особи, яка є невідздатною давати на це згоду, передбачену у статті 5, забороняється. У виняткових випадках та згідно із вимогами захисту, встановленими законом, видалення

регенеративної тканини у особи, яка є неієздатною давати на це згоду, може бути дозволене за умови виконання таких вимог: i) відсутність сумісного донора, який є дієздатним давати відповідну згоду; ii) реципієнт є братом або сестрою донора; iii) трансплантація здійснюється для збереження життя реципієнта; iv) дозвіл, передбачений у пунктах 2 і 3 статті 6, було надано конкретно та у письмовій формі відповідно до закону та за погодженням із компетентним органом; v) відсутність заперечень з боку відповідного потенційного донора» (ст. 20).

Аналогічні положення захисту містить Додатковий протокол щодо трансплантації: «Видалення органу або тканини не може бути здійснене у особи, яка не може дати згоду відповідно до статті 13 цього протоколу. Як виключення і відповідно до умов захисту, передбачених законодавством, видалення регенеративної тканини у особи, не здатної дати згоду, може бути дозволено при дотриманні наступних умов: i. не існує сумісного донора, здатного надати згоду; ii. отримувач є братом або сестрою донора; iii. пожертвування органу є життєво необхідним для отримувача; iv. спеціальний дозвіл його або її представника, влади, особи або органу, передбачені законодавством, надано в письмовому вигляді та завірене компетентним органом; v. відповідний потенційний донор не заперечує» (ст. 14).

Оскільки особи, які страждають психічними розладами, також потребують особливого захисту, Конвенція Ов'єдо визначає, що: «Якщо відповідно до законодавства повнолітня особа внаслідок психічного захворювання, хвороби або через аналогічні причини є неієздатною давати згоду на втручання, втручання може здійснюватися тільки із дозволу її представника або органу влади, або особи, або закладу, визначеного законом. Відповідна особа у міру можливості бере участь у процедурі надання дозволу» (п. 3 ст. 6). «За умови дотримання встановлених законом вимог захисту, включаючи процедури нагляду, контролю та оскарження, особа, яка страждає серйозними психічними розладами, може підлягати без її власної згоди втручанням, що має за мету лікування її психічного розладу, тільки якщо без такого лікування її здоров'ю може бути заподіяна серйозна шкода» (ст. 7).

«У разі, якщо ставиться під сумнів здатність особи прийняти усвідомлене рішення про згоду на участь в дослідженнях, вживаються заходи щодо з'ясування здатності чи нездатності особи прийняти таке рішення» (ч. 3 ст. 14 Додаткового протоколу щодо біомедичних досліджень). Якщо людина, нездатна до

волевиявлення щодо участі у дослідженні, то його проведення можливо лише у випадку дотримання усіх нижче визначених умов: «і. результати дослідження потенційно можуть принести реальну та безпосередню користь здоров'ю даної особи; ii. порівнянні по ефективності дослідження неможливі на особах, здатних до волевиявлення; iii. особу, яка піддається дослідженням, проінформовано про свої законні права та гарантії захисту, за винятком тих випадків, коли особа не в змозі сприймати інформацію; iv. отримано необхідний недвозначний письмовий дозвіл законного представника даної особи чи органу, особи або організації, уповноважених за законом, після надання інформації, що вимагається відповідно до Статті 16, враховуючи раніше висловлені особою побажання або заперечення. Повнолітня особа, яка нездатна до волевиявлення, наскільки це можливо бере участь у процедурі видачі дозволу; iv. дана особа не висуває заперечень» (ч. 1 ст. 15).

Якщо ж проведення дослідження не несе безпосередньої користі для здоров'я даної особи, то у виняткових випадках дозвіл на таке дослідження може бути отриманий також при дотриманні додаткових умов: «і. метою дослідження є вклад, за допомогою значного поглиблення наукового розуміння стану даної особи, захворювання чи порушення, у досягненні результатів, які можуть бути корисними для даної особи або інших осіб тієї ж вікової групи, або таких, що страждають тим же захворюванням чи порушенням, або які знаходяться у такому стані; ii. проведення досліджень тягне лише мінімальний ризик і мінімальні труднощі для даної особи; розгляд додаткової потенційної користі від проведення досліджень не може бути використаний для обґрунтування найвищого ступеня ризику чи пов'язаних труднощів» (ч. 2 ст. 15).

Загальна декларація про геном людини та права людини визначає, що у випадках, коли людина не в змозі висловити свою згоду або дозвіл на дослідження, що стосуються її геному, вони «повинні бути отримані відповідно до закону, виходячи з вищих інтересів цієї особи» (п. b) ст. 5), а також «за умови, що вони безпосередньо позначаються на поліпшенні її здоров'я і що будуть отримані дозволи та дотримані заходи захисту, передбачені законом. Дослідження, що не дозволяють очікувати будь-якого безпосереднього поліпшення здоров'я, можуть проводитися лише як виняток, з максимальною обережністю, таким чином, щоб зацікавлена особа піддавалася лише мініальному ризику і зазнавала мінімальне навантаження, за умови, що ці дослідження проводяться в інтересах здоров'я

інших осіб, що належать до тієї ж вікової групи або що володіють такими ж генетичними ознаками, з дотриманням вимог, передбачених законом, а також із забезпеченням сумісності цих досліджень із захистом прав даної особи» (п. е) ст. 5).

Загальна декларація про біоетику і права людини стосовно осіб, які не володіють правоздатністю давати згоду, містить положення про необхідність забезпечення їх особливого захисту, а саме: «(а) дозвіл на проведення досліджень і медичну практику слід отримувати виходячи з найкращих інтересів відповідної особи і відповідно до внутрішнього законодавства. Разом з тим необхідно, щоб відповідна особа в максимально можливій мірі брала участь у процесі прийняття рішень щодо згоди, а також відкликання згоди; (б) дослідження слід проводити тільки в цілях отримання прямої користі для здоров'я зацікавленої особи при наявності відповідного дозволу та дотриманні передбачених законом умов захисту і при відсутності альтернативи проведення досліджень порівнянної ефективності за участю осіб, що володіють правоздатністю давати згоду. Дослідження, що потенційно не приносять прямої користі для здоров'я, слід проводити тільки у виняткових випадках, при максимальних обмеженнях, піддаючи відповідну особу лише мінімальному ризику та створюючи для неї мінімальний тягар, і тільки у тому випадку, якщо такі дослідження, як очікується, принесуть користь здоров'ю інших осіб тієї ж категорії, при дотриманні умов, передбачених законодавством, і згідно з нормами захисту прав людини щодо окремої особи. Слід поважати відмову таких осіб від участі в дослідженнях» (ст. 7).

Якщо на момент втручання особа (навіть буди до цього повністю дієздатна) «перебуває у стані неспроможності висловити свої побажання», «нездатна до волевиявлення», тоді враховуються побажання чи заперечення, висловлені нею раніше (ст. 9 Конвенції Ов'єдо, п. iv ч. 1 ст. 15 Додаткового протоколу щодо біомедичних досліджень).

У Додатковому протоколі щодо трансплантації стосовно питань отримання згоди та дозволів при видаленні органів і тканин у померлих осіб зазначено: «Органи та тканини не видаляються у померлої особи, якщо необхідні відповідно до законодавства згода або дозвіл на таке видалення не буде отримано. Видалення не може бути здійснено, якщо померла особа заперечувала проти цього» (ст. 17).

Додатковий протокол щодо генетичного тестування закріплює положення, що генетичний тест може проводитися лише після того, як «відповідна особа дасть на це добровільну

та інформовану згоду», «згода на тест ... має бути підтверджена документально» (ч. 1 ст. 9).

Отже, при встановленні неможливості особою дати згоду, уповноважена особа (представник, родичі) повинна приймати рішення виключно в інтересах цієї особи. Таке рішення має бути якнайбільше наблизеним до ймовірного рішення особи, стосовно якої буде здійснюватися втручання, якби вона мала можливість його виразити будь-яким чином.

Положення щодо згоди на біомедичні втручання містить Хартія основних прав Європейського Союзу в контексті права на цілісність особи: «У сферах медицини та біології слід, зокрема, поважати: добровільну та інформовану згоду зацікавленої особи, відповідно до встановлених законом процедур» (ч. 2 ст. 3).

Людина має право відмовитися від втручання на будь-якій стадії процесу. Також вона повинна бути поінформована про можливі наслідки відкликання згоди. Її рішення необхідно поважати. Має бути гарантований захист від дискримінації за прийняття рішення стосовно втручання.

Конвенція Ов'єдо стосовно відповідного права містить низку положень: «Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду» (ст. 5); щодо осіб, які неспроможні дати згоду «Дозвіл ... у будь-який час може бути відкликаний у найвищих інтересах відповідної особи» (п. 5 ст. 6); щодо осіб, на яких проводяться наукові дослідження, «згода може бути безперешкодно відкликана у будь-який час» (п. v) ст. 16).

Додатковий протокол в галузі біомедичних досліджень встановлює: «Крім того, особи, які отримують пропозицію брати участь в дослідницькому проекті, інформуються про свої законні права і гарантії захисту, зокрема про своє право не давати згоди на участь або припинити свою участь в будь-який час, не зазнаючи при цьому дискримінації в тій чи іншій формі, зокрема, щодо права на медичну допомогу» (ч. 3 ст. 13); «Особа може на свій розсуд змінити своє позитивне рішення на будь-якій стадії досліджень» (ч. 1 ст. 14); «Відмова особи дати свою згоду на участь в дослідженнях або рішення припинити свою участь в проекті не тягне дискримінації в тій чи іншій формі відносно даної особи, зокрема щодо права на медичну допомогу. У разі, якщо ставиться під сумнів здатність особи прийняти усвідомлене рішення про згоду на участь в дослідженнях, вживаються заходи щодо з'ясування здатності чи нездатності особи прийняти таке рішення» (ч. 2 ст. 14); «Відмова від участі, відмова надання дозволу або скасування дозволу на участь у дослідженнях не

приведе до дискримінації даної особи у тій чи іншій формі, зокрема щодо права на медичну допомогу» (ч. 3 ст. 15).

Додатковий протокол щодо трансплантації визначає положення стосовно згоди живого донора: «Відповідна особа може в будь-який момент відкликати згоду» (ст. 13).

Додатковий протокол щодо генетичного тестування стосовно можливості відкликання згоди особи передбачає, що «свобода згоди передбачає, що вона може бути в будь-який момент відкликана» (ст. 9).

Загальна декларація про біоетику і права людини наголошує, що: «Інформація повинна ... включати вказівку на способи відкликання згоди», «згода ... може бути відкликана відповідною особою в будь-який час і з будь-якої причини без негативних наслідків або збитку» (ч. 2 ст. 6).

У надзвичайних та екстрених клінічних ситуаціях, коли на момент виникнення необхідності втручання згода від особи не була отримана, встановлюється особливості правового регулювання такого втручання.

Конвенція Ов'єдо встановлює вимогу: «Якщо через надзвичайну ситуацію відповідна згода не може бути отримана, будь-яке необхідне з медичної точки зору втручання може негайно здійснюватися в інтересах здоров'я відповідної особи» (ст. 8).

Особливості дотримання принципу згоди для проведення досліджень на особах в екстрених клінічних ситуаціях відображені у Додатковому протоколі у галузі біомедичних досліджень: «Закон повинен визначати, чи є можливим проведення досліджень і за яких додаткових умов щодо захисту особи, в наступних надзвичайних клінічних ситуаціях: і. особа не в змозі здійснити своє волевиявлення. Закон повинен передбачати такі особливі умови: ііі. повинні бути враховані будь-які відповідні раніше висловлені заперечення відомої досліднику особи. Особам, які беруть участь в дослідженнях в умовах надзвичайної клінічної ситуації, або їх представникам, в залежності від обставин, надається вся необхідна інформація, пов'язана з їх участю в дослідницькому проекті в мінімальні терміни. Згода або дозвіл на продовження участі запитуються в розумні терміни» (ст. 19).

Отже, підсумовуючи зазначимо, що закріплення принципу добровільної інформованої згоди у численних міжнародно-правових актах (зокрема зобов'язального характеру) є важливою складовою в процесі утвердження права на життя у міжнародному праві, а також захисту прав людини в судовій практиці.

Дотримання принципу добровільної інформованої згоди дає людині право:

- отримати повну, об'єктивну, достовірну інформацію у доступній формі про характер, мету, наслідки та можливі ризики від втручання, а також відмови від нього;

- виразити свою згоду чи незгоду (заборону) на втручання, зокрема й заздалегідь до моменту втручання (попередньо виражена згода);

- відмовитись від втручання на будь-якій стадії процесу;

- на захист від дискримінації за прийняття рішення стосовно втручання;

- на захист власного життя, здоров'я та гідності при проведенні (до, під час та після) біомедичного втручання, зокрема у випадку, коли вона є неспроможною дати свою згоду (за стадією свого фізичного чи психічного розвитку, станом здоров'я, віком), в тому числі й під час виникнення надзвичайних та екстрених клінічних ситуаціях.

Наразі піднімається питання уніфікації правового регулювання біомедичних втручань, оскільки відмінності внутрішнього законодавства країн часто дозволяють фізичним та юридичним особам йти в обхід національного закону для досягнення мети, таким чином отримуючи можливість уникнути відповідальності за їх здійснення в умовах правового поля іншої країни. Найбільш актуальним це питання стосується сфери фармацевтики, трансплантації, репродукції людини.

Додатковий протокол у галузі біомедичних досліджень щодо проведення досліджень у державах, які не є його сторонами визначає: «Спонсори або дослідники, що знаходяться під юрисдикцією Сторони цього Протоколу і які планують реалізацію дослідницького проекту або керівництво проектом на території держави, яка не є стороною цього Протоколу, забезпечують, без шкоди для правових положень, застосовуваних у даній державі, дотримання принципів, що лежать в основі положень цього Протоколу. При необхідності Сторона вживає відповідних заходів для досягнення цієї мети» (ст. 29).

Висновки. Загалом будь-які біомедичні втручання можуть здійснюватися виключно за умови дотримання правових положень, які гарантують захист людини, а також враховуючи сумірність їх потенційної користі усім ризикам, на які вона може наражатися, оскільки інтереси та благополуччя кожної окремої людини складають основу для інтересів усього суспільства, в якому повага до прав та гідності людини є запорукою сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Nuremberg Code [Electronic resource]. – Access mode: <https://history.nih.gov/research/downloads/nuremberg.pdf>. – Title from the screen.
2. WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects>. – Title from the screen.
3. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine [Electronic resource] : Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo, 4.IV.1997). – Access mode: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>. – Title from the screen.
4. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin, No. 186 (Strasbourg, 24.I.2002) [Electronic resource]. – Access mode: <https://rm.coe.int/1680081562>. – Title from the screen.
5. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research, CETS No. 195 (Strasbourg, 25.I.2005) [Electronic resource]. – Access mode: <https://rm.coe.int/168008371a>. – Title from the screen.
6. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes, No. 203 (Strasbourg, 27.XI.2008) [Electronic resource]. – Access mode: <https://rm.coe.int/1680084824>. – Title from the screen.
7. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, adopted unanimously and by acclamation at UNESCO's 29th General Conference on 11 November 1997 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights>. – Title from the screen.
8. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights of 19 October 2005 [Electronic resource]. – Access mode: <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001428/142825e.pdf#page=80>. – Title from the screen.
9. Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000 [Electronic resource] // Official Journal of the European Communities (2000/C 364/01). – Access mode: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf. – Title from the screen.
10. Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>. – Title from the screen.

REFERENCES

1. The Nuremberg Code. (n.d.). *history.nih.gov*. Retrieved from <https://history.nih.gov/research/downloads/nuremberg.pdf>.
2. WMA Declaration of Helsinki - Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. (n.d.). *www.wma.net*. Retrieved from <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects>.
3. Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo, 4.IV.1997). (n.d.). *www.coe.int*. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/164>.

4. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin, No. 186 (Strasbourg, 24.I.2002). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680081562>.

5. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research, CETS No. 195 (Strasbourg, 25.I.2005). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/168008371a>.

6. Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes, No. 203 (Strasbourg, 27.XI.2008). (n.d.). *rm.coe.int*. Retrieved from <https://rm.coe.int/1680084824>.

7. Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, adopted unanimously and by acclamation at UNESCO's 29th General Conference on 11 November 1997. (n.d.). www.unesco.org. Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights>.

8. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights of 19 October 2005. (n.d.). unesdoc.unesco.org. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001428/142825e.pdf#page=80>.

9. Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000. *Official Journal of the European Communities* (2000/C 364/01). Retrieved from http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

10. Convention on the Rights of the Child, adopted by General Assembly resolution 44/25 of 20 November 1989. (n.d.). www.ohchr.org. Retrieved from <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>.

Стаття надійшла до редколегії 16.05.2018

Ostrovska B. – Ph.D in Law, Doctoral Student of the Department of International and Comparative Law of the V. M. Koretsky Institute of State and Law, Kiev, Ukraine;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1791-7400>

Voluntary Informed Consent in Biomedical Interventions as a Part of Human Rights

International legal and bioethical basis for biomedical interventions, scientific researches and clinical trials involving human is investigated. On the basis of the United Nations, the Council of Europe and the European Union documents, based on the principle of voluntary informed consent, the main provisions concerning proper promotion and protection of human rights in conduction of biomedical interventions, are generalized. Conduction of biomedical interventions in human body, as well as scientific research and clinical trials, is a complex bioethical problem concerning human rights. In this context, the issue of obtaining consent for their implementation requires special attention. Voluntary and informed consent to biomedical intervention is a fundamental bioethical principle for human life protection and the right to life ensuring in international law. International legal and bioethical basis for biomedical interventions, scientific researches and clinical trials involving people consists of: Nuremberg Code 1947, WMA Declaration of Helsinki 1964, Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the

Application of Biology and Medicine (The Oviedo Convention) 1997, Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine concerning Transplantation of Organs and Tissues of Human Origin 2002, Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Biomedical Research, 2005, Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine, concerning Genetic Testing for Health Purposes 2008, Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights 1997, Universal Declaration on Bioethics and Human Rights 2005, Charter of Fundamental Rights of the European Union 2000 and a series of directives, recommendations and regulations of the EU. On the basis of the analysis of the main provisions of the international legal acts of the UN, the Council of Europe and the European Union, based on the principle of voluntary informed consent, the following generalizations were made. A person has the right to obtain complete, objective and reliable information in a clear form about the nature, purpose, effects and possible risks of interference. Consent must be conscious and clearly expressed. Persons who are not able to give a consent (depending on the stage of their physical or mental development, health, age) need special protection. The person concerned may freely withdraw consent at any time. Protection against discrimination in deciding on interference must be guaranteed. Everyone has the right to protection of life, health and dignity before, during and after biomedical intervention.

Keywords: human rights; biomedical interventions; voluntary and informed consent; international law; bioethics.

УДК 340.12

Сидорчук Ю. М. – кандидат юридичних наук, адвокат, м. Київ

Філософсько-правові проблеми реалізації людиною права на захист у кримінальному процесі

Висвітлено бачення наукової конструкції права на захист у кримінальному праві та процесі. Констатовано, що наукові пошуки вчених спрямовані на визначення змісту та форми поняття права на захист у кримінальному праві та процесі, що є можливістю реалізації права людини на захист, тобто використання всіх наявних способів і засобів з метою захисту від незаконного й необґрунтованого обвинувачення, засудження та необґрунтованого процесуального примусу, обмеження її прав і свобод. З'ясовано та проаналізовано філософсько-правові проблеми, які постають під час реалізації людиною права на захист у кримінальному процесі. З-поміж проблемних питань у кримінальному процесі виокремлено такі: 1) відсутність єдності теорії та практики стосовно окремих аспектів захисту прав; 2) нівелювання норм законодавства з боку правоохоронних і судових органів; 3) несформованість у кожної людини усвідомлення того, що всі наділені правом на захист; 4) повільне вдосконалення кримінального законодавства з урахуванням вимог суспільства.

Ключові слова: право на захист; кримінальне право та процес; захист прав людини; філософсько-правові проблеми.

Постановка проблеми. У системі захисту прав людини центральне місце посідає можливість захисту своїх прав, тобто реалізація людиною свого права на захист. Право на захист є багатоаспектним поняттям і в кожній галузі права має свої особливості як в розумінні, так і в застосуванні.

Право на захист є невід'ємним право кожної особи, а в умовах розвитку нашого суспільства набуває особливого значення можливість реалізації цього права. У галузі кримінального права право на захист має надважливе значення, тому що наслідки кримінального правопорушення є найтяжчими для людини, як і для тої, яка скоїла злочин, так і для потерпілої особи або осіб.

Право на захист у кримінальному процесі тісно пов'язане із засадами кримінального провадження, зокрема верховенством права, законністю, рівністю перед законом і судом, повагою до людської гідності, забезпеченням права на свободу та особисту недоторканність, недоторканністю житла чи іншого володіння особи, таємницею спілкування, невтручанням у приватне життя тощо. Повний перелік загальних засад кримінального провадження визначений ст. 7 КПК України [1, с. 10]. Також ч. 1

цієї статті визначено, що зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження [1, с. 10]. Вважаємо, що кожна з вказаних засад кримінального провадження є необхідною складовою в реалізації людиною права на захист. У зв'язку з чисельними порушеннями прав людини проблема належного забезпечення права на захист кожного набуває ще більшої актуальності в сучасних умовах розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження С. А. Альперта, А. М. Бірюкової, Т. В. Варфоломеєвої, І. Ю. Гловацького, В. Г. Гончаренка, С. В. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, Я. П. Зейкана, Є. Д. Лук'янчикова, М. А. Маркуш, О. Р. Михайленка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, В. О. Попелюшка, О. Д. Святоцького, М. С. Строговича, А. М. Тітова, О. Г. Яновської та багатьох інших вчених присвячені проблемам захисту прав людини в кримінальному провадженні. Проте мало уваги приділялося розумінню поняття право на захист в кримінальному праві та процесі крізь призму філософії права та виокремленню наявних філософсько-правових проблем в реалізації людиною свого права на захист.

Метою статті є розкриття розуміння наукової конструкції право на захист у кримінальному праві та процесі, а також визначення філософсько-правових проблем при реалізації людиною права на захист в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Ключовим поняттям під час розгляду функції захисту є безпосередньо правова категорія «захист». У кримінальному судочинстві термін та поняття захисту має вужче, спеціальне значення і охоплює: 1) осіб, учасників процесу, суб'єктів, правомочних здійснювати захист (обвинувачений та його захисник), які, власне, і становлять сторону захисту; 2) назву процесуальної функції; 3) діяльність суб'єктів захисту щодо реалізації наданих їм прав та повноважень у процесі здійснення виконуваної ними функції [2, с. 10].

Як зазначає О. Р. Балацька «Законодавче закріплення у окремій правовій нормі засади забезпечення права на захист в чинному КПК України надає їй надзвичайної важливості та фундаментальності, що має вирішальне значення для правової регламентації функції захисту та її практичної реалізації» [3, с. 2].

У своїй науковій праці Т. М. Барабаш та Л. В. Левицька наголошують, що основне призначення захисту проявляється у законодавчо передбаченій можливості людини використовувати з метою захисту свого права дозволені законом примусові дії з вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної зобов'язаної поведінки. Існування реального «правового

захисту» людини в цілому, а також відповідальності держави перед нею є тим чинником, що утверджує у правосвідомості людини уявлення про справедливість, доцільність чинної державної влади, забезпечуючи тим самим її легітимність. Механізм правового захисту визначається як динамічна система правових форм, засобів і заходів, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенням прав людини чи на їх відновлення у випадку порушення. Він містить у собі три елементи: охорону прав; захист прав; юридичну допомогу особі [4, с. 247].

О. В. Винокуров зазначає, що конкретизуючи втілені в Конституції України ідеї про пріоритет особистості, її прав і свобод, у ст. 2 КПК законодавець одним із завдань кримінального провадження закріпив захист особи від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження та необґрунтованого процесуального примусу, обмеження її прав і свобод [5, с. 160].

Отже, наукові пошуки вчених спрямовані на визначення змісту та форми поняття права на захист в кримінальному праві та процесі, що по суті є можливістю реалізації права людини на захист, тобто використання усіх наявних способів та засобів з метою захисту від незаконного та необґрунтованого обвинувачення, засудження та необґрунтованого процесуального примусу, обмеження її прав і свобод.

У рамках наукового дослідження вважаємо за доцільне звернутися до порівняння підходів та форм використання та застосування поняття право на захист у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України, прийнятого в 2012 році із Кримінальним процесуальним кодексом 1960 року. Це необхідно зробити з метою висвітлення еволюційного шляху розвитку самого поняття право на захист та інституту захисту прав в цілому в нашій державі, оскільки саме в КПК України 2012 року закладено основи змагальної моделі кримінального процесу.

У Науково-практичному коментарі за редакцією В. Г. Гончаренко та інших наголошується, що право на захист у новому КПК України являє собою систему легітимних засобів і способів, використання яких дає можливість спростувати факт вчинення кримінального правопорушення, винність особи у його вчиненні (повністю або частково), захистити її права та законні інтереси [6]. Аналізуючи положення чинного КПК України, можна прийти до висновку, що права на захист – це надання можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення (ч. 8 ст. 95) [1, с. 59], право збирати і подавати докази (ч. 1, 3 ст. 93) [1, с. 58], право брати особисту участь у кримінальному провадженні (п. 9–16 ч. 3, п. 1–6 ч. 4, ч. 5

ст. 42, ч. 3 ст. 43) [1, с. 30–32], використання правової допомоги захисника (ст. 45–54) [1, с. 33–37], реалізація інших процесуальних прав, передбачених КПК (ст. 42, 43) [1, с. 30–32].

Утім право на захист за КПК 1960 р. визначається як сукупність процесуальних прав, яка надає можливість захищати себе самостійно (ст. 43, 43¹) [7], надання можливості скористатись правовою допомогою захисника (ст. 44–48) [7], обов'язок осіб та органів, які ведуть процес до першого допиту роз'яснити обвинуваченому його права та надати можливість ними користуватись (ч. 2 ст. 21) [7], обов'язок осіб та органів, які ведуть процес обов'язку вжиття заходів щодо охорони особистих і майнових прав обвинуваченого (ч. 2 ст. 21) [7].

Найважливішою новелою чинного КПК України є законодавче закріплення порушення права на захист, що виражається в істотному порушенні прав людини і основоположних свобод (п. 3 ч. 2 ст. 87) [1, с. 55], можливості визнати докази недопустимими, отримані внаслідок істотного порушення прав людини і основоположних свобод (ч. 1 ст. 87) [1, с. 55].

Отже, інститут захисту прав людини знаходиться в постійному розвитку та удосконаленні, поняття право на захист підлягає розширеному тлумаченню та розумінню в рамках нового КПК України.

Проте на нашу думку, в Україні з роками кількість проблем, які виникають при реалізації людиною права на захист не зменшується, а навпаки збільшується. Звичайно, це зумовлено і загально політичною та економічною ситуацією в країні. Серед проблем у кримінальному процесі можна виділити наступні: 1) відсутність єдності теорії та практики в деяких питаннях, які безпосередньо пов'язані із захистом прав; 2) нівелювання норм законодавства з боку правоохоронних та судових органів; 3) відсутність у кожної людини усвідомлення того, що у кожної людини є право на захист; 4) повільне удосконалення кримінального законодавства з урахуванням вимог суспільства.

Щодо проблеми відсутності єдності теорії та практики в деяких питаннях, які безпосередньо пов'язані із захистом прав необхідно зазначити наступне. Протягом останніх років у суспільстві склалася ще більша тенденція впровадження іноземного законодавства в нашу систему права без прорахування наслідків прийняття певної нової норми чи змін до чинного КПК України. Наприклад, на практиці органи досудового розслідування в багатьох випадках деякі права людини вважають її обов'язками. Мова йде про п. 9 ч. 3 ст. 42 КПК України [1, с. 30], де визначено, що підозрюваний,

обвинувачений має право брати участь у проведенні процесуальних дій, тобто це не є його обов'язком.

Скажімо, підозрюваного разом із захисником викликано для участі в процесуальній дії, яка в тому числі є слідчою (розшуковою) дією, пред'явлення особи для впізнання. Підозрюваний до початку складення протоколу заявив слідчому, що відмовляється брати участь у цій слідчій дії, проте слідчим було проігноровано це і по суті була проведена процесуальна дія. Крім того, слідчий відмовився зафіксувати відмову підозрюваного брати участь в такій процесуальній дії. На нашу думку, це є не тільки порушенням ст. 42 КПК України, а й порушенням права людини на захист.

Також потрібно, щоб особа, яка має процесуальний статус підозрюваного або обвинуваченого в певному кримінальному провадженні могла користуватися усіма правами, які передбачені ст. 42 КПК України. Зазвичай, органи досудового розслідування нівелюють п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК України [1, с. 30], де зазначається, що підозрюваний має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 цього Кодексу [1, с. 137], та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 цього Кодексу [1, с. 176]. На практиці підозрюваному та захисникам не дають можливість взагалі ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування нібито в інтересах слідства, а розслідування може тривати занадто довго, проте в цей час до особи застосовується найжорстокіший запобіжний захід, взяття під варту.

Дуже часто після вчинення особою злочину досудове розслідування триває максимальні строки, які визначені законодавством, як наслідок особа має процесуальний статус підозрюваного і до нього застосовуються максимально суворі запобіжні заходи і підозрюваному доводиться довго чекати поки триває розслідування. Тобто існує проблема штучного затягування процесу досудового розслідування.

Проблема нівелювання норм законодавства з боку правоохоронних та судових органів не зникає з роками. Так приймають закон, який має на меті покращення захисту прав людини, проте на практиці все відбувається абсолютно по іншому. Можливо це обумовлено низькою якістю підготовки фахівців, наприклад реформа поліції. До поліції набрані особи з різною освітою, які проходять 6 місяців навчання і приступають до виконання роботи і не мають професійного рівня підготовки та фахового навчання. Яскравим прикладом є ситуація, коли слідчий при затриманні особи зобов'язаний звернутися до відповідного Регіонального центру з надання безоплатної вторинної допомоги

згідно з вимогами ч. 4 ст. 213 КПК України [1, с. 127]. Так, слідчий затримує особу, не порушує законодавство, оскільки дзвонить у відповідний Регіональний центр з надання безоплатної вторинної допомоги, проте не чекає адвоката і складає протокол затримання особи, хоча особа відмовляється підписувати будь-які документи і просить залучити захисника для здійснення усіх процесуальних дій. Адвокат прибуває на місце затримання, проте ні затриманого, ні працівника правоохоронного органу немає. На звернення Регіонального центр з надання безоплатної вторинної допомоги до керівництва органу досудового розслідування щодо вказаної ситуації зазвичай приходиться відповідь, що у діях працівника правоохоронного органу відсутні порушення. Або наприклад, існування в законодавстві колізії щодо того, коли адвокат має бути повідомлений про здійснення певної процесуальної дії. Так, ч. 2 ст. 46 КПК України визначено, що *«Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою»* [1, с. 33]. Проте, тлумачення слова «завчасно» в жодному нормативно-правовому акті немає. Відповідно до вимог ч. 8 ст. 135 КПК України *«Особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. У випадку встановлення цим Кодексом строків здійснення процесуальних дій, які не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом»* [1, с. 80–81].

Також варто наголосити, що ч. 4 ст. 46 КПК України чітко визначено, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику [1, с. 33]. Враховуючи це, особа має бути повідомлена про будь-які слідчі чи процесуальні дії, які проводить орган досудового розслідування, не завчасно, а відповідно до вимог ст. 135 КПК України. Проте, на практиці складається абсолютна інша ситуація. У більшості випадків адвоката повідомляють в телефонному режимі про необхідність

прибути на певну слідчу чи процесуальну дію і в дуже короткий строк, за пару годин чи за день.

Юридична психологія та філософія права виділяють та постійно наголошують на проблемі відсутності у кожної людини усвідомлення того, що у неї є право на захист. Наприклад, людину викликають на допит у якості свідка шляхом дзвінка. Як показує практика, кожна особа боїться йти до правоохоронних органів, але просто не знає свої елементарних прав. Зокрема, по телефону може дзвонити будь-яка особа, тому вважаємо, що в обов'язковому порядку особі має бути надіслана повістка, тобто письмова вимога з'явитися до слідчого чи прокурора. Хоча ст. 135 КПУ України і визначає можливість виклику особи шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою [1, с. 80–81].

Також кожному варто пам'ятати, що кожна особа має право залучити захисника, навіть якщо вона йде на допит у певній кримінальній справі тільки як свідок, оскільки складається тенденція, що правоохоронним органам потрібно якнайшвидше знайти крайнього і притягнути когось до кримінальної відповідальності.

Вважаємо, що однією з головних проблем в кримінальному процесі є проблема обвинувального ухилу. Адже в більшості випадків діяльність слідчого, прокурора або судді направлена на прийняття позиції виключної сторони обвинувачення, а доводи сторони захисту ігноруються, не враховуються обставини, які свідчать на користь підозрюваної чи обвинуваченої особи, що впливає на об'єктивність розслідування та розгляду справи. Тобто повністю нівелюється принцип змагальності в кримінальному процесі. За статистикою, у 2016 році місцеві суди ухвалили вироки стосовно 86744 осіб. З них було виправдано 314, що становить 0,36 %. Показник минулого року трішечки гірший – 0,29 %. Річний статистичний звіт адвокатських працівників США за 2012 рік має показник «відсоток звинувачених» (conviction rate), який можна знайти на 8 сторінці. Так от, згідно з цим звітом у 2012 році з 87709 відповідачів 80963 (93 %) визнали себе або були визнані винними. А отже, 7 % було виправдано. З року в рік цей показник коливається: у 1972 році він становив 75 %, а до 1992-го зріс до 85 %. Відсоток звинувачених Королівського суду Великобританії згідно з повідомленням ВВС становить 80 %. Виходить, що судова система України виносить у 20–60 разів менше виправдувальних вироків, ніж у США чи Британії [8]. Отже, це підтверджує проблему наявності

обвинувального ухилу в Україні і свідчить про наявність реальних проблем в кримінальному судочинстві.

До проблем також варто віднести визначення підслідності у кримінальних провадженнях. Як показує практика та деякі судові рішення відбувається постійне порушення правил підслідності кримінальних справ з боку різних правоохоронних органів. Як наслідок, кримінальне провадження здійснене органом досудового розслідування, який не мав права це робити, закривається, а отримані докази є недопустимими. Оскільки, п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України визначає, що недопустимими є докази, отримані після початку кримінального провадження шляхом реалізації органом досудового розслідування чи прокуратури своїх повноважень, не передбачених кодексом [1, с. 55–56]. Тому органом правоохоронним органам варто звернути особливу увагу на питання визначення підслідності у кримінальних провадженнях.

На окрему увагу заслуговує проблема набуття популярності у кримінальному провадженні укладення угоди зі слідством чи потерпілим. Згідно з інформацією Державної судової адміністрації, за перше півріччя 2017 року суди винесли 40 000 вироків, із них – 8700 на підставі угод. Водночас суди відмовили у затвердженні 2500 угод – це 20 % від їх загальної кількості [9]. Тобто, правоохоронні органи звикають працювати виключно для того, щоб схилити підозрюваного чи обвинуваченого укласти угоду зі слідством і по суті не займаються досудовим розслідуванням, що в повній мірі і нівелює принцип змагальності і підтверджує наявність проблеми обвинувального ухилу.

На нашу думку, проблемою є повільне удосконалення кримінального законодавства з урахуванням вимог суспільства. Наприклад, з 2012 року, тобто з моменту прийняття чинного КПК України і по теперішній час було прийнято близько 60 змін до вказаного кодексу, що з однієї сторони, свідчить про недосконалість КПК України, а з іншого про низький рівень нормотворчої діяльності. Безумовно, зміни вносити потрібно з потребами суспільства вирішувати певні проблеми, проте діяльність парламенту показує зовсім іншу спрямованість та роботу.

Висновки. Отже, враховуючи наявні проблеми можна зробити висновок, що змагальна модель кримінального процесу має багато недоліків. Наявні проблеми потребують глибокого аналізу та пошуку шляхів їх вирішення. Система захисту прав людини, зокрема можливість реалізації людиною права на захист, має бути вдосконалена з урахуванням сучасних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Нормативні документи з урахуванням останніх змін в редакції станом на 19 березня 2018 р. – Суми : ВВП Нотіс, 2018. – 336 с.
2. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / В. О. Попелюшко. – Київ, 2009. – 38 с.
3. Балацька О. Р. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: нормативні передумови реалізації [Електронний ресурс] / О. Р. Балацька // Часопис Національного університету «Острозька академія». – 2014. – № 2 (10). – (Серія «Право»). – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bornpr.pdf>. – Назва з екрана.
4. Барабаш Т. М. Законодавчі та наукові орієнтири захисту прав особи в кримінальному провадженні України [Електронний ресурс] / Т. М. Барабаш, Л. В. Левицька // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2013/1. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/uuuu/246.pdf. – Назва з екрана.
5. Винокуров О. В. Актуальні проблеми захисту прав та законних інтересів підозрюваного при затриманні [Електронний ресурс] / О. В. Винокуров // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 4/2015. – Режим доступу: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Vynokurov.pdf. – Назва з екрана.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ : Юстініан, 2012. – 1328 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Назва з екрана.
8. Матеріал аналітичного електронного видання «ЮРИСТ&ЗАКОН» від 25 травня 2017 року № 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurliqa.ligazakon.ua/news/2017/6/1/160592.htm>. – Назва з екрана.
9. Никифоров Д. Угода зі слідством чи потерпілим [Електронний ресурс] / Д. Никифоров // Юридичний інтернет-ресурс «Протокол». – Режим доступу: http://protokol.com.ua/ru/ugoda_zi_slidstvom_chi_poterpilim_yak_uniknuti_problem/. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Normatyvni dokumenty z urakhuvanniam ostannikh zmin v redaktsii stanom na 19 bereznia 2018 roku* [The Criminal Procedural Code of Ukraine. Regulatory documents taking into account the latest changes in the wording as of March 19, 2018]. (2018). Sumy: VVP Notis [in Ukrainian].
2. Popeliushko, V.O. (2009). *Funktsiia zakhystu v kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy: pravovi, teoretychni ta prykladni problemy* [The function of protection in criminal justice in Ukraine: legal, theoretical and applied problems]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Balatska, O.P. (2014). *Zasada zabezpechennia prava na zakhyst u kryminalnomu provadzhenni: normatyvni peredumovy realizatsii* [Principle of ensuring the right to protection in criminal proceedings: regulatory prerequisites for implementation]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", Journal of the National University of Ostroh Academy*, 2(10). Retrieved from <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14bornpr.pdf> [in Ukrainian].
4. Barabash, T.M., & Levytska, L.V. (2013). *Zakonodavchi ta naukovy oriyentiry zakhystu prav osoby v kryminalnomu provadzhenni Ukrainy* [Legislative and scientific

guidelines for the protection of the rights of the person in the criminal proceedings of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law, 2013/1*. Retrieved from http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_1/yyyyy/246.pdf [in Ukrainian].

5. Vynokurov, O.V. (2015). Aktualni problemy zakhystu prav ta zakonnykh interesiv pidozriuvanoho pry zatrymanni [Actual problems of protection of the rights and lawful interests of the suspect during detention]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva, Bulletin of criminal procedure, 4/2015*. Retrieved from http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Vynokyrov.pdf [in Ukrainian].

6. Honcharenko, V.H., Nor, V.T., & Shumylo, M.Ye. (Eds.). (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [The Criminal Procedural Code of Ukraine]*. Kyiv: Yustinian [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). zakon0.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

8. Material analitychnoho elektronnoho vydannia "YURYST&ZAKON" vid 25 travnia 2017 roku No. 19 [The material of the analytical electronic publication "Lawyer & Law" from May 25, 2017, No. 19. (n.d.). jurliga.ligazakon.ua. Retrieved from <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2017/6/1/160592.htm> [in Ukrainian].

9. Nykyforov, D. Uhoda zi slidstvom chy poterpilym [An agreement with the investigation or the victim]. *Yurydychnyi internet-resurs "Protokol", Legal Internet resource "Protocol"*. Retrieved from http://protokol.com.ua/ru/uhoda_zi_slidstvom_chi_poterpilim_yak_uniknuti_problemu/ [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2018

Sydorchuk Yu. – Ph.D in Law, Lawyer, Kyiv, Ukraine

Philosophical and Legal Problems of Realization of a Person the Right to Defense in Criminal Process

The article it explains the understanding of the scientific design of the right to protection in criminal law and in the process. It is noted that the scientific searches of scientists are aimed at determining the content and form of the concept of the right of defense in criminal law and in the process, which is essentially an opportunity for the implementation of human rights for protection, that is, the use of all available means and means for the purpose of protection against unlawful and groundless prosecution, conviction and unreasonable procedural coercion, restriction of its rights and freedoms. The philosophical and legal problems that arise in the realization of a person's right to protection in the criminal process are identified and analyzed. Among the problems in the criminal process are the following: 1) the lack of unity of theory and practice in some issues that are directly related to the protection of rights; 2) leveling the norms of law by the law enforcement and judicial authorities; 3) the lack of awareness of the fact that every person has the right to protection; 4) slow improvement of criminal legislation taking into account the requirements of society.

Keywords: the right of defense; criminal law and process; protection of human rights; philosophical and legal problems.

ПРАВО ТА ПОЛІТИКА

УДК 352/354

Кравцова З. С. – кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права Юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Зарубіжні теоретико-правові традиції організації державної влади

Стаття присвячена висвітленню зарубіжних філософських і теоретико-правових традицій організації державної влади. Розглянуто юридичну сутність державної влади та її інтерпретацію на різних етапах розвитку людства. Визначено питання взаємозв'язку державної влади зі світоглядними соціальними орієнтирами. З'ясовано взаємозв'язок державної влади й суспільства, аргументовано необхідність упорядкувати в наукову систему знання про владу та зробити їх надбанням громадян з метою більш організованого, культурного, цивілізованого, забезпеченого та вільного життя. Сучасні демократичні процеси вимагають від влади управління з мінімальним застосуванням сили. Громадяни посттоталітарних суспільств досі схильні ототожнювати силу і владу, перехід до нового сприйняття влади потребує тривалого часу, зміни поколінь. Саме такі процеси ми спостерігаємо в сучасній Україні. Суспільство виборює свободу від тотальної влади. Свідченням зазначеного є такі політичні події, як Помаранчева революція 2004 року та Революція гідності 2014 року. Для України, яка знаходиться на етапі реформ, історичний та сучасний досвід організації державної влади зарубіжних країн саме в ціннісному аспекті має важливе значення, оскільки зміни мають стосуватися всіх сфер суспільного життя та реалізації влади як на центральному, так і на місцевому рівнях.

Ключові слова: теоретико-правові традиції; влада; становлення; організація; державна влада; історичний розвиток.

Постановка проблеми. На всіх етапах історичного розвитку суспільства та держави таке явище, як влада, завжди було об'єктом наукових досліджень. Протягом тисячоліть людство послідовно формувало своє відношення до влади.

В Стародавньому Китаї ідеологія царської влади була розроблена в працях Конфуція, Лао-Цзи, Мо-Ді, Шан Яна, Хань Фей та інших. Так, китайський філософ Конфуцій у своїй праці «Лу ньуй» наголошував на необхідності високих моральних якостей правителя: «Правитель, що поклався на добро, є подібним Полярній зірці, що завмерла на своєму місці серед інших сузір'їв, які крутяться навколо неї» [1, с. 20]. Велике значення також філософ приділяв правовому закріпленню статусу правителя, зокрема його процесуальній діяльності, себто

ритуалу. Для сучасної ситуації в Україні актуальним є сприйняття поради Конфуція правителю в управлінні справами. Так, «Якщо звеличувати та поставити чесних над безчесними, то народ прийде до покори. Якщо ж звеличувати безчесних, ставлячи їх над чесними, то народ не підкориться», «Будь з ним серйозним, і він тебе вшанує; дотримуй борг сина та батька, і він буде відданим; звелич здібних, навчи невдах, і народ стане натхненним» [1, с. 23–24]. Організація сучасної влади в розвинутих країнах світу відповідає висловлюванню філософа Лаоцзи, який наголошував на такому: «Найкращим правителем є той, про якого народ знає лише те, що він існує. Дещо гіршими є ті правителі, які вимагають від народу їх любити та звеличувати. Ще гіршими – ті правителі, яких народ боїться, і найгіршими з правителів є ті, котрих народ зневажає». Зневажає ж народ того, хто, згідно з «Дао де цзин», зневажає сам народ [2, с. 14, 32]. Світовий історичний досвід підтверджує думку, що якщо благородні та мудреці керують нерозумними та низькими, то домінує порядок. Якщо ж нерозумні та низькі керують благородними та мудрецькими, то буде смута. Саме тому всі правителі мають бути самі мудрими, шанувати досвідчених і мудрих і тільки за таких умов є можливість ефективно управляти країною. Безумовно розкриття проблематики зарубіжних традицій організації державної влади тісно пов'язано з питаннями філософії права, історії держави та права, державного (конституційного) права зарубіжних країн тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на наведене науково-теоретична основа цієї публікації включає значний масив доктринальних праць різних науковців, правознавців як із загальної теорії держави та права, так і галузевих юридичних наук. Питанням зарубіжних філософських та теоретико-правових традицій організації державної влади присвячували свої праці, що вже є класикою Ж. Боден, А. Гамільтон, Г. Гегель, Т. Гоббс, Г. Гроцій, Л. Дюї, Т. Джефферсон, Г. Єллінек, І. Кант, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інших вчених.

Розвиток людства, глобалізаційні процеси в світі є новими викликами, ті системні винаходи, такі як розподіл влади, класичні виборчі системи більше не гарантують дійсної демократії, тому вчені знов і знов повертаються до тематики філософських вчень, історичних фактів організації та здійснення державної влади.

Серед вітчизняних вчених, що торкалися даної проблематики І. Забокрицький, В. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, В. Копейчиков, О. Копиленко, О. Мурашин, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, О. Петришин, В. Погорілко, П. Рабінович,

О. Скакун, В. Скрипнбк, О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко, О. Щербанюк та ін.

Метою цієї статті є розкриття зарубіжних історичних традицій організації та функціонування державної влади та визначення перспектив утвердження цінностей державної влади на українському ґрунті.

Виклад основного матеріалу. Влада як унікальний соціальний феномен історично передує державі й політиці. Вона знаходить своє коріння в первісному устрої життя людей, закладається в самий фундамент базової організації їхнього життя й побуту, сходиться до первісної родини, роду, племені, до матріархату й патріархату.

Уявляється закономірним, що в IV столітті до н.е. Арістотель говорив про владу господаря й науку про владу господаря. Приблизно в той же історичний час в Китаї у «Книзі правителя області Шан» особливо підкреслювалася роль влади, а в Індії в «Артхашастрі» роз'яснювалося значення спеціалізованої науки – «вчення про державне керування» [3, с. 65]. Слід підкреслити і той факт, що якщо в IV ст. до н.е. в існуючих тоді державах усвідомлювалася особлива роль державної влади, то про «політичну владу» взагалі не йшлося. Є доцільним сьогодні упорядкувати та привести обґрунтування наукової системи знання про владу і зробити їх надбанням наших сучасників з метою якісно іншого, більш організованого, культурного, цивілізованого, забезпеченого та вільного життя людини.

Уявляється важливим навести слова римського оратора Марка Тулія Цицерона, який у своїй роботі «Про державу» зазначає, що найкращим державним устроєм є такий, що містить суміш царської влади, влади оптиматів і влади народу, оскільки кожен з державних устроїв має певні вади, адже «...з названих видів державного ладу немає жодного, який би не вів по крутому і слизькому шляху до того чи того нещастя» [4, с. 51]. Про владу царя і князів він говорив: «Горе тобі, земле, коли цар твій отрок, і коли князі твої їдять рано! Благо тобі, земле, коли цар у тебе зі шляхетного роду, і князі твої їдять вчасно, для споживання, а не для насичення!» [4, с. 248].

Доречним є згадування думки Макіавеллі щодо моделі абсолютного монарха, яку він виклав у трактаті «Державець», який за допомогою будь-яких засобів – жорстокості і обдурювання, демагогії і підступності, хитрості і наклепу – об'єднує і перетворює суспільство, попри протидію ворогів. Як зазначається в трактаті: «Слід знати, що з ворогами можна боротися двома способами: по-перше, законами,

по-друге, силою. Перший спосіб притаманний людині, другий – звіру; оскільки першого часто недостатньо, то доводиться застосовувати другий. Саме тому державець повинен засвоїти те, що закладено в природі і людини, і звіра... З усіх же звірів хай державець стане подібним двом: левові та лисиці. Лев боїться пасток, а лисиця – вовків, отже, слід походити на лева, щоб налякати вовків, і на лисицю, щоб не потрапити до пастки. Той, хто завжди є подібним леву, може не побачити пастку. Отже, розумний правитель не може і не повинен залишатися вірним своїй обіцянці, якщо це зашкоджує його інтересам і якщо відпали причини, що змусили його щось пообіцяти» [5, с. 84–85].

Такі ідеї не сприймалися іншими філософами, так і окремими правителями. Так, критикуючи Н. Макіавеллі, король Пруссії Фрідріх II Великий у своїй роботі «Анти-Макіавеллі» наголошував на необхідності чесності державця у зовнішній політиці, адже чесність «...схожа на просту та природну їжу, яка є корисною для будь-якого організму, адже вона зміцнює тіло, не розпалюючи його. Державцю, чесність якого відома кожному, без сумніву, буде довіряти вся Європа. Він без омани буде щасливим та могутнім – лише завдяки своїй доброчесності» [6, с. 411].

Придїляв король увагу й вірним помічникам державця: «Розумні державці для управління державними справами всередині країни вибирали людей, які мали чесне серце, і, навпаки, тим, хто славився гострим розумом, доручали вести переговори з представниками іноземних держав. Адже всередині держави не потрібно нічого, крім порядку та правосуддя, і для управління потрібною є лише чесна людина, але якщо потрібно спонукати до чогось сусідні держави, то тут доречним є не стільки чесність, скільки хитрість та дотепність. Мені здається, що державець, як би не старався, неспроможний винагородити достатньою мірою тих, хто служить йому вірно та з осердям. Якщо міністри розуміють, що доброчесність відкриває для них шлях до благополуччя, то вони не звернуть з дороги благочестя, але віддадуть перевагу благодіянням свого владики перед підкупом чужого двору» [6, с. 391–392]. Ці слова є визначальні для утвердження суверенітету і незалежності України, тому боротьба за владу не повинна призводити до втрати суверенітету і історично сформованих цінностей і надбань українського народу. І цьому сенсі актуально навести думку американського просвітителя Б. Франкліна (1706–1790), який виступав проти свавілля королівської влади, яка може зробити із підданим будь-що, революціонізувавши його, зазначав: «Позбавте його Вашого благовоління, усуньте його від

займаних посад, накладіть лапу на його прибутки, і Ви скоро побачите його в рядах опозиції» [7, с. 120]. Саме тому мають бути спільні незмінні цінності як у народу, так і у влади, що сприятиме якісному забезпеченню благ і потреб людини.

Історично парламент за своїм змістом являв збори вільних чоловіків, які знаходили право, і могли не лише формувати майбутні рішення, а й звертатися до природного права як до іншої опори, що і забезпечувало легітимність рішень. Збільшення державно встановленого права призводило до поширення повноти влади правителів. Разом з тим в християнському вченні основи легітимного панування залишалася залежними від божественного права. Ця традиція була зламана Ніколо Макіавеллі. Право беззастережно мусило слідувати владі. Богу в цій системі не залишалось більше місця, а релігія використовувалася лише для того, щоб стабілізувати панування [8, с. 46].

Значним каталізатором поглиблення цієї тенденції стали громадянські війни XVI–XVII ст. у Франції та Англії. У Франції Жан Боден вказав на необхідність примусового примирення сторін міжконфесійної громадянської війни. З його праць «Шість книг про державу» (1676) почалось обґрунтування вчення про суверенітет як абсолютну незалежну владу. Його ідеалом став монарх, який мав бути абсолютним сувереном, тобто правити у відриві від усіх прав [9, с. 159–162].

Підтримував аналогічну позицію і Томас Гоббс, який також ставив необмежену повноту влади правителів на вищій щабель. Щоб гарантувати вічний мир, не допустити громадянської війни, він вимагав невідомої до того часу концентрації влади в особі монарха, який повинен стати смертним богом, щоб зберегти безпеку кожного жителя і закінчити війну всіх проти всіх. А відтак, правопорядок був результатом абсолютного механізму влади, який забезпечував безпеку і порядок. Гоббс зафіксував зміст свого вчення в засаді – сила встановляє правду в нормі.

З розвитком наукових досліджень виникає думка щодо закономірності всіх природних процесів, відображенням яких і мають бути юридичні закони. На відміну від Середньовіччя держава виступала не як організація, що встановлювала правду, а як раціонально сконструйована машина. Конфесійний розкол продемонстрував згубність подальшого поєднання світської та духовної влади. Як результат, відбулось звільнення політики від релігії та її концентрації на державних завданнях. Однак глибина регулювання правил поведінки інколи приймала алогічний характер. Так, наприклад в Німеччині, регламентація і опіка в

подробностях буденного життя мали робити щасливими громадян та забезпечувати загальний добробут. Керівництво держави регламентувало фактичні всі питання, включаючи і прогулянки громадян.

Важливо проаналізувати і розуміння категорії влади в різних аспектах. В Енциклопедичному соціологічному словнику в статті «Влада» Л. Мамут досить влучно відзначає, що пильне вивчення різноманітних проблем влади незмінно супроводжує всю історію світової соціально-філософської й юридичної думки [10, с. 100]. Процес дослідження різних аспектів влади дозволив висувати різноманітні, інколи суперечливі трактування генези і природи влади, методики та критеріїв її аналізу, взаємозалежність з іншими суспільними та правовими явищами. Нині розробка комплексної розгорнутої наукової теоретичної концепції влади, що точно і обґрунтовано розкриває зміст сучасної державної влади в усіх її розрізах, продовжує залишатися важливим актуальним завданням державознавців всього світу.

Понад сто років тому В. Даль писав, що влада – це право, сила і воля над чимось, свобода дій і розпоряджень; начальствування; керування; начальство, начальник або начальники [11, с. 522].

Вивчаючи питання влади й опрацьовуючи надбання багатьох світових дослідників, В. Виноградов і Н. Головін пишуть, що феномен влади є, мабуть, найсуперечливішим і непередбаченим у суспільному житті. Її сутнісні характеристики охоплюють великий спектр фізичних, кольорових та інших гам: деспотична, авторитарна, демократична, «кривава», «коричнева», «тупа» влада, елітарна, бюрократична і т.ін.

Наприклад, Локк виділяв такі види влади: абсолютна (необмежена), деспотична, божественна (бога), вища (більш висока), цивільна (людська), природна (природна), монархічна, обмежена, батьківська (батька), патріархальна, політична, справедлива й несправедлива, суверенна (верховна влада, панування), тиранічна, пана над рабом, посадової особи, чоловіка над дружиною (Адама над Євою, подружня), правителя (урядова, державна), у державі (законодавча, виконавча), хазяїна над слугами, над життям і смертю іншого, над власним життям [12, с. 657].

У самих цих визначеннях влади міститься та основна якість, що була визначальною в різні періоди розвитку конкретної держави. Англієць лорд Ектон пустив по світу крилату фразу: «Влада – це зло, абсолютна влада – зло абсолютне». М. Бакунін у категоричній формі проголосив, що влада завжди аморальна.

Англійський соціолог Р. Мартін писав, що влада, як і любов, – це слово, що постійно використовується в повсякденній мові, інтуїтивно розуміється і не чітко визначається.

Звертаючись до аналізу величезного теоретичного світу влади і ще більш всеохоплюючого світу самої практики влади в усіх її типах, видах і різновидах, ми бачимо неосяжні прояви влади в людському житті та незлічимі ідеї, уявлення, поняття, концепції, доктрини, вчення, які відображають і характеризують владу.

Влада (англ.: право керування – power, authority; панування – rule; грец. – *kratos*; лат. – *auctoritas, imperium*; нім. – *macht*; ісп. – *poder*; італ. – *domino, potere*; француз. – *pouvoir*; португ. – *poderio*; есперанто – *potenco*) у своїх головних значеннях – це:

а) здатність, право і можливість тих або інших осіб, органів, установ, систем розпоряджатися ким-небудь, чим-небудь; впливати на долі, поведінку та діяльність конкретних людей, їх спільностей і інститутів за допомогою різного роду засобів – права, авторитету, волі, примусу;

б) державне, політичне, економічне, духовне та інше панування над людьми;

в) система відповідних державних або інших управлінських органів;

г) особи, органи, установи, наділені відповідними державними, адміністративними та іншими повноваженнями;

д) монарх, диктатор, полководець тощо, який одноосібно розпоряджається долями і життями багатьох людей [13, с. 75].

Разом з тим, саме влада – це порядок, збереження цілісності держави, її культури, традицій, забезпечення її життєдіяльності. Безвладдя загрожує будь-якому суспільству анархією, розвалом, занепадом і зникненням. Правильно зазначив Р. Арон, що будь-яка влада здається кращою під час відсутності влади. Більшість сучасних учених у найзагальнішому вигляді уявляють владу як здатність одних індивідів контролювати дії інших. Однак у вчених немає згоди в тому, як здійснюються відносини влади і який характер має цей контроль [14; 15].

Одне з найвідоміших визначень влади запропонував Макс Вебер. Він зазначав, що влада – це можливість для однієї людини або групи людей реалізувати свою власну волю в спільній дії навіть всупереч опору інших людей, що беруть участь у зазначеній дії [16, с. 150]. Таке визначення можна застосувати до відносин між двома партіями. Мається на увазі, що одна з них здійснює владу над іншою. Влада може бути заснована на застосуванні сили, пов'язана із займаною політичною посадою, успадкованим авторитетом або

авторитетом статусу, як, скажімо, влада вчителя над учнем, і з багатьма іншими критеріями.

Що являє собою влада, коли йдеться про більші групи, наприклад, спільноти і суспільства? Талкотт Парсонс характеризує її як здатність суспільства мобілізувати свої ресурси заради досягнення поставлених цілей [17, с. 482]. Парсонс порівнює владу з грішми, оскільки вона також є одним із видів ресурсів. Крім того, влада – це дієвість організованої системи, здатність приймати загальнообов'язкові правила, забезпечувати громадський порядок, захищати свою територію і суверенні права від ворогів.

Н. В. Юськів вказує на те, що державна влада як філософсько-правова категорія виступає універсальним явищем, що упорядковує й організовує суспільні відносини, формуючи адекватну картину правової реальності шляхом визнання загального апріорного розумно-етичного порядку на основі принципів свободи і рівності, захищає і встановлює природно-правовими засобами межі існування свободної волі особистості. Для побудови ідеальної моделі державної влади інтегратором слугують феномени справедливості і свободи. У цих концептуальних конгломератах відображається невмируща, вічно жива, безперервна об'єктивна потреба суспільства в досягненні гармонії відносин між ролю окремих людей, класів, інших більш дрібних соціальних груп та їхнім соціальним становищем, працею і винагородою, злочином і покаранням, достоїнствами людей і їх суспільним визнанням, між правами й обов'язками. Справедливість є показником легітимності чи делегітимізації державно-владних процесів у державі. Феномен свободи сприяє виникненню правових зв'язків між державною владою та громадянським суспільством, забезпечуючи взаємовплив і модифікацію цих явищ на сучасному етапі розвитку соціального буття [18, с. 7].

Заслугує на увагу думка Н. Смелзера, який зауважив, що незалежно від визначення влади, необхідно бачити різницю між владою і силою. Сила – це застосування фізичного впливу, щоб нав'язати свою волю іншим. В світовій історії неодноразово були прецеденти, коли влада і сила були тотожними поняттями. Сьогодні демократичні процеси вимагають від влади управляти з мінімальним застосуванням сили. Громадяни посттоталітарних суспільств до цього часу схильні ототожнювати силу і владу, і перехід до нового сприйняття влади потребує значного часу, зміни поколінь. Саме такі процеси ми спостерігаємо в сучасній Україні. Суспільство виборює свободу від тотальної влади.

Підтвердженням цього можуть служити політичні події, зокрема Помаранчева революція 2004 року та Революція гідності 2014 року.

Висновки. Зарубіжні теоретико-правові традиції організації державної влади мають важливе значення для сучасного розвитку суспільства і держави. Саме питання влади і процесів управління суспільством ставали важливими для філософів, політиків та правників. Влада надає суспільству цілісність, керованість, служить найважливішим фактором організованості і порядку. Іншими словами, це системоутворюючий елемент, що забезпечує історично соціальну життєздатність. Під впливом влади суспільні відносини стають цілеспрямованими, набувають характеру керуючих та контрольованих зв'язків, а спільне життя людей стає організованим та впорядкованим

Для України, яка перебуває на етапі реформ, історичний та сучасний досвід організації державної влади зарубіжних країн саме в ціннісному аспекті має особливе значення, оскільки зміни мають стосуватись усіх сфер суспільного життя та здійснення влади як на центральному так і місцевому рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конфуций. Уроки мудрости: сочинения / пер. с древнекит. М. А. Блюменкранца. – М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 2002. – С. 15–126.
2. Лао-цзы. Дао дэ цзин / пер. с древнекит. Ян Хиншуна. – М.: ЭКСМО-Пресс; Харьков: Фолио, 1999. – С. 9–34.
3. История политических и правовых учений: учебник / под ред. В. С. Нерсисянца. – М.: Норма-Инфра-М, 2001. – 736 с.
4. Цицерон М. Т. Про державу. Про закони. Про природу богів / М. Т. Цицерон. – Київ: Основи, 1998. – С. 27–152.
5. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. О воинском искусстве: сб. / Н. Макиавелли. – Минск: Попурри, 1998. – 672 с.
6. Фридрих Великий. АнтиМакиавелли / Фридрих Великий // Книга государя: антология. – СПб.: Амфора, 2004. – С. 290–416.
7. Франклин Б. О переработке Библии / Б. Франклин; пер. с англ. А. Старцева // Американские просветители: избр. произведение: в 2 т. / [сост. Н. М. Гольдберг; ред. Б. Э. Быховский]. – М.: Мысль, 1968. – Т. 1. – 1968. – С. 119–120.
8. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації / С. І. Максимов. – 2-ге вид., доповн. – Харків: Право, 2012. – 432 с.
9. История политических и правовых учений: хрестоматия / сост. Г. Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999. – 1080 с.
10. Энциклопедический социологический словарь / под общ. ред. Г. В. Осипова. – М.: ИСПИРАН, 1995. – 857 с.
11. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В. И. Даль. – М.: Терра Книж. клуб, 1998. – Т. 1. – 1052 с.
12. Локк Дж. Сочинение: в 3 т. / пер. с англ. и лат. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 721 с.

13. Домбровська О. Влада як правова категорія: поняття, види та функції / О. Домбровська // Вісник центральної виборчої комісії. – 2008. – № 4 (14). – С. 73–77.
14. Саверенчук О. В. Феномен власти. Особенности его трансформации к социальным условиям / О. В. Саверенчук // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 3. – С. 18–26.
15. Сиренко В. Ф. Интересы и власть : монография / В. Ф. Сиренко. – Киев : Ориани, 2006. – 534 с.
16. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социс. – 1994. – № 5. – С. 147–156.
17. Парсонс Т. О понятии «политическая власть» / Т. Парсонс // Антология мировой политической мысли : в 4 т. – М., 1997. – Т. 2. – С. 479–486.
18. Юськів Н. В. Державна влада: філософсько-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Н. В. Юськів. – Львів, 2013. – 19 с.

REFERENCES

1. Konfutsii. (2002). *Uroki mudrosti [Wisdom lessons]*. (M.A. Blumenkranc, Trans). Moscow: EKSMO-Press; Harkov: Folio [in Russian].
2. Lao-czy. (1999). *Dao de czin [Tao Te Ching]*. (Yan Khinshun, Trans). Moscow: EKSMO-Press; Harkov: Folio [in Russian].
3. Nersesians, V.S. (Eds.). (2001). *Istoriia politicheskikh i pravovykh uchenyi [History of political and legal studies]*. Moscow: Norma-Infra-M [in Russian].
4. Tsyitseron, M.T. (1998). *Pro derzhavu. Pro zakony. Pro pryrodu bohiv [About the state. About the laws. About the nature of the gods]*. Kyiv: Osnovy [in Russian].
5. Makiavelli, N. (1998). *Gosudar. Rassujdeniia o pervoi dekadie Tita Liviiia. O voinskom iskusstve [Sovereign Reasoning about the first decade of Titus Libya. About martial art]*. Minsk: Popurri [in Russian].
6. Fridrih Velikii. (2004). *AntiMakiavelli [AntiMachiavelli]. Kniqa gosudarla: Antologila, Book of the Sovereign: An Anthology*. SPb.: Amfora [in Russian].
7. Franklin, B.V (1968). *O pererabotke Biblii [About Bible Recycling]*. (A. Starcev, Trans). *Amerikanske prosvetiteli, American Enlightenment*. (Vols. 1). Moscow: Mysl [in Russian].
8. Maksymov, S.I. (2012). *Filosofii prava: suchasni interpretatsii [Philosophy of Law: Contemporary Interpretations]* (2nd ed., rev.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Demidenko, G.G. (1999). *Istoriia politicheskikh i pravovykh uchenii [History of political and legal studies]*. Harkov: Fakt [in Russian].
10. Osipova, V. (Eds.). (1995). *Enciklopedicheskii sociologicheskii slovar [Encyclopedic sociological dictionary]*. Moscow: ISPIRAN [in Russian].
11. Dal, V.I. (1998). *Tolkovyi slovar jivogo velikoruskogo yazyka [Explanatory dictionary of the living Great Russian language]*. (Vols. 1). Moscow: Terra Knij. klub [in Russian].
12. Lokk, Dzh. (1988). *Sochinenie [The writing]*. (Vols. 3). Moscow: Mysl [in Russian].
13. Dombrovska, A. (2008). *Vlada yak pravova katehoriia: poniattia, vydy ta funktsii [Authorities as a legal category: concepts, types and functions]*. *Visnyk tsentralnoi vyborchoi komissii, Bulletin of the Central Election Commission*, 4(14), 73-77 [in Ukrainian].
14. Saverenчук, A.V. (2003). *Fenomen vlasti. Osobennosti ego transformacii k socialnym usloviyam [The phenomenon of power. Features of its transformation to social conditions]*. *Veisnyk Luhanskoi akademii vnutrishnikh sprav, Journal of the Lugansk Academy of Internal Affairs*, 3, 18-26 [in Russian].
15. Sirenko, V.F. (2006). *Interesy i vlast [Interests and power]*. Kiev: Oriiani [in Russian].

16. Veber, M. (1994). Osnovnye poniatia stratifikacii [Basic concepts of stratification]. *Socis, Socis*, 5, 147-156 [in Russian].

17. Parsons, T. (1997). O poniatii "politicheskaia vlast" [On the concept of "political power"]. *Antologija mirovoi politicheskoj mysli, Anthology of world political thought*. (Vols. 2). Moscow [in Russian].

18. Yuskiv, N.V. (2013). Derzhavna vlada: filosofsko-pravove doslidzhennia [State power: philosophical and legal research]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 25.09.2018

Kravtsova Z. – Ph.D in Law, Assistant of the Department of Constitutional Law of the Law Faculty of Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv, Ukraine

Foreign Theoretical and Legal Traditions of Organization of State Power

The article is devoted to the coverage of foreign philosophical, theoretical and legal traditions of the organization of state power. The legal nature of state power and its interpretation at different stages of human development are considered by author. Issues of the relationship between state power and ideological social orientations are revealed. The correlation between state power and society is explained, the necessity to organize knowledge in the scientific system and make them the property of citizens in order to streamline a more organized, cultural, civilized, secure and free life. Today, democratic processes require the power to govern with minimal use of force. Citizens of post-totalitarian societies tend to equate force and power, and the transition to a new perception of power requires a considerable amount of time, a change in generations. It is such processes that we observe in modern Ukraine. Society fights freedom from total power. Political events, such as the 2004 Orange Revolution and the 2014 Dignity Revolution, may serve as confirmation of this. For Ukraine, which is at the stage of reforms, the historical and contemporary experience of organizing the state power of foreign countries has a particular importance, since the changes should apply to all spheres of public life and the exercise of power both at central and local levels.

Keywords: theoretical and legal traditions; power; formation; state power; organization; historical development.

УДК 328.18(477)

Савойська С. В. – доктор наук в галузі політології, професор Міжрегіональної академії управління персоналом, м. Київ

Конструктивна комунікативна політика як модель національної консолідації (на прикладі України)

Досліджено конструктивну комунікативну політику як модель консолідації української спільноти. Більшість непорозумінь, протистоянь і конфліктів спричинена тим, що суб'єкти політичного процесу часто не розуміють один одного, а одне й те саме питання сприймають і трактують по-різному, не усвідомлюють, про що йдеться та як сприймати певну інформацію чи проблему. Розв'язанням цієї проблеми слід вважати конструктивну комунікативну політику, яка здатна подолати суперечності, знайти необхідні аргументи та досягти консенсусу з того чи того проблемного питання. З'ясовано, що конструктивна комунікативна політика може бути ефективною і раціональною, якщо її здійснюють у демократичній державі. І навпаки, вона може бути неефективною, нелегітимною та ірраціональною, якщо її реалізуватимуть в окупованій, тоталітарній або авторитарній державах. Формування і розвиток конструктивної комунікативної політики залежать від того, яка ідеологія панує в державі та який встановлено політичний режим. Усі складові зазначеної моделі позначаються на її функціонуванні та національній консолідації української спільноти. Національна консолідація залежить ще й від того, наскільки ефективно взаємодіють лідери і члени політичних сил, партій, рухів та організацій, що є носіями різних ідеологій і які діють у складі політичного режиму, який зі зміною влади також нерідко змінюється. Доведено, що конструктивна комунікативна політика можлива, якщо її здійснюють у демократичній державі або певній групі (комуністи, національні демократи, націоналісти та ін.). Якщо до певної групи існує опозиція, яка має інше бачення проблеми, то в її розумінні комунікативна політика втрачає конструктивність, сенс і значення. У цьому сенсі конструктивну комунікативну політику всі групи й спільноти трактують по-різному.

Ключові слова: конструктивний; незалежність; комунікативна політика; Українська держава; українська нація; консолідація; українська спільнота; політичні сили.

Постановка проблеми. Конструктивна комунікативна політика є основою для національної консолідації, яка тісно пов'язана із внутрішніми трансформаціями та зовнішніми загрозами, які переслідують українців здавна і до цього часу. У цьому контексті поняття «конструктивний» варто розуміти як таке, яке створює основу для вироблення плідного і результативного рішення. Утім, конструктивність у політиці, на думку Г. Щедрової, – це побудова політичного процесу та політичної теорії, щодо ухвалення програм та політичних рішень, які відповідають ефективності та оптимальності політики, влади

та ідеології [1, с. 176]. Водночас поняття «конструктивний» варто відрізнити від терміну «раціональний», що означає розумний доцільний та обґрунтований. Тобто, «конструктивність у політиці», за висновками науковців, – це насамперед засаднича, творча складова раціональної політики, яка потребує логічного мислення, ефективного розвитку, підходів та позитивних рішень. Конструктивність у політиці має велике значення для: а) ефективного впровадження української мови у ділову сферу, законодавчу галузь, в освіту та ін. України; б) модернізації і демократизації усіх галузей суспільно-політичного життя країни; в) розвитку інформаційно-комунікаційної політики, законодавчої сфери та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Утім, варто зазначити, що у залежності від мовно-політичної ситуації та мовно-політичного середовища в одній державі може одночасно існувати декілька моделей конструктивної комунікативної політики, які будуть відрізнятися одна від одної за суттю і змістом, утім у своєму середовищі вони можуть консолідувати індивідів у націю, яка за режимом, який панує, може бути тоталітарною, авторитарною, радянською; за ідеологією – комуністичною, ліберальною, демократичною; за характером – проімперською, проросійською, проукраїнською та ін. Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджували В. Городяненко, Л. Даймонд, І. Іванов, А. Костирєв, А. Павко, В. Панібудьласка, І. Кресіна, Г. Скрипник та ін. Науковці звернули увагу на те, що консолідація українців, їх політикуму і влади відбувалася більш успішно на першому етапі незалежності (1991–1996). Не зважаючи на те, що цей етап характеризується негараздами у багатьох сферах суспільно-політичного життя, що було викликано розпадом СРСР та розрухою в усіх галузях України, зокрема в економічній, значні досягнення відбулися завдяки українізації та модернізації освіти, які супроводжувалися поширенням комунікацій українською мовою.

Починаючи з перших років другого етапу (1997–2004) ситуація почала змінюватися у бік стагнації та гальмування тих українізаційних та комунікативних процесів, які набирали оберти на початку 1990-х рр. Цей процес розколов українську спільноту, на думку багатьох українських науковців, зокрема О. Бульвінської, В. Дементьєвої, О. Кривицької, Ю. Тищенко, О. Чаленка, Л. Масенко та ін., за мовно-політичною та ін. ознаками. Виходячи з цього, національна консолідація є конче необхідною хоча б для того, аби успішно вирішувати будь-які питання, які виникають у багатьох галузях та сферах, зокрема в

освіті, законодавстві, культурі, інформаційно-комунікаційній політиці тощо. Інформаційно-комунікаційна політика має базуватися, на думку А. Костирева, на ціннісній комунікації [2], яка має бути правдивою, точною та перевіреною. На початку 1990-х рр., тобто у перші роки незалежності, комунікативна політика об'єднала українську спільноту і тодішню владу навколо ідеї створення самостійної Української держави, відродження української нації, її мови і культури. Свідченням цього є ухвалення Декларації про державний суверенітет та проголошення незалежності, навколо чого український народ консолідувався та успішно проголосував на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року. Без конструктивної комунікативної політики, яка консолідувала національно-демократичну та комуністичну спільноти навколо національних інтересів і цінностей, історії українського народу, української мови, культури та ін., не було б ухвалено закон «Про мови в Українській РСР» та Конституцію України. Цей закон дозволив відродити на території України комунікації українською мовою, які поширювалися засобами демократизації та українізації в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя, що досліджено і систематизовано автором у монографії «Українська мова як державна: освіта, політика» [3, с. 90].

Виклад основного матеріалу. Що стосується конструктивної комунікативної політики у галузі освіти, то у перші роки незалежності вона базувалася на взаєморозумінні та консолідації української спільноти, що забезпечувала тодішня влада, використовуючи та поширюючи ідеї українізації та модернізації. Остання здійснювалася такими ефективними методами: українізувалися навчальні заклади, створювалися класи і групи, де етнічні меншини отримували освіту рідною мовою, відкривалися кафедри українознавства, української мови і літератури, історії, політології, політичних наук та ін. Така комунікативна політика, за невеликим винятком, що було продиктовано деструктивними чинниками, які спрямовувалися проти демократизації та модернізації суспільно-політичного життя Української держави, в основному була успішною. Були і недоліки, які проаналізовано і систематизовано автором у монографії «Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри»[4, с. 241].

Отже, на першому етапі української незалежності комунікативна політика мала конструктивний, тобто більш ефективний та раціональний характер у порівнянні з її другим етапом, який характеризується нестабільними відносинами,

недовірою, мовно-політичними проблемами та мовно-політичними конфліктами, які почали виникати між проросійськи та проукраїнськи налаштованими політиками та їх політичними силами. Комунікативну політику, яка здійснювалася політиками і владою на другому етапі незалежності, важко назвати конструктивною у порівнянні з першим етапом. Скоріше за усе її можна назвати неефективною та ірраціональною через те, що зі зміною влади вона поміняла свій вектор розвитку з проукраїнського на проросійський, що не сприяло консолідації української спільноти навколо національних інтересів і цінностей, зокрема – української мови як символу української нації та її культури. Для цього були навмисно спотворені сутність і зміст «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов», котра була розроблена Радою Європи як така, яка мала захищати у державах, які її ратифікували, не офіційні/державні мови та не мови національних меншин як це сталося в Україні, а ті мови, які знаходяться на межі зникнення. Така ратифікація її в Україні законом «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [5] нанесла велику шкоду консолідації української нації (розкол за мовною і культурною ознаками) [6], політикуму (комуністи і національні демократи, кожен із яких захищав свої інтереси), а також цілісності сучасної Української держави, яка була підірвана Северодонецьким з'їздом, що відбувся під час «Помаранчевої революції» [7], та порушена проросійськи налаштованими політиками під час «Революції Гідності» [8, с. 330], анексії АР Крим та російської війни на Сході України.

Виходячи із цього, консолідація українського суспільства краще необхідна за умови зовнішньої загрози із боку Росії, а можливо, й інших держав-сусідів, зокрема Угорщини, яка не проти повернути Закарпаття, та Румунії, яка претендує на Буковину. Вагомий внесок у справу консолідації української спільноти, збереження національних інтересів і цінностей, зокрема незалежності і соборності Української держави та української мови як символу української нації та її культури, у кінці 1990-х – на межі 2000 рр. зробив Конституційний Суд України [9], який своїм рішенням змусив усіх чиновників і політиків послуговуватися українською мовою як єдиною державною, а також скасував закон «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов та мов меншин» як такий, який порушив окремі положення Конституції України. Не зважаючи на це, загроза розколу українського політикуму та суспільства із кожним роком наростала, а сама ідея стимулювалася антиукраїнськими політичними силами. Для

цього вони активізували ідеї захисту російської мови, використання якої у сучасній Україні, начебто, звужується і витісняється українською; двомовності, яка, на їх переконання, має бути запроваджена в Україні у якості офіційної, тобто другої державної [10]. Свідченням цього є те, що українська мова об'єднує багатьох мешканців Центру і Заходу України, а російська – жителів Півдня і Сходу держави, яка протягом третього етапу (2005–2009) неодноразово запроваджувалася у південно-східних областях місцевою владою у якості регіональної мови. Така мовно-політична ситуація відома під назвою «парад мовних суверенітетів», яка завершилася перемогою проросійськи налаштованих політичних сил, які на президентських виборах у 2010 році здобули перемогу.

З поверненням до влади проросійськи налаштованих політиків розпочався четвертий етап (2010 – поч. 2014 рр.), який характеризується закриттям україномовних навчальних закладів або переведенням навчання з української на російську мову викладання, що не об'єднувало, а продовжувало розколювати українську спільноту за мовно-політичною і культурною ознаками. Ідея проросійськи налаштованих політиків щодо запровадження в Україні російської мови як регіональної або другої державної/офіційної була реалізована на Сході і Півдні країни після ухвалення ними закону «Про засади державної мовної політики», який, на думку багатьох політиків і науковців, не може існувати взагалі [11], оскільки він не консолідує український народ, як мало б бути, а розколює його. Це сталося тому, що цей закон ратифікувала місцева влада лише тих областей, які знаходяться на Півдні і Сході країни, зокрема й АР Крим. Місцева влада тих областей, які знаходяться у Центрі і на Заході країни, крім тієї влади, яка в окремих районах Закарпаття і Буковини запровадила угорську, русинську і румунську мови у якості регіональних, цей закон не визнала і не ратифікувала.

На п'ятому етапі розвитку сучасної Української держави (2014–2018) мовно-політична ситуація свідчить про те, що консолідація української нації, яка продовжує формуватися знизу, була і до цього часу залишається актуальною проблемою не зважаючи на те, що закон «Про засади державної мовної політики» Конституційний Суд України 28 лютого 2018 року визнав неконституційним і таким, що втратив чинність. Тобто, Конституційний Суд України черговий раз підтвердив свою конструктивність, яка, на нашу думку, є раціональною і проукраїнською. Цим він зберіг національну єдність як символ захисту української спільноти від розколу за мовно-політичною і

культурною ознаками. Водночас святкувати перемогу ще ранувато, оскільки новий закон про мови Верховна Рада України ухвалювати не поспішає. На думку окремих депутатів, ухвалення нового закону ще може почекати, якщо зважити, що в усі роки незалежності це бажання національно-демократичних політичних сил гальмувалося як внутрішніми антиукраїнськими політичними силами, так і зовнішніми, зокрема Росією. Тобто, конструктивна комунікативна політика зазначених політичних сил залежала від того, хто здійснював владу в Україні та як вона взаємодіяла з Кремлем. Усе це прямо пов'язано із майже повною або частковою відсутністю взаємодії між правими і лівими політичними силами, зокрема між комуністами, які вимагали повернути статус-кво для російської мови в Україні, та представниками Всеукраїнського об'єднання «Свобода», які захищають українську мову як символ консолідації української нації. Окремі аспекти цієї проблеми досліджував А. Павко у праці «Діалектичний процес взаємозв'язку національної консолідації українців та їхнього євроінтеграційного вибору» [12].

Так, на відміну від деструктивної мовної політики, яка не сприяє єдності української спільноти, конструктивна комунікативна політика створює таку атмосферу, яка здатна формувати громадську думку у позитивному ключі і таку волю політичних суб'єктів, яка спроможна ухвалювати раціональні політичні рішення. Водночас, не усі політики у якості учасників дискусії на політичні теми готові до відкритого конструктивного публічного обговорення будь-якої мовно-політичної проблеми, позаяк вони, на думку О. Майбороди і М. Панчука, «звикли вважати справедливою лише власну позицію, навіть не припускаючи можливості хоч якоюсь мірою стати на місце візаві і постаратися зрозуміти його проблеми [13, с. 205]. Тобто, боротьба цінностей, ідей і поглядів весь час перешкоджають конструктивному здійсненню мовної політики, що послабляє державу із середини, її суверенітет, розхитує унітарність, соборність, суспільно-політичну єдність, руйнує політичну та національну культуру, гальмує поширення української мови як єдиної державної.

Отже, конструктивна комунікативна політика може бути підґрунтям консолідації нації тоді, коли: до влади обираються національно свідомі та патріотичні особистості, а полярні політики усвідомлюватимуть, що порозуміння їм необхідне для спільних дій при обговоренні та ухваленні якісних законів, програм, рішень, які ефективно працюватимуть на суспільство і державу; лідери полярних політичних сил цінуватимуть усе те, що об'єднує українську спільноту; політики ефективно реформуватимуть усі

галузі суспільно-політичного життя Української держави та піклуватимуться про народ, який обирає їх до влади.

Висновки. Виходячи із цього, конструктивна комунікативна політика як модель національної консолідації передбачає: широку дискусію у засобах масової інформації, на конференціях, «круглих столах» та на дипломатичному рівні, яка б сучасним українцям розкривала славні сторінки історії українського народу та його культуру, які б виховували українську молодь у патріотичному дусі; заохочення на державному рівні вивчати українську мову та послуговуватися цією мовою у ЗМІ, публічній та діловій сферах, в установах та на державній службі; захист інформаційно-комунікаційного простору сучасної України від внутрішніх і зовнішніх посягань; активну участь українського народу в обговоренні законопроектів і програм, які ухвалюються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Політологія: сучасні терміни і поняття : короткий навч. слов.-довід. – 4-те вид., виправл. і доповн. / уклад. В. М. Піча ; наук. ред. Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Львів : Новий Світ – 2000, 2015. – 516 с.
2. Костирев А. Ціннісна комунікація як умова консолідації української нації / А. Костирев // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5 (26). – С. 105–116.
3. Савойська С. В. Українська мова як державна: освіта, політика : монографія / С. В. Савойська, В. Ф. Панібудьласка, А. М. Тугай ; за ред. С. В. Савойської. – Київ : Вища шк., 2009. – 319 с.
4. Савойська С. В. Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри : монографія / С. В. Савойська. – Київ : Просвіта, 2015. – 688 с.
5. Масенко Л. Синдром залежності. «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин» у контексті українських реалій / Л. Масенко // День. – 2008. – № 45.
6. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів : Новий Світ – 2000, 2015. – 492 с.
7. Ставицька Л. Дискурс помаранчевої пристрасті / Л. Ставицька // Критика. – 2005. – № 3 (89). – С. 13–16.
8. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура / Л. Даймонд // Демократія. – Київ : Смолоскип, 2005. – С. 882–942.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» // Голос України. – 1999. – 30 груд.
10. Скрипник Г. Мова як чинник загальнонаціональної консолідації / Г. Скрипник // Урок української. – 2002. – № 7. – С. 56–59.
11. Мойсик В. Закон «Про засади державної мовної політики» не може існувати взагалі. Це визначається Конституцією [Електронний ресурс] / В. Мойсик. – Режим доступу: <http://zaukrainu.org/articles/1414>. – Назва з екрана.
12. Павко А. Діалектичний процес взаємозв'язку національної консолідації українців та їхнього євроінтеграційного вибору / А. Павко // Віче. – 2013. – № 24. – С. 12–13.
13. Майборода О. Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви / О. Майборода, М. Панчук // Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 205–234.

REFERENCES

1. Pich, V.M., Klymanska, L.D., Turchyn, Ya.B., & Khoma, N.M. (2015). *Politolohiia: suchasni termini i poniattia [Political science: modern terms and concepts]* (4th ed., rev.). Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].
2. Kostyriev, A. (2007). Tsinnisna komunikatsiia yak umova konsolidatsii ukrainskoi natsii [Valuable communication as a condition for the consolidation of the Ukrainian nation]. *Politychnyi menedzhment, Political Management*, 5(26), 105-116 [in Ukrainian].
3. Savoiska, S.V., Panibudlaska, V.F., & Tuhai, A.M. (2009). *Ukrainska mova yak derzhavna: osvita, polityka [Ukrainian as a state language: education, politics]*. S.V. Savoiska (Eds.). Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
4. Savoiska, S.V. (2015). *Movna polityka u suchasni Ukraini: destruktyvni i konstruktyvni vymiry [Language policy in modern Ukraine: destructive and constructive dimensions]*. Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
5. Masenko, L. (2008). Syndrom zalezhnosti. "Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn" u konteksti ukrainskykh realii [Syndrome of Dependence. European Charter for Regional or Minority Languages in the Context of Ukrainian Realities]. *Den, Day*, 45 [in Ukrainian].
6. Vdovychyn, I.Ya., Uhryn, L.Ya., & Shypunov, H.V. (et al.). (2015). *Novitnia politychna leksyka (neolohizmy, okazionalizmy ta inshi novotvory) [Newest political vocabulary (neologisms, occasional and other new discoveries)]*. N.M. Khoma (Eds.). Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].
7. Stavyt'ska, L. (2005). Dyskurs pomaranchevoi prystrasti [Discourse of the Orange Passion]. *Krytyka, Criticism*, 3(89), 13-16 [in Ukrainian].
8. Daimond, L. (2005). Konsolidatsiia demokratii i politychna kultura [Consolidation of Democracy and Political Culture]. *Demokratiia, Democracy*. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi Zakonu Ukrainy "Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartiï rehionalnykh mov abo mov menshyn, 1992 r." [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the Law of Ukraine "On ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages, 1992"]. (1999). *Holos Ukrainy, Voice of Ukraine* [in Ukrainian].
10. Skrypnyk, H. (2002). Mova yak chynnnyk zahalnonatsionalnoi konsolidatsii [Language as a Factor for a National Consolidation]. *Urok ukrainskoi, Ukrainian Lesson*, 7, 56-59 [in Ukrainian].
11. Moisyk, V. *Zakon "Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky" ne mozhe isnuvaty vazhali. Tse vyznachaietsia Konstytutsiieiu [The Law "On the Principles of State Language Policy" can not exist at all. This is determined by the Constitution]*. Retrieved from zaukrainu.org/articles/1414 [in Ukrainian].
12. Pavko, A. (2013). Dialektychnyi protses vzaiemozviazku natsionalnoi konsolidatsii ukraintsiv ta yikhnoho yevrointehratsiinoho vyboru [Dialectical Process of the Interconnection of the National Consolidation of Ukrainians and Their Eurointegration Choice]. *Viche, Veche*, 24, 12-13 [in Ukrainian].
13. Maiboroda, O., & Panchuk, M. (2008). Movne ta polityko-ideolohichne protystoiannia v Ukraini: prychyny, chynnnyky, proiavy [Language and political and ideological confrontation in Ukraine: causes, factors, manifestations]. *Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom, Language situation in Ukraine: between conflict and consensus*. Kyiv: IPIEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 20.06.2018

Savoiska S. – Doctor of Sciences in the Field of Politology, Professor of the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine

Construction Communicative Policy as a Model of National Consolidation (by the Example of Ukraine)

In the article the constructive communication policy as a model for consolidation of the Ukrainian community. Attention is paid to the fact that many misunderstandings, conflicts and confrontations going on because of the ambiguity and confusion when the subjects of the political process is one and the same issue is perceived and interpreted differently or do not understand what's going on and how to interpret a particular problem. The way out of this situation is constructive communication policy that is able to smooth out all the rough edges, to find the necessary arguments and reach a consensus with one or more issues. It is alleged that without effective communication policy communication no action at all is impossible, because it consists of the following semantic structural elements, such as introduction of material or an event study the issue and its depth and comprehensive analysis, general consultation, discussion and agreement obscure topics that provide a compromise approach to solving problems is accepted. That is, without a proper and responsible approach to the problem to solve it is impossible. That is, without a rational approach to any problem, including national question can not be the consolidation of the Ukrainian nation, which can only unite on a common basis, providing proper knowledge and perception of the history of the Ukrainian people and its statehood, respect to Ukrainian ancestry, national legislation, the study of state/official language, the language posluhovuvannya and spread it to all areas and sectors of political life, respect for heroes, national values and heritage that should be considered as joint achievements and others. It is proved that a nation can be consolidated on the basis of common history, territory, religion respected formed and developed language, culture, economics, public policy and more successful. However, these components of the communication process can divide Ukrainian community and split the country. It was found that constructive communication policy is successful in the area of energy efficiency and energy savings that can be made together based on mutual respect, cooperation, mutual understanding, trust, using appropriate knowledge, skills and abilities. Having thus agreed within a family, shared house, businesses, educational institutions, public and state institutions can reach an agreement with any issues, including energy.

Keywords: constructive; independence; communicative politics; Ukrainian state; Ukrainian nation; consolidation; Ukrainian community; political forces.

УДК 342.71

Софінська І. Д. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного та міжнародного права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів

Рефлексія сутності та правового змісту громадянства

*Засадничою метою цієї статті є спроба екстраполювати сутність і правову доктрину громадянства в контексті у відповіднення відносин між людиною, суспільством та державою, збереження єдності комплексу «людина–суспільство–держава» в його перманентному розвитку й цивілізаційних трансформаціях як найкомфортнішого та найбажанішого для кожного. Автор акцентує увагу на основних маркерах визначення сутності громадянства, з'ясування правової сутності цього правового інституту. Класична парадигма аналізованого інституту в значенні «постійного правового та ефективного зв'язку» з будь-якою державою відображена в рішенні Міжнародного суду ООН у справі *Nottebohm (Lichtenstein v. Guatemala)* 1955 року. Однак параметри цього зв'язку часто є недосяжними для певних категорій людей (апатридів (осіб без визначеного громадянства), біженців, шукачів притулку, внутрішньо переміщених осіб та інших), оскільки вони не володіють тим спектром прав, обов'язків і привілеїв, які стосуються винятково громадян конкретної держави. Зародження доктрини громадянства пов'язане з містами-державами античної Греції (згодом і Риму), коли пропагували не лише зв'язок між особою та містом-державою, а передусім приналежність до неї, вірність їй та активну участь у її життєдіяльності. Громадянство уособлювало цінності демократії та правовладдя. Під впливом глобалізаційних, цивілізаційних і міграційних процесів правова сутність громадянства змінюється та потребує перегляду й переосмислення.*

Ключові слова: громадянство; право; сутність; принцип вірності; Європейська конвенція про громадянство.

Постановка проблеми. Сьогодні, коли у світі налічується понад 71 млн осіб (майже 20 млн 600 тис. біженців; понад 3 млн шукачів притулку; майже 2 млн 800 тис. осіб без визначеного громадянства та інші), які були вимушені мігрувати, правова доктрина громадянства у контексті визначення сутності та правової природи громадянства потребує нагального переосмислення.

Окреслюючи дискурс дійсної концепції громадянства у світі, науковці зазвичай розглядають громадянство у чотирьох значеннях: як формальний правовий статус особи, який передбачає зв'язок між державою та особою; як своєрідний «пакунок» прав, обов'язків та привілеїв, які належать громадянину конкретної держави; як очевидний «набір» відповідальності, чеснот та навичок, які підкреслюють демократичність конкретної

держави; як колективну ідентичність групи людей, які проживають в межах однієї держави, мають однакові цінності та стиль життя, незалежно від їхньої етнічної, расової, релігійної належності («клуб»), належність до якого передбачає як виконання формальних вимог, так і отримання своєрідного «бонусу» у вигляді соціального забезпечення, безвізових мандрів іншими країнами чи полегшеного ведення бізнесу) [1, с. 3].

Нещодавно, дослідники доповнили цей перелік ще одним значенням громадянства як витвір сприятливих обставин чи «товар» на світовому ринку, чия природа залежить від винятково економічних (фінансових) факторів, а процес лібералізації доступу до громадянства як правового статусу особи уповільнюється, зважаючи на очевидні обмеження [2, с. 337–357]. Попри це, європейські науковці досі наполегливо переконують, що громадянство є «засадничим елементом кожної держави, а тому на нього не можна почепити цінник» [3].

В орбіті громадянства, традиційно, знаходимо три основні питання: по-перше, наскільки межі членства людини у державі будуть співрозмірними з кордонами між державами (ступінь); по-друге, наскільки переваги і межі членства людини у державі будуть закріплені у законодавстві (зміст); і нарешті, наскільки «товщина» ідентичності громадян як членів держави буде осмисленою і зрозумілою для них (глибина) [4, с. 1–10].

У сучасному світі в ХХ ст. громадянство є не лише одним із найосновніших та найфундаментальніших конституційно-правових інститутів, які визначають передусім правовий статус особи, а також політико-правовим феноменом, який характеризує дихотомію ефективних взаємовідносин між особою та державою. На нашу думку, наявність багатьох підходів до належного світоглядно-методологічного осмислення громадянства, його сутності та правової природи, опредметнення впливу сучасних способів та механізмів його набуття (припинення) позитивно позначаються на розвитку цього інституту в цілому та в Україні зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підкреслюю, що більшість зарубіжних сучасних науковців розглядають у своїх численних дослідженнях ті питання, які безпосередньо пов'язані з регламентуванням інституту громадянства, його сутності та правової природи, а також реалізації права людини на громадянство. На думку приходять такі імена Р. Баубюк, М. Вінк, Ю. Габермас [5], Д. Гітер, Ж.-Р. де Гроот [6], Л. Джеймісон, К. Йопке, В. Кімліка, Д. Костакопулу, С. Каррера, Т. Г. Маршал, Л. Ор'ад, Л. Піл'гем [7, с. 3], Дж. Г. А. Покок, П. Спіро, А. Шахар,

Дж. Шоу та ін. Тоді як в Україні ці питання до сьогодні є, на нашу думку, недостатньо висвітленими та фрагментарно дослідженими (Л. фон Альбертіні, Р. Бедрій, О. Лотюк, М. Суржинський, Ю. Шемшученко, Н. Шукліна) або й зовсім недослідженими.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні став доступним набуток європейських та американських науковців (здебільшого завдяки мережі Інтернет), де певним еталоном можуть виступати праці, написані з позицій сучасного наукового осмислення сутності та правової природи громадянства. Серед них однозначно заслуговує на пильну увагу кожного правника нещодавня колективна монографія «Оксфордський довідник з питань громадянства» 2017 року [8].

Слушною вважаємо думку Голови Верховного суду США Ерла Воррена, висловлену окремо до рішення Верховного суду США у справі *Perez v. Brownell* (1958 року): «громадянство є основним правом людини, яке є нічим іншим, ніж право мати права» [9, с. 899]. Українські дослідники у сфері громадянства стверджують, що вищезгаданий вислів американського судді Воррена «надзвичайно влучно характеризує роль громадянства для індивіда, адже саме своїх громадян (а не іноземців або апатридів) держави наділяють найбільшим обсягом прав, включаючи можливість участі особи в управлінні державою безпосередньо або через систему представницької демократії» [10, с. 281]. Однак, зважаючи на відчутні цивілізаційні та міграційні зрушення, прем'єр-міністр Об'єднаного Королівства Тереза Мей декілька років тому наголосила, що «громадянство більше не є правом, а є привілеєм».

Дефініція «громадянство» за своїм значенням є похідним від денотата «громадянин» і позначає, перш за все, належність особи до складу громадян якоїсь держави, що обумовлює її права й обов'язки щодо цієї держави (держави громадянства конкретної особи) [11, с. 485]. Таке формулювання видається нам неповним, оскільки відсутнє опрідметнення громадянства як привілею, до прикладу вільного безвізового пересування осіб, громадян конкретної держави. Науковці у такому дискурсі стверджують, що йдеться про громадянство, як найпривілейованішу форму участі особи у здійсненні публічної влади конкретної держави (у вигляді реалізації активного та пасивного виборчого права, передусім) [12, с. 490–491].

Дещо ширше «громадянство» тлумачить інше юридичне довідкове джерело. Це «правовий інститут, який характеризує взаємовідносини конкретної особи з державою, під юрисдикцією

якої він перебуває, незалежно від того, проживає особа на території даної держави чи знаходиться за її межами» [13, с. 66].

Традиційно серед основних правових маркерів громадянства, які визначають ступінь дихотомії «держава – громадянин», найважливішими є такі: сутність та правова природа громадянства, особливості та принципи його набуття і припинення, підстави відмови у прийнятті до громадянства, допустимість подвійного (множинного) громадянства, виникнення безгромадянства тощо.

Виокремлюючи дефініцію громадянства як «постійного правового зв'язку особи з державою, що відображається у взаємних правах та обов'язках, визначає належність особи до певної держави», українські науковці переконані, що громадянству притаманні такі особливості: це обов'язок особи з державою, що має постійний характер, виникає з моменту набуття особою громадянства і продовжується до її смерті чи припинення громадянства; це певний стан, що має правовий характер та виступає одним із правових інститутів, який містить певну сукупність правових норм, що охоплюють специфічну сферу суспільних відносин; це зв'язок особи та держави має двосторонній характер і може припинитися тільки у встановленому законом порядку і за наявності відповідних умов; це право на громадянство характеризує правову належність особи до певної держави та базується на юридичному визнанні державою даної особи; це невід'ємне право людини, яке характеризує правовий статус громадянина в державі; реалізується в поширенні на особу суверенної влади держави незалежно від місця проживання особи [14].

Європейські та американські науковці відзначають, що з давніх-давен громадянство сприймалося, як членство людини в конкретній державі, де її громадяни мають права і обов'язки перед нею [15]. У стародавні часи виокремлювали, насамперед, концепцію протогромадянства (proto-citizenship), коли громадянство вважалося природнім для кожної особи, оскільки пов'язувало її з родиною чи племенем на підставі кровного споріднення. Деякі вчені називають саме Спарту місцем виникнення концепції громадянства, оскільки там вона була пов'язана із повсюдним застосуванням принципу рівності [16, с. 6–13]. Правдоподібно, що в античній Греції людина – це, насамперед, вільний громадянин полісу [міста-держави], який за власною волею, свідомо та ініціативно сплачує податки у формі фінансування тих або інших публічних потреб [17, с. 176]. А тому, у більшості міст-держав древньої

Греції винятково платники податків мали право голосу та могли бути обраним у будь-які органи публічної влади полісу.

Республіканська модель громадянства бере свій початок в античній Греції з V століття до Р. Х., а саме в її містах-державих (в Афінах, Мілеті, Спарті та Фівах). Така модель відзначалася тим, що кожен громадянин мав однакові права щодо здійснення партисипативної демократії (демократії участі), насамперед, коли йшлося про право голосу та право бути обраним до органів публічної влади, а також впливати на політичне життя. Саме така сутність громадянства була і є наріжним каменем демократії.

На сьогодні в усіх демократичних державах світу, які розуміються, насамперед, як спільноти вільних і рівноправних громадян, громадянство як «членство в державі» є необмеженим у просторі та у часі (однак, трапляються винятки), залежить від принципів добровільності, вказує на приналежність особи до конкретної держави, а також слугує для означення статусу особи, що традиційно визначається обсягом її громадянських прав та обов'язків (іноді привілеїв) і відповідальності. Відомо, що «Енциклопедія Britannica» і нині визначає громадянство як «відносини між особою та державою, в якій особа присягає на вірність цій державі і натомість має право на її захист [відповідними органами публічної влади]».

Після еміграції до США у 1940 році, Ганс Кельзен стверджував, що дотримання вірності не є юридичним обов'язком, а радше своєрідною «політичною та моральною» необхідністю, оскільки не існує «спеціальних юридичних зобов'язань, які б охоплювалися поняттям «вірність» [18, с. 332–336]. Хоч нам відомо, що у політико-правовому сенсі це поняття є передбачене у п. 42 *Magna Carta Libertatum* 1215 року) [19, с. 83]. Юридично, сутність принципу вірності полягає у загальному зобов'язанні – бути законслухняним, а дотримання цього обов'язку належить здійснити кожному іноземцеві» [20, с. 235].

Протягом XX століття регламентування основних правових маркерів громадянства, вийшовши за межі національного законодавства, перейшло на міжнародний рівень: по-перше, були прийняті на рівні ООН та Ради Європи засадничі документи, які стосувалися дискурсу громадянства (Загальна декларація прав людини 1948 року, Європейська конвенція про громадянство 1997 року та інші). На думку представника Франції у комісії з розробки проекту Загальної декларації прав людини

Детальнішу інформацію можна отримати за посиланням:
<https://www.britannica.com/topic/citizenship>.

Рене Кассена, право на громадянство повинно бути передбачене на міжнародному рівні у тексті цієї декларації прав людини (окрім того потрібно обговорити сутність законодавчого закріплення інших міжнародних прав людини дотичних до громадянства: еміграції, експатріації, права на притулок тощо) [21, с. 776]. Як зауважив професор Кассен, право людини на громадянство – це складне питання, яке «лежить» в юридичній площині і потребує окремого законодавчого регулювання [21, с. 823]. Як результат, 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, де у частині 1 статті 15 чітко сказано, що «кожен має право на громадянство» [22].

По-друге, була сформульована класична концепція громадянства у рішенні Міжнародного суду справедливості ООН у справі «*Nottebohm (Lichtenstein v. Guatemala)*» від 1955 року, де у п. 23 сказано, що громадянство – це «реальний та ефективний правовий зв'язок між державою та особою, який існує як на підставі інтересів та почуттів, так і взаємних прав та обов'язків» [23, с. 315]. Саме таке формулювання громадянства вважається класичним, фундаментальним і ним оперує законодавство більшості демократичних держав світу, попри періодичні дискусії щодо його перегляду, коригування в умовах глобалізації, перманентної міграції та гарантування прав людини (людиноцентризму).

І нарешті Європейська конвенція про громадянство 1997 року, документ прийнятий на рівні Ради Європи і багатьма вченими вважається своєрідною кодифікацією міжнародного звичаєвого права щодо громадянства [24, с. 19–34]. Відомо, що розробка міжнародно-правового контенту у сфері громадянства «в стінах» Ради Європи тривала понад 30 років. Якщо спочатку, у пізніх 80-х роках ХХ ст., питання про громадянство планували укласти в додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, то, згодом, на початку 90-х років, це міркування набуло іншу форму – окремого самостійного міжнародно-правового документа.

Так от, положення стаття 2 Європейської конвенції про громадянство дає таке визначення громадянства, як «правового зв'язку між особою та державою без зазначення етнічного походження особи» [25]. Підкреслюю, що така норма є відображенням сутності громадянства та його правової природи у контексті вищезгаданого рішення Міжнародного суду справедливості ООН 1955 року у справі *Nottebohm*.

На початку XXI ст., зважаючи на нововиниклі тенденції у застосуванні сучасної концепції громадянства, науковці-теоретики та експерти-практики у сфері громадянства активно дискутують на предмет його осучасненого трактування. Одним із основних каменів спотикання на даний час є тлумачення громадянства як певного «набору» прав та обов'язків особи щодо держави її походження (проживання, якщо нетотожні). На підставі посилення впливу ліберальної моделі громадянства вважається, що громадянство в часи глобалізації та перманентної міграції повинне бути «без зобов'язань (*duty-free*)», якщо не в юридичному, то принаймні у моральному сенсі [26, с. 2–8].

Громадянство поступово втрачає свою, насамперед, територіальну «прив'язку» до конкретної держави, а також реальний та ефективний політико-правовий зв'язок між державою та особою, який існує як на підставі інтересів та почуттів, так і взаємних прав та обов'язків, залишивши винятково економічну вигоду для обох сторін під очевидним впливом консюмеризму. Однак, у такому випадку визначення та законодавче регламентування громадянства перестав бути винятково науково-правовим феноменом будь-якої демократичної держави і все частіше стає політично-заангажованим явищем глобалізованого світу.

Висновки. Отже, можемо ствердно говорити, що ефективний розвиток сутності та правової природи громадянства як в Україні, так і у світі загалом, можливий винятково завдяки активному сприянню різноманітних глобалізаційних, цивілізаційних та міграційних процесів. Саме вони змушують нас подивитися під іншим кутом зору на правову доктрину громадянства, переосмислити сутність громадянства як постійного правового та ефективного зв'язка між державою та особою, без зазначення етнічного походження особи, який передбачає певний набір взаємних прав, обов'язків та привілеїв, а також запропонувати чіткі критерії та можливі межі втручання держави у приватне життя особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bauböck R. Stakeholder Citizenship: An Idea Whose Time Has Come? / R. Bauböck // Washington DC: Migration Policy Institute, 2008. – P. 3
2. Orgad L. «Naturalization», in Oxford Handbook of Citizenship / eds. A. Shachar, R. Bauböck, M. Vink, I. Bloemraad. – Oxford : University Press, 2017. – P. 337–357.
3. Reding V. Citizenship must not be up for sale / Speech/14/18 on Plenary Session debate of the European Parliament on «EU citizenship for sale», Strasbourg,

15 January 2014 [Electronic resource]. – Access mode: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-18_en.htm. – Title from the screen.

4. Isin E. F. *Citizenship studies: An introduction* / E. F. Isin, B. S. Turner // *Handbook of citizenship studies*. – London, UK : Sage, 2002. – P. 1–10.

5. Habermas Jü. 'Citizenship and National Identity' in B. van Steenberg (ed.) *The Condition of Citizenship* (SAGE publications, 1994).

6. De Groot G.-R. 'Children, their right to a Nationality and Child Statelessness' in A. Edwards & L. E. van Waas (eds) / De Groot G.-R. // *Nationality and Statelessness under International Law*. – Cambridge University Press, 2014.

7. Pilgram L. *International Law and European Nationality Laws* / L. Pilgram // *EUDO Citizenship Observatory*. – Comparative Report, RSCAS/EUDO-CIT-Comp. – 2011/1. – P. 3

8. Shachar A. *The Oxford Book of Citizenship* / A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad, M. Vink. – Oxford University Press, 2017.

9. Spiro P. J. *The (Dwindling) Rights and Obligations of Citizenship* 21 *William & Mary Bill Rights Journal* 899, 2013. – P. 899–923.

10. Поєдинок О. *Неконвенційне право? Право на громадянство в практиці Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини* / О. Поєдинок // *Сучасні проблеми міжнародного права*. – Львів ; Одеса : Фенікс, 2017. – С. 281–290.

11. *Новий тлумачний словник української мови 200 000 слів : у 3 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко*. – 2-ге вид., виправл. – Київ : Аконіт, 2008. – Т. 1 : А–К. – С. 485.

12. Dauvergne C. *Citizenship with a Vengeance* / C. Dauvergne // *Theoretical Inquiries in Law*. – 2007. – Vol. 8. – Issue 2. – P. 490–491.

13. *Юридичні терміни. Тлумачний словник* / [В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т. П. Базова та ін.] ; за ред. В. Г. Гончаренка. – 2-ге вид. – Київ : Либідь, 2004. – С. 66.

14. Тарахонич Т. *Правовий статус* / Т. Тарахонич // *Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко*. – Київ : Ін Юре, 2003. – Т. 1. – 1231 с.

15. Софінська І. *Філософсько-правова візія доктрини громадянства* / І. Софінська. – Львів : Каменяр, 2018. – 346 с.

16. Heater D. *A Brief History of Citizenship* / D. Heater. – New York University Press, 2004. – 155 p.

17. Гаврилук Р. *Природа податкового права: антропосоціокультурний підхід* / Р. Гаврилук. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2014. – С. 176.

18. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [С. І. Максимов та ін.]*. – Харків : Право, 2017. – Т. 2 : *Філософія права*. – С. 332–336.

19. Головатий С. *Про людські права : лекції* / С. Головатий. – Київ : Дух і Літера, 2016. – С. 83.

20. Kelsen H. *General Theory of Law and State* / H. Kelsen. – Cambridge, Mass : Harvard University Press, 1949. – P. 235.

21. *The Universal Declaration of Human Rights. The travaux préparatoires* (Vol. I. Oct. 1946 to Nov. 1947) / W. A. Schabas. – Cambridge University Press, 2014.

22. *Загальна декларація прав людини* // *Офіційний вісник України*. – 2008. – № 93. – С. 89. – Ст. 3103.

23. *Nottebohm Case. Liechtenstein v. Guatemala ; ICJ 1955 ; Reports*. – P. 315.

24. Autem M. *The European Convention on Nationality: is a European Code on Nationality possible?* / M. Autem // *Proceedings of the 1st European Conference*

on Nationality «Trends and Developments in National and International Law on Nationality». – Strasbourg, 1999. – P. 19–34.

25. Європейська конвенція про громадянство № ETS N 166 від 6 листопада 1997 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 56. – Ст. 2720. – С. 59. – Ст. 1917.

26. Joppke Ch. Liberal Citizenship Is Duty-Free / Ch. Joppke // In RSCAS «Should EU citizenship be duty-free?». – European University Institute, 2017. – P. 2–8.

REFERENCES

1. Bauböck, R. (2008). *Stakeholder Citizenship: An Idea Whose Time Has Come?* Washington DC: Migration Policy Institute.
2. Orgad, L. (2017). "Naturalization", in *Oxford Handbook of Citizenship*. A. Shachar, R. Bauböck, M. Vink, I. Bloemraad (Eds.). Oxford University Press.
3. Reding, V. (2014). Citizenship must not be up for sale. *Speech/14/18 on Plenary Session debate of the European Parliament on "EU citizenship for sale"*. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-14-18_en.htm.
4. Isin, E.F., Turner, B.S. (2002). *Citizenship studies: An introduction. Handbook of citizenship studies*. London, UK: Sage.
5. Habermas, Jü. (1994). 'Citizenship and National Identity' in B. van Steenberg (Ed.). *The Condition of Citizenship*.
6. De Groot G.-R. (2014). 'Children, their right to a Nationality and Child Statelessness' in A. Edwards & L.E. van Waas (Eds). *Nationality and Statelessness under International Law*. Cambridge University Press.
7. Pilgram, L. (2011). *International Law and European Nationality Laws. EUDO Citizenship Observatory*. Comparative Report, RSCAS/EUDO-CIT-Comp.
8. Shachar, A., Bauböck, R., Bloemraad, I., & Vink, M. (Eds.) (2017). *The Oxford Book of Citizenship*. Oxford University Press.
9. Spiro, P.J. (2013). The (Dwindling) Rights and Obligations of Citizenship 21 *William & Mary Bill Rights Journal* 899.
10. Poiedynok, O. (2017). Nekonventsiine pravo? Pravo na hromadianstvo v praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny ta Yevropeiskoi komisii z prav liudyny [Unconventional right? The right to citizenship in the practice of the European Court of Human Rights and the European Commission of Human Rights]. *Suchasni problemy mizhnarodnogo prava, Current issues of international law*. Lviv; Odesa: Feniks [in Ukrainian].
11. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (2008). *Novyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movi [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]* (2nd ed., rev.). (Vols. 1). Kyiv: Akonit [in Ukrainian].
12. Dauvergne, C. (2007). Citizenship with a Vengeance. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(2), 490-491.
13. Honcharenko, V.H., Andrushko, P.P., & Bazava, T.P. (et al.). (2004). *Yurydychni terminy. Tlumachnyi slovnyk [Legal terms. Explanatory dictionary]* (2nd ed.). V.H. Honcharenko (Eds.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
14. Tarakhovych, T. (2003). Pravovyi status [Legal Status]. *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia, International Police Encyclopedia*. (Vols. 1). Yu.I. Rymarenko, Ya.Yu. Kondratiev, V.Ya. Tastii, & Yu.S. Shemshuchenko (Eds.). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
15. Sofinska, I. (2018). *Filosofsko-pravova viziia doktryny hromadianstva [Philosophical and legal vision of the doctrine of citizenship]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
16. Heater, D. (2004). *A Brief History of Citizenship*. New York University Press.

17. Havryliuk, R. (2014). *Pryroda podatkovoho prava: antroposotsiokulturnyi pidkhd [Nature of tax law: Anthroposo-sociocultural approach]*. Chernivtsi: Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha [in Ukrainian].
18. Maksymov, S.I. (et al.). (2017). *Velyka ukraïnska yurydychna entsyklopediia [The Great Ukrainian Law Encyclopedia]*. (Vols. 2). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
19. Holovaty, S. (2016). *Pro liudski prava [About human rights]*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
20. Kelsen, H. (1949). *General Theory of Law and State*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
21. Schabas, W.A. (2014). *The Universal Declaration of Human Rights. The travaux préparatoires*. Cambridge University Press.
22. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights]. (2008). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 93 [in Ukrainian].
23. Nottebohm Case. *Liechtenstein v. Guatemala*; ICJ 1955; Reports.
24. Autem, M. (1999). *The European Convention on Nationality: is a European Code on Nationality possible? Proceedings of the 1st European Conference on Nationality "Trends and Developments in National and International Law on Nationality"*. Strasbourg
25. Yevropeiska konventsia pro hromadianstvo No. ETS N 166 vid 6 lystop 1997 roku [European Convention on Nationality No. ETS N 166 from November 6, 1997]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 56, 41 [in Ukrainian].
26. Joppke, Ch. (2017). *Liberal Citizenship Is Duty-Free*. In RSCAS "Should EU citizenship be duty-free?" *European University Institute*.

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2018

Sofinska I. – Ph.D in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and International Law of the Institute of Law and Psychology of the National University «Lviv Polytechnic», Lviv, Ukraine

Reflection of the Essence and Legal Doctrine of Citizenship

The primary purpose of this article is to attempt to extrapolate the essence and legal doctrine of citizenship in the context of reconciling the relationship between human, society and the state. We should preserve the unity of the «human-society-state» complex in its continual development and civilization transformations, as the most comfortable and most desirable for everyone. Particular attention is paid to the primary markers of the definition of the essence of citizenship, the clarification of the legal nature of this legal institution. From ancient Greek city-states, the chief business of citizens is to be engaged in political deliberation by voting, by serving on juries (for example in the USA), by participating in public and military service, and to live a self-sufficient life. In core understanding, citizenship is a contract (membership in a community) between a person and the state, where are foreseen mutual rights, duties, and privileges. During last century concepts of citizenship and identity were very popular especially among sociologists (D. Beland, L. Jamieson, T. Marshall, S. Sassen, Ch. Tilly and B. Turner). In the majority, they concentrated on issues of self-awareness, self-definition, and self-consciousness because those features help to

discover self-identity as a fundamental concept of selfhood. During the last 10 years a lot of researchers (R. Bauböck, S. Carrera, G.-R. de Groot, J. Habermas, Ch. Joppke, M. La Torre, P. Mouritsen, L. Orgad, H. Schneider, J. Shaw, J. Weiler etc.) analyzed in their scientific researches a legal concept of citizenship which plays an essential role in constitutional determination of personal identity of a citizen. No need to contradict with a thesis that citizenship is a concept with multiple dimensions. That is why it is impossible to encompass all of its uses and meanings in a single definition. Up to R. Bauböck, there are four interpretations of citizenship directly connected to its implications in the context of modern democracies: – a formal legal status that links individuals to a particular state or another established polity (European Union citizenship for example); a bundle of legal rights and duties associated with this specific legal status (including civil liberties, rights to democratic representation, social rights to education, healthcare, etc.); a set of responsibilities, virtues, and practices that support (are attributive to) democratic self-government; a collective identity that can be shared by all people of the particular nation regardless of class, race, gender, religion, ethnicity, etc. demonstrating their allegiance. In the modern world, there can be found one more meaning of citizenship: it is becoming a 'commodity' in the global economy market whose nature is increasingly influenced by economic factors.

Keywords: citizenship; right; essence of citizenship; allegiance; European Convention on Nationality.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 316.32:004(73)

Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Філософсько-правові засади формування інформаційного суспільства в Сполучених Штатах Америки

Стаття присвячена актуальним питанням сьогодення, пов'язаним із формуванням інформаційного суспільства. Дослідження ґрунтується на філософській концепції, сутність якої полягає у визнанні доведеною гіпотези про те, що сучасна цивілізація в середині 50-х років минулого століття перейшла в третю епоху генезису – інформаційну, яка є наступною після аграрної та індустріальної. Її сутність полягає у виокремленні інформації (нематеріальної субстанції) як визначальної у людському суспільстві, між суспільством і державою, людиною та державою, людей між собою. Якщо попередні два етапи розвитку людства були жорстко пов'язані з об'єктом діяльності (земля або засоби діяльності – машини й механізми), то нині інформація стала універсальною. Оскільки Сполучені Штати Америки є беззаперечним світовим лідером у розвитку новітніх технологій та економічного розвитку, не тільки суто з економічної позиції, а й з ідеологічної та філософської, автор ретельно вивчає досвід цієї держави щодо визначення філософсько-правових засад та запровадження механізму захисту прав і свобод громадян у межах інформаційного простору. На підставі результатів дослідження було обґрунтовано висновок щодо необхідності імплементації цього досвіду в законодавчу та правозастосовну діяльність вітчизняних органів державної влади.

Ключові слова: знання; Інтернет; інформаційне суспільство; інформаційний простір; інформація; права людини; суспільство знань.

Постановка проблеми. Сучасна цивілізація в середині 50-х років вступила в третю епоху свого розвитку – інформаційну, яка є наступною після аграрної та індустріальної. Її сутністю є виокремлення інформації (нематеріальної субстанції) як визначальної у взаєминах у людському суспільстві, між суспільством і державою, людиною і державою, людей між собою. Якщо попередні два етапи розвитку людства були жорстко прив'язані до об'єкта діяльності (землі або засобів діяльності – машин і механізмів), то сьогодні інформація набула універсального характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор, досліджуючи і осмислюючи цю проблему, опирався на праці таких вітчизняних і зарубіжних вчених і дослідників, як В. П. Андрущенко, М. А. Баймуратов, В. І. Вернадський, Р. Вінер, В. М. Глушков, А. Т. Жеплинський, У. Р. Ешбі, М. Кастельс, В. Г. Кремень, О. В. Кресін, Є. А. Макаренко, І. С. Мелюхін, Н. М. Оніщенко, В. О. Петришин, В. Ф. Погорілко, Г. Г. Почепцов, М. Прайс, О. В. Скрипнюк, О. Д. Тихомиров, Е. Тоффлер, А. Д. Урсул, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, К. Шеннон та ін.

Водночас, незважаючи на те, що вказані та інші автори досліджували різні аспекти філософсько-правової категорії та соціально-культурного феномену інформації, такий аспект, як закономірності її трансформації в процесі простого обміну навичками, знаннями, професійним досвідом, новинами у політично-культурному житті соціуму тощо, спочатку у інформаційний простір, а згодом і у інформаційне суспільство, на сучасному рівні розвитку наукових знань ще не знайшов належної уваги.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом поняття «інформаційне суспільство», або, як його хотілось би трактувати – «суспільство знань», набуло широкого розповсюдження, хоча його гегемоністський характер не можна зумовити достатньою теоретичною обґрунтованістю у розумінні класичної філософії. Однак не можна заперечувати й те, що в онтологічному значенні, зокрема, як складової сучасного світогляду, принципи цього суспільства з кожним роком набувають все більшого впливу на буття людства, вийшовши за межі окремих промислово розвинутих держав та набувши світового, глобального масштабу. Про це свідчить, наприклад, проведення щорічних Форумів Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства, організаторами якого виступили Міжнародний союз електров'язку, ЮНЕСКО, ЮНКТАД та інші установи ООН.

Сполучені Штати Америки – як беззаперечний світовий лідер у розвитку новітніх технологій та економічного розвитку – не могли лишитися осторонь цього процесу не тільки суто з економічної точки зору, але й з ідеологічної та філософської.

У цьому контексті, на наш погляд, з когорти американських вчених (К. Шеннон, Н. Вінер, Д. фон Нейман, А. Тьюринг та інші), які стояли у витоків технологічної та філософської складових теорії інформаційного суспільства, слід окремо відзначити Даніеля Белла. У своїй книзі «Прихід постіндустріального суспільства» [1] він сформулював філософську концепцію, згідно з якою основною віссю інформаційного суспільства будуть

теоретичні знання. Послуги, засновані на цих знаннях, будуть трансформуватися в центральну структуру нової економіки і суспільства, орієнтованого на інформацію, де ідеології в кінцевому підсумку стануть зайвими. Тобто цінності економічної й політичної свободи, демократії, індивідуалізму, прав людини, що виникли як відповідь на певний історичний виклик та складають аксіологічну сторону інформаційного суспільства, можуть поступово відійти на задній план, поступившись іншим формам взаємовідносин індивіда з соціумом.

Треба підкреслити, що США є країною зі сталими демократичними традиціями. Як зазначав один з «батьків» американського державного устрою О. Гамільтон, «не можна залишати поза увагою жодне джерело інформації, коли йдеться про експеримент з довірливістю народу, продиктованим або умисним прагненням обдурити, або надмірною старанністю» [2, с. 168–169].

Таким чином, технологічний бік американської демократії, який полягає у дотриманні принципу заміщення управлінських посад і одержання владних повноважень через вибори, результати яких визначаються на підставі волевиявлення більшості та формалізуються спеціально встановленою процедурою, є, на теоретичному рівні, «запобіжником» щодо небажаної трансформації суспільства із соціальною спрямованістю державної політики у суспільство індивідів, зомбованих односторонньо інформаційно-маніпульованим тиском з боку владних структур.

Основними чинниками сучасного американського інформаційного суспільства є цифрові інформаційні та комунікаційні технології, які призвели до інформаційного вибуху та глибоко змінюють всі аспекти соціальної організації, включаючи економіку, освіту, здоров'я тощо. Людей, які мають засоби для участі в такому форматі суспільства, іноді називають цифровими громадянами, визначеними К. Моссбергером як «ті, хто регулярно і ефективно використовує Інтернет» [3, с. 811]. Видається, що останній фактор є одним з вирішальних для створення нової історичної формації людства на шляху розвитку цивілізації.

У цілому інформаційне суспільство в США слід охарактеризувати як складне поєднання аксіологічних (загальнолюдські цінності) та онтологічних вимірів (економіка та господарська діяльність). На думку доктора економіки Д.-Н. Монка (Державний університет Пенсильванії, США) американське інформаційне суспільство повсякчасно демонструє зростаючу криву інформаційної активності, як напрям шляху до

нового віку. Але, зауважує він, є й труднощі в економіко-інформаційному підході до розуміння цього процесу, які полягають у розбіжності тлумачення однакових статистичних даних та постійних дискусіях щодо змісту та сутності категорій інформаційного сектора [4, с. 39].

Дійсно, згоди щодо визначення поняття «інформаційне суспільство» («суспільство знань») в американських наукових колах немає, але узагальнено під ним розуміється суспільство, де сектор, пов'язаний зі створенням, передачею та розподілом знань та інформації, займає одне з головних місць у повсякденному житті індивідуума, а також політиці, економіці, правовій культурі, суспільній моралі, які все більше стають залежними від обсягу, швидкості і доступності інформації та зручності інформаційних технологій.

Таким чином, філософська складова поняття «інформаційне суспільство» полягає у тому, що інформація, трансформована у знання, є продуктом людської розумової діяльності, яка сприймається, оцінюється, використовується згідно із методологією формальної та класичної логіки та відповідно до постулатів аксіології, онтології та епістемології як галузей загальної філософської науки. В такій триєдиній сутності інформація набуває і матеріальної сили. Сили, яка немає фізичних характеристик, як то вага, маса, об'єм, чи споживчих характеристик, здатних задовольняти потребу в харчуванні і т.п. Вона є сходинкою в залученні людини до енергетично-інформаційного континууму, тобто таких всезагальних і світоглядних моментів, як Абсолют і Вічність

Як зазначалося, представник англосаксонської системи права – США – на сьогодні є світовим лідером у політичній, економічній, технічній та інших сферах, зокрема, в галузі продукування, розповсюдження та споживання інформації, тобто сучасних інформаційних технологій. При цьому у США регулювання права на інформацію зумовлено офіційним курсом розбудови «інформаційної магістралі» як технологічного засобу, що дозволяє кожному знайти необхідну інформацію. Тобто йдеться про розбудову універсального інформаційного засобу – сукупності усіх технологій, пов'язаних з продукуванням, обробкою, зберіганням і розповсюдженням інформації, включаючи телебачення, комп'ютерні мережі, супутникове мовлення, комерційні он-лайніві компанії.

Основними конституційними положеннями, що регулюють право на інформацію в США, є Перша поправка до Конституції і Закон «Про інформацію» (5 U.S.Code, ст. 522), а також такі

закони, як «Про уряд» (5 U.S.Code, ст. 551–553, 556–558, 2901–2903, 3341, 3343), «Про розвідку» (50 U.S.Code, ст.421), закони штатів про наклеп та приватне життя, «покриваючі» закони штатів про захист конфіденційних джерел інформації тощо.

При цьому найважливішою серед цих законодавчих актів безумовно є Перша поправка до Конституції США: «Конгрес не схвалить будь-якого закону... якщо він обмежує свободу слова або преси та право людей на мирні збори чи звернення із заявою до уряду для розгляду скарг» [5, с. 26], застосування положень якої як способу захисту свободи інформації щодо кожної з урядових структур, починаючи від Конгресу і закінчуючи місцевими органами влади, гарантує Чотирнадцята поправка до цієї Конституції. Отже, Перша поправка надала американцям право на необхідну інформацію, яка спонукає до самостійного мислення на виборах громадських посадових осіб для реалізації політики, що користується народною підтримкою. У часи, коли було прийнято Конституція США (1787), ще не було ні радіо, ні телебачення, ні комп'ютерних мереж, але концепція вільної преси, закладена тоді, використовується й нині для всіх видів комунікації, як і в європейському законодавстві.

Для свободи спілкування у США знайдено також конституційне підґрунтя в межах положень про вільне самовираження – це правило впливає з принципів, захищених Першою поправкою.

У 1966 році Конгрес США ухвалив Закон «Про свободу інформації» [6], що відкрив перед репортерами нові канали отримання інформації про діяльність уряду. За цим Законом вони мають доступ до урядових записів – не лише публічних, але й тих, що відкривають операції уряду.

Треба зазначити, що в одному важливому аспекті Перша поправка до Конституції США трактується дещо вужче, ніж закладений у неї зміст: урядові треба кожного разу надавати вагомі докази, що введення будь-якого обмеження свободи слова необхідне для досягнення важливої мети, такої, наприклад, як захист національної безпеки або захист приватного життя громадян. Інакше Перша поправка трактується значно ширше, ніж це впливає з її тексту, – вона захищає ЗМІ від будь-яких зазіхань з боку держави, а коли йдеться про приватні звинувачення преси в наклепі, то й тут остання може розраховувати на захист, гарантований Першою поправкою.

Таким чином, вже понад двісті років успішно відбувається американський експеримент – прагнення забезпечити громадянам можливість вільно обмінюватися інформацією на

підставі норм конституційного права. Оскільки Конституція – це Основний закон країни, то тільки великими зусиллями можна внести до неї поправку. Лише те, що саме в Конституції записана гарантія свободи слова, самовираження та інформації, свідчить про велике значення, яке американці надають цій свободі. Особливістю розуміння цього права, закріпленого конституційно, на відміну від вітчизняного тлумачення права на інформацію, можна вважати те, що право на інформацію безпосередньо пов'язують зі свободою самовираження, розглядають його як складову частину самовираження. На відміну від вітчизняного розуміння структури права на інформацію, тобто права збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію, в США ця структура розглядається в контексті права на самовираження. Під поняттям «вільне самовираження» в американському праві розуміють ряд особистих прав, кожне з яких є суттєвою складовою свободи самовираження. До цих особистих прав належать:

- право на вільний обмін інформацією з будь-якого предмету;
- право на отримання інформації від інших осіб;
- право запитувати та отримувати інформацію з усіх без винятку джерел;
- право спілкуватися та об'єднуватися з іншими особами;
- право не відповідати на запитання;
- право кожного мати свої особисті переконання чи вірування.

Підкреслимо, американці вважають, що кожне з цих прав впливає з гарантії права на самовираження, а в тій чи іншій ситуації воно визнається та захищається у вигляді самостійного права, гарантованого загальним принципом свободи самовираження [7].

Отже, можна зробити висновок, що право на інформацію в американському праві розглядається як частина права на самовираження і має такі складові, як отримання і передача інформації з будь-яких джерел (що повністю корелюється зі ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини), за якою кожен має право на свободу самовираження, що включає свободу дотримуватися своїх думок, отримувати та поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку державних органів і незалежно від державних кордонів.

Закон США 1996 року «Про телекомунікації» окреслив політику країни в цій галузі у 21-му столітті, хоча і не скасував Закон «Про зв'язок» 1934 року (на відміну від України). Питання ліцензування телекомунікаційних послуг та подібні не розглядаються в Законі «Про телекомунікації». Це зумовлено

зовсім іншим рівнем проблем у сфері ІТ, які вирішує для себе американське суспільство сьогодні. Наприклад, за цим Законом:

- скасовується система регулювання державою монополій у сфері надання послуг місцевого телефонного зв'язку;

- поступово будуть скасовані обмеження для місцевих телефонних компаній щодо надання послуг міжміського та міжнародного зв'язку;

- дозволяється конкуренція щодо надання теле- та відеопослуг; раніше такі послуги монополюно (у зоні своєї діяльності) надавали кабельні компанії;

- послаблюються обмеження на володіння телерадіомовними компаніями (зараз можна володіти необмеженою кількістю телевізійних станцій за умови, що їх сумарна потенційна аудиторія не перевищує 35 % сімей у США);

- розглядається один з аспектів власності на мовні станції: обмеженням щодо іноземної власності є заборона видавати ліцензії іноземцям, а також корпораціям, що більш ніж на 20 % належать іноземним громадянам;

- визначається, що порушенням є свідоме розповсюдження серед неповнолітніх «непристойних» матеріалів через Інтернет [8].

На відміну від України, інформаційні технології в США – одне з найбільш пріоритетних напрямів в економічній політиці уряду, активну участь в якій беруть помічники Президента, Національна Рада з науки і технологій при Білому Домі та інші інституції. Відповідна увага приділяється створенню законодавчої та регулятивної бази цієї галузі. Закони, які приймає американський Конгрес, стосуються конкретних проблем (прецедентів), що виникають у процесі активного використання інформаційних технологій, зокрема Інтернет, а також спрямовані на захист права на інформацію чи можливих його обмежень у зв'язку з виявленням негативного впливу на інших членів суспільства чи суспільство в цілому. Це десятки законів, такі, як «Про свободу Інтернет», «Про безкоштовний національний доступ в Інтернет», «Про нагляд за безпекою онлайн-комунікацій», «Про безпечні школи в Інтернет», «Про електронну демократію», «Про захист та запобігання злочинам в галузі електронної комерції» та ін.

Особливої уваги заслуговує ініціатива NGI (*New Generation of Internet* – Нова генерація Інтернет), запропонована Адміністрацією Біла Клінтона ще у 1996 році, яка забезпечила фінансування академічних, державних та промислових досліджень для розробки експериментальних мережевих програмних продуктів, інформаційних послуг та інфраструктури. Бюджет на 1999 рік Адміністрації Біла Клінтона передбачав

850 млн доларів на дослідження та розвиток широкомасштабного мережевого доступу, високих інформаційних технологій, програм розвитку та досліджень інформатизації, при цьому 110 млн доларів призначалися на NGI-ініціативу. NGI-ініціатива працювала з такими мережевими проектами, як Інтернет II, поєднавши зусилля понад ста американських наукових університетів з метою створення та підтримки провідного стану мережі, розвитку мережевої інтеграції, засобів управління і програмних засобів для розширених досліджень та навчання.

Необхідно підкреслити, що в цьому проекті акцент робився на провідній ролі держави в організації наукових досліджень та створенні нових технологій для Інтернету II. При цьому Федеральна Комісія США по зв'язку свідомо відмовилася від регулювання надання онлайн-ових послуг за правилами, поширеними на телефонні компанії, і офіційно проводила політику максимального уникнення державних обмежень та спостережень за діями в Інтернеті, бо це начебто суперечить інтересам суспільства [9, с. 87].

Особливу роль у розвитку міжнародної інформаційної політики відіграла програма «Глобальна інформаційна інфраструктура» (GII), яка була представлена Альбертом Гором у 1994 році, що передбачала п'ять головних пунктів: приватне інвестування, конкуренцію, гнучке регулювання, відкритий доступ та універсальні послуги. GII пропонувала єдиний погляд і політичну програму, які б визначали роль інформаційних та комунікативних технологій як засобу досягнення глобалізації суспільства [10].

Треба також зазначити, що в США створено багато наукових та дослідних центрів, діють університети з вивчення законодавства в галузі єдиного інформаційного простору, зокрема Інтернет, а американський уряд приділяє питанню розвитку всесвітньої мережі найсерйознішу увагу. Сполучені Штати Америки цілеспрямовано на державно-правовому та суспільному рівні проводять політику сприяння розвитку новітніх інформаційних технологій, розуміючи що це єдиний правильний шлях до національного добробуту зокрема та майбутнє світового співтовариства в цілому.

Висновки. Спираючись на американський досвід формування інформаційного суспільства (суспільства знань), є всі підстави стверджувати, що саме таке суспільство є будівельним блоком для медійного на освітньо-виховного простору сучасної держави.

Враховуючи, що концепція інформаційного суспільства пов'язана з ідеєю технологічних інновацій, це поняття охоплює вимір соціальної, культурної, економічної, політичної та інституційної трансформації та більш плюралістичну і перспективну перспективу розвитку всіх верств суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства / Д. Белл // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – Київ, 1996. – С. 194–251.
2. Гамильтон А. К народу штата Нью-Йорк / А. Гамильтон // Федералист № 24 : Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Медисона, Дж. Джея. – М. : Прогресс, 1994. – С. 166–172.
3. Mossberger K. The evolushen of Urban Regine Theory. The Challenge of Competualizeshen / K. Mossberger, G. Ctoker // Urban Affairs Review. – 2000. – Vol. 36 (6). – P. 810–835.
4. Monk D.-H. Technological Change in the Information Economy / D.-H. Monk. – London : Frances Pinter, 1989. – P. 39–63.
5. Баранов А. А. Права человека и защита персональных данных / А. А. Баранов, В. М. Брыжко, Ю. К. Базанов. – Киев : Госкомсвязи и информатизации Украины, 2000. – 280 с.
6. Акт Сполучених Штатів Америки про свободу інформації: Титул 5 Кодексу США, §552 станом на 27 жовтня 1986 р. – Київ : Верховенство права, 1996. – 13 с.
7. Современное право средств массовой информации в США / под ред. А. Г. Рихтера. – М. : Право и СМИ, 1997. – 256 с.
8. The Telecommunications Act of 1996 and its Impact [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.stern.nyu.edu/networks/telco96.html>. – Title from the screen.
9. Печурин Н. Государственное регулирование Интернета / Н. Печурин, Н. Кушакова // Мир связи и информатики. – 2000. – № 4. – С. 86–92.
10. Глобальна інформаційна інфраструктура (GII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.linktionary.com/g/gii.html>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Bell, D. (1996). Prykhyd postindustrialnoho suspilstva [The arrival of a post-industrial society]. *Suchasna zarubizhna sotsialna filozofia, Modern foreign social philosophy*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Gamilton, A. (1994). K narodu shtata Niu-York [To the people of the state of New York]. *Federalist No. 24: Politicheskie esse A. Gamiltona, Dj. Medisona, Dj. Djeia, Federalist No. 24: Political Essays A. Hamilton, J. Madison, J. Jay*. Moscow: Progress [in Russian].
3. Mossberger, K., & Ctoker, G. (2000). The evolushen of Urban Regine Theory. The Challenge of Competualizeshen. *Urban Affairs Review*, 36(6), 810-835.
4. Monk, D.-H. (1989). *Technological Change in the Information Economy*. Frances Pinter, London.
5. Baranov, A.A., Bryjko, V.M., & Bazanov, Yu.K. (2000). *Prava cheloveka i zaschita personalnyh dannyh [Human rights and personal data protection]*. Kyiv: Goskomsviazi i informatizacii Ukrainy [in Russian].
6. *Akt Spoluchenykh Shtativ Ameryky pro svobodu informatsii: Tytul 5 Kodeksu SShA, §552 stanom na 27 zhovtnia 1986 r. [United States Freedom of Information*

Act: Title 5 of the US Code, § 552, as of October 27, 1986]. (1996). Kyiv: Verkhovenstvo prava [in Ukrainian].

7. Rihtera, A.G. (Eds.). (1997). *Sovremennoe pravo sredstv massovoi informacii v SSHA [Modern media law in the USA]*. Moscow: Pravo i SMI [in Russian].

8. The Telecommunications Act of 1996 and its Impact. (n.d.). www.stern.nyu.edu. Retrieved from <http://www.stern.nyu.edu/networks/telco96.html>

9. Pechurin, N., & Kushakova, N. (2000). Gosudarstvennoe regulirovanie Interneta [State regulation of the Internet]. *Mir sviazi i informatiki, World of communication and informatics*, 4, 86-92 [in Russian].

10. Hlobalna informatsiina infrastruktura (GII) [Global Information Infrastructure (GII)]. (n.d.). www.linktionary.com. Retrieved from <http://www.linktionary.com/g/gii.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2018

Kushakova-Kostytska N. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Philosophical and Legal Principles of the Formation of an Information Society in the United States of America

The article is devoted to the actual issue of the present related to the formation of the information society. In the basis of the study, the author put a philosophical concept, the essence of which is to recognize the hypothesis that modern civilization in the mid-50's entered the third era of genesis – informational, which is the next after the agrarian and industr. Its essence is the separation of information (intangible substance) as determinant in the relationship in human society, between society and state, man and state, people between themselves. If the previous two stages of human development were firmly tied to the object of activity (land or means of operation – machines and mechanisms), today the information has become universal. Proceeding from the fact that the United States is the undisputed global leader in the development of advanced technologies and economic development, not only purely from an economic point of view, but also from an ideological and philosophical point of view, the author thoroughly examines the US experience in defining the philosophical and legal principles and the introduction of a protection mechanism rights and freedoms of citizens within the information space. Based on the results of the study, the conclusion was made on the necessity of implementation of this experience in the legislative and enforcement activities of the domestic bodies of state power.

Keywords: knowledge; internet; information society; information space; information; human rights; knowledge society.

УДК 343.24/.29

Драган І. В. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Інститут покарання в культурно-ціннісному вимірі

Розглянуто сутність і функції кримінального покарання. Обґрунтовано важливість соціального аспекту в системі виконання покарань. Констатовано, що прагнення людини до справедливості, захисту особистих прав і свобод від злочинних посягань зумовлює позитивне сприйняття інституту покарання та механізму його реалізації. Визначено, що на підставі ціннісних орієнтацій громадян відбувається оцінювання стану інституту покарання, його ефективності та позитивної ролі для суспільства. Ціннісні правові настанови, які сформувалися в суспільстві у формі настроїв, поглядів, ідей, визначають поведінку учасників кримінального процесу в процесі застосування покарання. Проаналізовано історичні умови формування соціальних цінностей у сфері права, їх вплив на ефективність застосування кримінальних покарань в Україні. Інститут покарання, який протягом різних історичних періодів функціонував на території сучасної України, мав яскраво виражений класовий характер. Йому була притаманна пріоритетна спрямованість на посилену охорону прав владної верхівки суспільства, а тяжкість покарання відрізнялася для представників владних верств населення та простолюдинів. Результатом застосування покарання в умовах соціальної нерівності став сформований суспільний стереотип, відповідно до якого систему кримінальних покарань тлумачать як правовий інструмент, основним завданням якого є захист інтересів владної верхівки держави, водночас, охорона прав і свобод осіб, що не мають високого рівня соціального статусу та матеріального статку, відіграє роль другорядного завдання. Таке трактування функцій кримінального покарання заперечує його цінність з позиції принципу справедливості як основної вимоги застосування норм права. Репресивно-каральна парадигма системи покарань СРСР призвела до формування іншого суспільно шкідливого стереотипу, який полягає в усвідомленні інституту покарання як інструменту насильства, що використовує держава з метою підтримання державної влади. Суспільний осуд насильства й порушень прав людини під час застосування покарань призвів до спрямування кримінально-правової політики держави в напрямі гуманізації кримінальної відповідальності. Зазначено, що обов'язковою умовою успішної реалізації політики гуманізації кримінального покарання є реформування інституту покарання. Стереотипи негативного сприйняття кримінально-правової відповідальності є соціальними факторами, що провокують виникнення проблем ефективності вітчизняного інституту покарання. Тому визначальним чинником високої ефективності кримінальної відповідальності є відповідність інституту покарання суспільній моралі.

Ключові слова: інститут покарання; культурно-ціннісні установки; кримінальна відповідальність; заходи; кримінально-правовий вплив.

Постановка проблеми. Кримінальне покарання відіграє роль найбільш поширеного кримінально-правового заходу, який застосовується державою з метою протидії злочинності. Тому особливої уваги заслуговує питання соціальної цінності

покарання. Вплив соціальних та культурних чинників робить інститут покарання динамічним правовим явищем, багато в чому визначає його дієвість та напрямок розвитку. Це означає, що недостатність наукових досліджень щодо ролі культурно-ціннісних орієнтацій в процесі реалізації покарання призводить до виникнення проблем ефективності кримінально-правової політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд проблем інституту покарання проводив ряд вчених, серед яких В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко, Н. О. Гуторова, О. О. Дудоров, О. В. Козаченко, О. П. Кучинська, В. О. Навроцький, Є. С. Назимко, Д. А. Овчаренко, М. І. Панов, В. М. Попович, О. Ф. Скакун, Є. В. Фесенко, та інші.

Метою статті є розгляд сутності та функцій кримінального покарання, аналіз історичних умов формування соціальних цінностей у сфері права, їх впливу на ефективність застосування кримінальних покарань в Україні, ролі кари у виконанні завдань кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Закон України про кримінальну відповідальність (ЗУпКВ) становить правову систему, в якій закріплена нормативна основа механізму реагування держави на вчинення злочинів. З метою охорони суспільних цінностей кримінальні норми містять заборону на скоєння протиправних діянь. Для виконання охоронної функції Кримінальний кодекс України (ККУ) визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [1, с. 6].

Порушення заборонної норми ЗУпКВ призводить до вчинення злочину. Призначення покарання є наслідком реагування держави на скоєння кримінального правопорушення.

На наш погляд, соціальна складова є невід'ємною умовою вчинення кримінально-караного діяння, тому що в соціальному середовищі формується індивідуальність злочинця, виникає злочинний намір та сприятливі для скоєння злочину обставини. «За об'єктивними властивостями злочин – зазіхання конкретної людини на сталий у суспільстві порядок відносин між людьми, колективами, між колективом і особистістю. Це робить злочин соціальним, суспільно значущим явищем» [2, с. 212].

Суспільний характер протиправного діяння визначає важливість соціального аспекту в діяльності інституту кримінального покарання. Правові установки, що сформувалися в суспільстві, визначають поведінку учасників кримінального процесу в ході реалізації покарання. За допомогою ціннісних

орієнтацій громадян відбувається оцінка стану інституту покарання, його ефективності та позитивної ролі для суспільства.

На наше переконання, людині притаманне природне прагнення до захисту власних прав від злочинних посягань. Потреба у відновленні порушеної справедливості закономірно сприяє зверненню громадянина до спеціальних органів державної влади з метою накладення на винного у вчиненні злочину відповідного покарання та відновлення порушених прав. У такому разі інститут покарання сприймається як засіб захисту прав і свобод людини і громадянина. Це означає, що позитивне сприйняття кримінальної відповідальності закладено у свідомості громадян.

Водночас, на сприйняття системи виконання покарань впливають ціннісні правові орієнтації, що сформувалися на протязі тривалого історичного проміжку часу та становлять результат життєвого досвіду багатьох поколінь, що проживали на території України.

Тому для дослідження культурно-ціннісного ракурсу інституту покарання виникає потреба аналізу історичного аспекту розвитку кримінально-правового законодавства.

«Найвидатнішою пам'яткою кримінального права князівського періоду (882–1349) є Руська Правда, яка мала три редакції – Коротку, Просторову та Скорочену. Будучи жорстко орієнтованою на соціальне та майнове становище особи винного й потерпілого, Руська Правда все ж таки залишилася пам'яткою звичаєвого права, яке виражало інтереси громади, побудованої на принципі первісної рівності. Положення Руської Правди втілили християнські традиції, закріпили чимало норм про злочини та покарання, виробили низку важливих правових категорій, заклали підвалини для розвитку різноманітних інститутів кримінального законодавства» [3, с. 42–43]. «Застосування покарання залежало від соціального становища як злочинця, так і потерпілого. Проголошувався класовий характер покарання. Посягання на життя, честь і майно феодалів каралося суворіше, ніж посягання на життя, честь і майно простих вільних людей давньоруського суспільства» [4, с. 85].

Надалі на території сучасної України діяв ряд нормативно-правових актів, кожен з яких визначав систему покарань протягом певного історичного проміжку часу. Це Литовські статuti в редакції від 1529, 1566 та 1588 років, Судебники в редакції від 1497 та 1550 років., Соборне Уложення в редакції від 1649 року, Артикул воїнський від 1715 року, «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 року та ін. Загальною

ознакою перчислених нормативно правових актів є спрямованість на посилену охорону прав та інтересів найбільш впливових верств населення, представники якого були наділені владними повноваженнями, мали високий рівень соціального статусу і матеріального статку.

«Взагалі, кримінально-правові закони, які були чинними на той час, носили яскраво виражений класовий характер і продовжували традицію феодального суспільства, де найперше охоронялись права владної верхівки, а тому міра покарання була різною для простолюдинів і володарів. Те, що в одних випадках вважалось злочином, в інших – просто вчинком, але в цілому злочином вважалась дія, спрямована проти благополуччя (прав і безпеки) всього суспільства» [5, с. 128].

На наш погляд, результатом накладення покарання в умовах соціальної нерівності та класової розшарованості населення став історично сформований суспільний стереотип, відповідно до якого кримінально-правовий вплив сприймається як інструмент захисту інтересів представників найбільш впливової частини суспільства та державного апарату. У такому розумінні, реалізація покарання не є тим заходом, що призначений для захисту прав і свобод тих громадян, які не належать до соціально привілейованих прошарків суспільства.

Небезпечним наслідком такого стереотипу є ототожнення діяльності органів держави, в питанні здійснення кримінальної відповідальності, з правовим свавіллям владної верхівки. Таке розуміння функцій кримінального покарання заперечує цінність права з позиції принципу справедливості, як основної вимоги правильного застосування норм права.

Усвідомлення кримінально-правового впливу як такого, що порушує вимоги справедливості у правовідносинах між представниками різних верств суспільства, обумовлює виникнення у громадян внутрішнього психологічного протесту, що спрямований на спротив владному впливу органів держави, які забезпечують процесуальний порядок реалізації кримінальної відповідальності. У такому разі інститут покарання сприймається таким, що не має соціальної цінності та не відіграє позитивної ролі для суспільства.

Подальший хід історії зумовив появу нових суспільних стереотипів, які призвели до негативного сприйняття інституту покарання. З утворенням Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) в січні 1919 року змінилися характеристики тогочасного кримінально-правового законодавства. «Період Української СРР (РСР) (1921–1991) характеризується тим, що

формування поняття та системи, визначення мети покарання відбувалось в умовах докорінних перебудов та змін у суспільному житті – розпаду однієї соціально-економічної формації та зародження іншої. У результаті цього відбулася зміна ціннісних пріоритетів та напрямів з охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку й безпеки, конституційного устрою держави від злочинних посягань, що мало результатом ухвалення нових законодавчих рішень» [6, с. 128].

Потреба боротьби зі злочинністю та підсилення державної влади призводила до необхідності жорсткого кримінально-правового реагування у випадку скоєння протиправного діяння або дій, що були спрямовані на повалення тогочасного державного ладу. Як справедливо зазначає П. Л. Фріс, який пише, що «Із самого початку цього періоду волюнтаризм у застосуванні покарання призвів до розширення судового та позасудового свавілля, до розширення застосування смертної кари, збільшення верхньої межі строку покарання у вигляді позбавлення волі до двадцяти п'яти років із одночасним скасуванням УДЗ (умовно-дострокового звільнення)» [7, с. 178].

Кримінальна відповідальність, за часів існування УРСР, ототожнювалася переважно з перетерплюванням неприємних наслідків накладення покарання. Виражена каральна спрямованість кримінально-правового впливу залишила в «спадок» інший суспільно шкідливий стереотип, який полягає в усвідомленні кримінального покарання, як такого, що призначене для утиску прав і свобод людини, придушення будь-якого прояву свободи слова та вільного волевиявлення. У такому разі кримінальна відповідальність сприймається як інструмент насильства, що використовується державою з метою підтримання державної влади.

Політична криза в СРСР та недосконалість кримінального законодавства наприкінці 80-х років призвела до критичного стану інституту покарання в Україні на протязі 80-х та 90-років ХХ століття. Наслідком чого є виникнення значних проблем тогочасної пенітенціарної системи, тієї, яку Україна прийняла у «спадок» від колишнього СРСР. Як справедливо зазначає О. В. Щербина «...аналіз діяльності вітчизняної системи виконання покарань доводить наявність значної різниці між законодавчо визначеним та реальним станом практики діяльності органів і установ виконання покарань, що природно породжує недовіру суспільства до діяльності пенітенціарної

системи та сумніви відносно того, чи залишати позбавлення волі одним з провідних покарань» [8, с. 359].

На час виходу України зі складу СРСР у 1991 році стала очевидною потреба реформи кримінального законодавства. Розпад Союзу РСР та проголошення незалежності України, як суверенної держави, обумовили можливість реформування вітчизняної системи виконання покарань.

На наш погляд, чинником, який призвів до переосмислення сутності та функцій інституту покарання в Україні, стало висвітлення в засобах масової інформації репресій та масових порушень прав людини, що були характерними для тоталітарного режиму СРСР періоду 1930–1950 років.

Система управління часів сталінського періоду СРСР використовувала методи, що засновані на насиллі, «культі особи» та придушенні будь-якого висловлювання власних поглядів або переконань, що суперечать загально визнаній державній ідеології.

Усвідомлення кримінально-правової політики, як такої, що може становити небезпеку правам і свободам громадян, призвело до руйнування свідомого стереотипу, відповідно до якого для виправдання застосування заходів та засобів кримінального впливу достатньо лише авторитету держави.

На наше переконання, усвідомлення сталінських репресій, як методу покарання, а також негативні стереотипи сприйняття інституту покарання, що на протязі історичного проміжку часу сформувалися на території сучасної України, обумовили виникнення свідомого соціального протесту проти будь-яких проявів насильства, порушень прав людини та принципу справедливості в ході відбування кримінального покарання.

Переми у свідомості громадян призвели до змін суспільних уявлень стосовно соціальної цінності покарання. Підхід щодо реалізації кримінального покарання, що був характерним для державного механізму СРСР, відповідно до якого захист інтересів держави виправдовує застосування будь-яких заходів та засобів кримінально-правового впливу, зазнав суспільного осуду та осуду всього світового співтовариства.

На наш погляд, такий осуд виглядає цілком обґрунтованим, тому, що людина створює державу, а не навпаки. Зазначений підхід визначає цінність людини вищою над цінністю держави та призвів до розуміння людини, її прав та свобод, як найвищої цінності, що наділена певним обсягом невідчужуваних прав.

Усвідомлення покарання, як такого, що порушує принцип справедливості, становить інструмент насильства, утиску та

захисту представників найбільш впливової частини суспільства відіграє роль подразника, який мотивує громадян на підвищення рівня власної правової свідомості. З іншого боку, правова поінформованість осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності, має тенденцію до постійного покращення.

Права людини та громадянина, що закріплені в Конституції України, стосуються також осіб, що відбувають кримінальне покарання. Позбавлення зазначених прав в ході реалізації покарання є чинником, який обумовлює формування у засуджених осіб психологічного протесту проти проявів насильства та порушення справедливості в установах відбування покарань. Такий протест може бути спрямований на ігнорування вимог посадових осіб органів держави, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності. Це означає, що порушення прав людини і громадянина, в ході діяльності системи виконання покарань, є недопустимими.

Закономірно виникає питання: «Чи достатньо для реалізації покладених на кримінальне покарання функцій лише страху перед санкцією кримінально-правової норми?». Якщо так, то обов'язковою умовою високої ефективності виконання охоронної функції кримінального права є високий відсоток громадян, які підпадають під вплив залякування. Це наводить на інше питання «Чи всі громадяни піддаються страху перед кримінальною відповідальністю?» Історичний досвід, що отриманий в ході розвитку та функціонування кримінального законодавства України, вказує на те, що покарання, яке базується виключно на насильстві, не спроможне ефективно виконувати покладені на нього функції. Вочевидь, що насильство, в поєднанні з порушенням принципу справедливості, призводить до моральної деградації суспільства та зростання рівня злочинності.

Зміни культурно-ціннісних установок обумовили соціальне заперечення репресивно-карального характеру інституту покарання. Це призвело до критики ролі каральної складової в наукових працях ряду вчених. Зокрема, В. І. Зубкова вказує, що визначення кари як сутності покарання або його мети є не тільки хибним, але й шкідливим [9, с. 147–148]. Д. А. Шестаков висловлює думку, що каральний ефект покарання є планетарною проблемою, яка окреслює собою коло насильства і жорстокості. Тому він стверджує, що в сучасних умовах треба виробити нові підходи до визначення покарання та шляхів його застосування. Вчений вважає за необхідне відмовитися від кари, оскільки вона передбачає відплату за вчинене. Відплата за

скоєння злочину, на його думку, суперечить принципам існування цивілізованого суспільства [10, с. 147–148].

Переосмислення напрямів призначення кримінального покарання визначило необхідність пошуку нових підходів щодо розробки заходів кримінального впливу. Такий пошук призвів до спрямування кримінально-правової політики держави в напрямку гуманізації кримінального права. Ми погоджуємося з М. Я. Гуцуляком, який пише, що «закріплення в різноманітних міжнародно-правових актах принципу поваги до прав людини та їх трансформація у внутрішньодержавне законодавство України визначило основні пріоритети національної політики в гуманітарній сфері» [11, с. 2].

Основною парадигмою суспільного розвитку стало гуманне ставлення до людини. Це призвело до особливої уваги правозахисних організацій та суспільства щодо недопустимості нелюдського поводження з засудженими в місцях позбавлення волі, застосування тортур до затриманих і приниження людської гідності.

Одним із результатів політики гуманізації в питанні застосування норм кримінального права став прийнятий 13 квітня 2012 року КПК України. Зокрема, у ст. 87 КПК визначено недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини [12, с. 47]. У ст. 88 КПК закріплені ознаки, що означають недопустимість доказів та відомостей, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого [12, с. 48]. Вочевидь, що вимоги ст. 87, 88 КПК України призначені для пом'якшення кримінально-правової політики та запобігати порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина в ході кримінального процесу.

На особливу увагу заслуговує закладена в основі кримінального процесу презумпція невинуватості. Такий принцип покладає обов'язок доведення вини злочинця на державу та захищає людину від необхідності доказування власної невинуватості.

На наше переконання, політика гуманізації кримінальної відповідальності, без проведення відповідних реформ, становить загрозу виникнення проблем ефективності інституту покарання.

За часів існування СРСР кара, як складова кримінально-правової відповідальності, виконувала завдання покарання, що визначені у п. 2 ст. 50 КК. Відповідно до п. 2 ст. 50 КК покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [1, с. 26]. Із загрозою застосування жорстких

санкцій кримінальних норм пов'язувалися механізми реалізації превентивної, виховної та інших функцій кримінальної відповідальності. Засобом виконання завдань ЗУпКВ був страх перед розміром покарання та усвідомлення неприємних правових наслідків судимості.

Заслуговує на увагу позиція ряду вчених, серед яких М. А. Беляєв, Є. М. Вечерова, М. П. Мелентьєв, А. С. Міхлін, А. В. Наумов, О. М. Омельчук, А. А. Піонтковський, С. В. Полубинська, Н. А. Стручков, М. Д. Шаргородський, В. А. Шкурко, І. В. Шмаров, яка полягає в тому, що сутністю покарання є кара, яка забезпечується державним примусом за рішенням суду. Слушною є думка С. В. Полубинської, яка пише, що «кара є невід'ємною сутністю покарання, яке має певну функцію – не дати можливості засудженому вчинити новий злочин. У такому розумінні кара є передумовою для досягнення такої мети покарання, як запобігання злочинам» [13, с. 100].

На наш погляд, такий підхід справедливо визначає кару як правовий засіб, що призначений для запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, але має недолік, який полягає в ототожненні сутності кари та кримінального покарання. Поняття покарання як однієї з форм кримінальної відповідальності має ширше значення ніж поняття кара. Кара за своєю сутністю не спроможна забезпечити ефективне виконання попереджувальної та виховної функції. Тому чітко виражена каральна спрямованість кримінального покарання є чинником, який може привести до кризового стану пенітенціарної системи України. Таким чином, кара становить невід'ємну складову покарання, але перебільшення або применшення її значення в ході виконання функцій, що покладені на кримінальну відповідальність, є недопустимою помилкою.

Різноманітність суб'єктивних та об'єктивних ознак скоєного кримінального правопорушення, неоднорідність та відмінність індивідуальних якостей правопорушника обумовлюють необхідність використання державою широкого спектра відповідних заходів та засобів кримінального впливу, в тому числі й кари, що дає змогу ефективно відреагувати на кожен вчинений злочин в залежності від обставин скоєння та особистості злочинця.

У разі, якщо заходи виховного впливу та переконання не дозволяють досягти бажаного результату, виникає потреба застосування інших засобів кримінально-правового впливу, зокрема державного примусу з метою накладення кари. Розмір накладеної кари повинен відповідати тяжкості вчиненого злочину та бути

достатнім для формування у правопорушника почуття можливої відплати у випадку скоєння кримінального правопорушення.

За умови, якщо людина вчиняє протиправне діяння з корисливих мотивів, кара є тією противагою, що за своїм розміром повинна переважати особисту вигоду від вчиненого злочину. Усвідомлення можливості обмеження прав і свобод людини як відплати за вчинення кримінального правопорушення є тим засобом впливу на свідомість, що призначений для запобігання злочинності. Це означає, що кара як невід'ємна складова покарання, яка означає загрозу настання неприємних наслідків для злочинця, є обов'язковою умовою досягнення мети кримінальної відповідальності.

Таким чином, відсутність кари є тим чинником, який обумовлює зацікавленість особи у вчиненні кримінально караного діяння з метою задоволення особистих егоїстичних інтересів. У випадку, якщо корисливий мотив злочину переважає страх перед накладенням покарання, виникає мотивація правопорушника на скоєння злочину. Це означає, що повне заперечення кари, як невід'ємної складової заходів кримінально-правового впливу є помилкою, яка може призвести до появи проблем ефективності інституту покарання, зводячи його реформування нанівець.

Інший помилковий підхід, який полягає в ототожненні сутності кари та покарання, зводить призначення кримінальної відповідальності лише до позбавлення засудженого певних прав. Цікавою є думка М. А. Беляєва, який висловлює думку, що «під карою як метою покарання ми розуміємо завдання правопорушникові страждань і втрат як відплату за вчинений ним злочин» [14, с. 25]. Така позиція є хибною та такою, що не лише спотворює функції покарання, які визначені у п. 2 ст. 50 КК України, але й сприяє виникненню проблем інституту покарання, тому що, як зазначалося вище, покарання, яке базується виключно на насильстві та утиску, не спроможне забезпечити виконання завдань кримінальної відповідальності. Підхід М. А. Беляєва спотворює розуміння покарання та передбачає застосування досить обмеженого спектра правових заходів, що призначені для здійснення покарання.

На нашу думку, недостатність заходів кримінально-правового впливу, що забезпечують реалізацію кримінальної відповідальності, обумовлює формування стереотипу бездіяльності спеціальних органів держави. Такий стереотип призводить до появи почуття беззахисності громадян перед можливими злочинними зазіханнями.

Почуття правової беззахисності сприяє зростанню соціальної зневіри до інституту покарання, зневірі громадян у можливість поновлення пошкоджених внаслідок скоєння злочину прав. Наслідком чого є соціальне заперечення позитивної ролі кари для суспільства.

Водночас, в науці кримінального права не розроблений правовий інструментарій, що призначений для реалізації політики гуманізації покарання з одночасним запобіганням ризику зниження ефективності функцій кримінальної відповідальності. Такий «правовий вакуум» є суттєвим недоліком нормативної основи ЗУпКВ та означає потребу наукових розробок, спрямованих на вирішення зазначеної проблеми. В іншому випадку зменшення каральної складової покарання призводить до дефіциту кримінально-правових засобів, що призначені для виконання попереджувальної та виховної функції кримінальної відповідальності.

Висновки. Таким чином, обов'язковою умовою високої ефективності вітчизняної системи виконання покарань є проведення реформи інституту покарання. Для втілення зазначених реформ виникла потреба пошуку заходів кримінально-правового впливу, що покликані забезпечити ефективне виконання тих завдань кримінального права, які за часів перебування УСРР в складі СРСР були покладені на застосування жорсткої кари.

Сформовані на протязі історії суспільні стереотипи щодо усвідомлення кримінальної відповідальності передавалися від одного покоління до наступного та визначили характерні особливості сприйняття інституту покарання в сучасній Україні. На наш погляд, обов'язковою умовою високої ефективності системи покарань є відповідність функціональних характеристик інституту покарання суспільній моралі. Це означає, що з метою проведення якісних реформ вітчизняного інституту покарання необхідно усунути негативний вплив суспільних стереотипів на застосування кримінальних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України. – Харків : Одиссей, 2008. – 248 с.
2. Воднік В. Д. Специфіка соціологічного аналізу злочину / В. Д. Воднік // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2016. – № 1 (28). – С. 211–219.
3. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – Київ : КНТ, 2007. – 596 с.
4. Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Київ : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.

5. Микитчик О. В. Злочин як соціальне явище: філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / О. В. Микитчик. – Київ, 2002. – 202 с.
6. Назимко Є. С. Розвиток інституту покарання в Україні: історичний метод пізнання / Є. С. Назимко // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 11 (2). – С. 1–8.
7. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія / П. Л. Фріс. – Київ : Атіка, 2005. – 332 с.
8. Щербина В. О. Сучасні проблеми функціонування системи виконання покарань та їх вплив на ресоціалізацію засуджених / В. О. Щербина // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 357–367.
9. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика / В. И. Зубкова. – М. : НОРМА, 2002. – 304 с.
10. Шестаков Д. А. Криминология. Краткий курс. Преступность как свойство общества / Д. А. Шестаков. – СПб. : Лань, 2001. – 264 с.
11. Гуцуляк М. Я. Гуманізація виконання кримінальних покарань в Україні у контексті міжнародних стандартів поведження із засудженими / М. Я. Гуцуляк // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21. – С. 180–187.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Суми : ВВП Нотіс, 2012. – 292 с.
13. Полубинская С. В. К вопросу о целях наказания / С. В. Полубинская // Проблемы совершенствования уголовного закона. – М. : Наука, 1990. – С. 96–99.
14. Беляев Н. А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях / Н. А. Беляев. – Л. : Ленингр. ун-т, 1963. – 186 с.

REFERENCES

1. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]*. (2008). Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].
2. Vodnik, V.D. (2016). Spetsyfika sotsiologichnoho analizu zlochnu [Specificity of sociological analysis of crime]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho"*, *Bulletin of the National University "Legal Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise"*, 1(28), 211-219 [in Ukrainian].
3. Savchenko, A.V. (2007). *Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta federalne kryminalne zakonodavstvo Spoluchenykh Shtativ Ameryky: kompleksne porivnialno-pravove doslidzhennia [Criminal Legislation of Ukraine and Federal Criminal Law of the United States of America: Comprehensive Comparative Legal Study]*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
4. Tatsii, V.Ya., & Rohozhyn, A.Y. (Ed.). (2000). *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and the law of Ukraine]*. (Vols. 1). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
5. Mykytchuk, O.V. (2002). Zlochin yak sotsialne yavyshe: filosofs'ko-pravovy aspekt [Crime as a social phenomenon: a philosophical and legal aspect]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Nazymko, Ye.S. (2011). Rozvytok instytutu pokarannia v Ukraini: istorychni metod piznannia [Development of the institute of punishment in Ukraine: historical method of cognition]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy, Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 11(2), 1-8 [in Ukrainian].
7. Fris, P.L. (2005). *Kryminalno-pravova polityka Ukrainiskoi derzhavy: teoretychni, istorychni ta pravovi problemy [Criminal Law of the Ukrainian State: Theoretical, Historical and Legal Issues]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].

8. Shcherbyna, V.O. (2013). Suchasni problemy funkcionuvannia systemy vykonannia pokaran ta yikh vplyv na resotsializatsiiu zasudzhennykh [Modern problems of functioning of the system of execution of sentences and their influence on the resocialization of convicts]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific herald of Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 357-367 [in Ukrainian].

9. Zubkova, V.I. (2001). *Ugolovnoe nakazanie i ego socialnaia rol: teoriia i praktika [Criminal punishment and its social role: theory and practice]*. Moscow: NORMA [in Russian].

10. Shestakov, D.A. (2001). *Kriminologiya. Kratkii kurs. Prestupnost kak svoistvo obschestva [Criminology. Short course. Crime as a property of society]*. SPb.: Lan [in Russian].

11. Hutsuliak, M.Ya. (2009). Humanizatsiia vykonannia kryminalnykh pokaran v Ukraini u konteksti mizhnarodnykh standartiv povodzhennia iz zasudzhenykh [Humanization of Criminal Penalties in Ukraine in the Context of International Standards for the Treatment of Convicted Persons]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy, Current problems in improving the current legislation of Ukraine*, 21, 180-187 [in Ukrainian].

12. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine]*. (2012). Sumy: VVP Notis [in Ukrainian].

13. Polubinskaia, S.V. (1990). K voprosu o celiah nakazaniia [To the question of the purpose of punishment]. *Problemy sovershenstvovaniia ugolovnoho zakona, Problems of improvement of criminal law*. Moscow: Nauka [in Russian].

14. Beliaev, N.A. (1963). *Celi nakazaniia i sredstva ih dostizheniia v ispravitel'no-trudovykh uchrejdeniiah [The objectives of punishment and the means of their achievement in corrective labor institutions]*. L.: Leningr. un-t [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 30.05.2018

Drahan I. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Institute of Penalty in Cultural-Price-Related Measures

The essence and functions of criminal punishment are considered. The importance of the social aspect in the system of execution of punishment is highlighted. It is determined that the value legal guidelines that have been formed in society in the form of mood, views, ideas determine the behavior of participants in the criminal process during the implementation of punishment. With the help of ideas about the nature and purpose of criminal responsibility, an assessment is made of the state of the criminal-executive system, the effectiveness of criminal punishment and its positive role for society. It is disclosed that the natural desire of a person to protect his own rights and freedoms from criminal encroachment, to restoration of the violated, as a result of a crime, justice causes a positive perception of the institute of punishment and the mechanism for its implementation. The historical conditions of formation of social values in the field of criminal law in Ukraine are analyzed. It is noted that the characteristic feature of criminal law, which acted on the territory of modern Ukraine, was expressed by the direction aimed at strengthening the protection of the rights and

interests of the most influential strata of the population, whose representatives were endowed with authority, and enjoyed a high level of social status and material wealth. The result of the implementation of punishment in the conditions of social inequality and class layout of the population was the formation of a public stereotype, according to which criminal responsibility plays the role of a legal measure that violates the requirements of justice in the legal relationship between different segments of the population. The pronounced punitive orientation that was characteristic of the institution of punishment during the time of Ukraine's stay in the Soviet Union has led to an understanding of criminal law influence, as an instrument of violence and violation of human rights and freedoms. Stereotypes of negative perception of criminal responsibility play the role of social factors, which lead to problems of efficiency in the execution of tasks entrusted to criminal punishment. The role of punishment as a component of punishment, in the performance of functions of criminal responsibility is explored. Proved that the punitive component of criminal punishment is a necessary condition that is necessary to achieve the purpose of criminal liability. It is noted that in order to carry out qualitative reform of the institute of punishment, it is necessary to develop and implement effective measures for the implementation of criminal-legal policy.

Keywords: institute of punishment; cultural-value installations; criminal responsibility; measures of criminal legal influence.

UDC 340.113

Koliusheva O. – Ph.D in Law, Lecturer (for Language Training) of the Kyiv Faculty of the National Academy of the National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Improvement of Domestic Legislation by Adapting it to English Terminology

It has been determined that domestic legislator understands the necessity of studying and distributing the English language, therefore the law establishes the requirement for a certificate that would confirm the necessary level of English language proficiency. In addition, researchers and scientists must learn not only the results of domestic science but also engage in global achievements, which are possible only through knowledge of a sufficient level of English language. Furthermore, it is also necessary to initiate the translation of results of fundamental research in administrative law of Ukraine. Certainly, they will become not only the property of the Ukrainian nation, but the entire world scientific community. This will ensure the dynamic development of domestic science, continuous movement forward and orientation to the result. It has been revealed that the graduate students and postgraduate students should also present the results of their dissertation in English, we believe that at least one third of the report should be exactly that language. Moreover, at least one third of the questions should also be asked in English, this will confirm the establishment of feedback between students and the commission, and will ensure that all members of the commission have a high level of English. Thus, Ukraine is on European integration way. Ukrainian government, parliament, as well as public organizations take the necessary measures to study, disseminate and develop English as a language of international communication. However, there is still a lot ahead. Obviously, the joint efforts of each member of society can achieve a general positive result and Ukraine will successfully become an equal member of the European Union.

Keywords: administrative-legal terminology; adaptation; domestic legislation; European Union; clarity; uniqueness; world-wide space.

Problem statement. Nowadays Ukrainian society supports the course on integration into the world European space. As a result, there is a huge amount of social relations between the subjects of national and international law that need to be resolved.

Obviously, Ukraine must fulfilled requirements for becoming an equal member of the European Union. One of such requirement is the correct, unambiguous and concrete communication between parties of the international arena. Administrative law of Ukraine is one of the leading branches, however, in cooperation between subjects of the international level is a problem of translation of Ukrainian administrative-legal terminology in English and vice versa. As a result, there is a huge amount of misunderstandings, the use of words not in their proper meaning and context. Therefore, It is necessary to resolve the issues of improving the domestic legislation

regarding the parallel existence of Ukrainian and English terminology in the administrative law of Ukraine at the national level.

The **purpose** of the article is to examine the improvement of domestic legislation by adapting it to English terminology

Presenting main material. In accordance with Professor V. Galunko the administrative law of Ukraine arose in the process of separation and further development of the constitutional law of the sphere of internal public administration, which included the norms of police law that were according to the requirements of the rule of law (the rule of law and the subordination of public administration of the law), and was filled in the present conditions with human centered provisions based on the standards of human and civil rights and freedoms [1].

According to I. Borodin and L. Shapenko, in the context of administrative reform, it is important to understand that the administrative law of Ukraine should become the basis for the effective organization and functioning of public authorities in order to ensure an adequate level of protection of public interests, and its development must take place taking into account the principle of parity of the interests of the individual and the state in accordance with the democratic principles enshrined in the Constitution of Ukraine and the norms of international law. The basic features of the administrative law of Ukraine at the present stage of development should be: the establishment and consolidation of the principles of a law-governed state, namely: the rule of law, equality of citizens before the law, equality of rights and obligations of citizens and authorities in their relations, etc.; construction of the national administrative law taking into account the norms of international law; reduction of administrative pressure on a person by representatives of power structures; providing judicial control over the activities of entities with power of attorney; the introduction of European standards of administrative law into the practice of public administration [2].

At this stage it is important to observe the rights and legitimate interests of man and citizen in the emergence and functioning of public relations between the state and the person. In addition, the issue of cooperation between the countries of the European Union is relevant; in this cooperation it is necessary to reach a high level of understanding for the successful implementation of laws and international agreements in domestic legislation.

Based on the mentioned above, it is necessary to study and spread English as a language of international communication. It is important that the subjects of the legal relationship have a high level

of English, in order to avoid ambiguity, misunderstanding and curtailment of concepts.

Moreover, the administrative law of Ukraine has long been under the influence of the Soviet legal tradition, which influenced its further development, and also caused the suspension of the process of European integration of Ukraine.

The issue of English administrative-legal terminology in Ukraine and its corresponding, unambiguous and adequate translation remains an important and unresolved.

According to N. Antonyuk, the term is a unit of language and a part of professional knowledge that provides both the effectiveness of intercultural communication, and equivalent translation of legal terms. In addition, the term has the most important practical value. The scientist is convinced that the adequacy of the translation of terms remains the basic requirement of the translation of legal terminology, as it is important to consider the contextual approach of use of a particular term [3].

The Cabinet of Ministers of Ukraine approved an order «On approval of a plan of measures aimed at intensifying the study of the citizens of English for the period up to 2020», which clearly outlines the activities of studying English language students of secondary schools, masters and doctoral candidates, creation of Internet resources and the necessary training and methodological base, participation in exchange programs and organization of language camps [4].

In addition, in 2015, the President of Ukraine issued a decree «On announcing the 2016 Year of the English Language in Ukraine», which determined that English is the language of international communication. In order to facilitate its study in order to increase citizens' access to world economic, social, educational and cultural opportunities that open up the knowledge and use of English, ensure Ukraine's integration into the European political, economic, scientific and educational space, in support of the Go Global program, which defines learning English as one of the priorities of the development strategy. The President outlined a range of tasks for the Cabinet of Ministers of Ukraine and regional, Kyiv city state administrations, which consist in a comprehensive and thorough approach to the study of English by all segments of the population [5].

Moreover, the «Master program InterEULawEast» is being introduced in Ukraine for the training of masters. The purposes of this project are creation, development and implementation of a Master's degree program in International and European Law with a single training program in 8 partner universities (in 3 EU member

countries and 5 partner countries). The program will provide the opportunity to train highly skilled professionals with deep knowledge of international and European law and guarantees a double diploma that will extend the horizons of further cooperation between participating countries and partner countries of the European Union.

The project envisages measures for the development of the educational process, teaching methods and research work of the faculty, students and postgraduates, and cooperation between the partner universities in the relevant fields [6].

Furthermore, Goglobal has launched and successfully operates in Ukraine - an initiative that unites people around understanding the need to learn foreign languages in Ukraine. This initiative exists outside politics and beyond, but it became the point of meeting between the president, the cabinet, embassies, cultural centers, language schools, journalists and the public on the introduction of a national program for the study and promotion of foreign languages [7].

Obviously, there are a lot of educational programs in Ukraine which launching, implementing and disseminating study of the English, but these are only the first steps towards highly skilled and highly effective communication between members both on national and international levels.

Furthermore, existing European projects are aimed specifically at studying, researching and translating the terminology of various spheres of human being. International Center for Excellence for Terminology: Research, Technologies and Services, The research technology in industry is being developed within the framework of the functioning of this Center: the automotive industry, mechatronics and information and communication technologies (ICTs). These three sectors were selected as target areas of this project. They include transport in general, aerospace technology and electrical engineering. The proximity of terminology in describing the high complexity of processes, components and components and tools is obvious. These sectors are also vulnerable to globalization. Thus, the importance of ensuring the quality of translation of technical documentation, and the use of terms for the classification of goods becomes actuality. This Center develops training, certification schemes, as well as a network of professionals in the specified field [8].

The dEUcert project (Distribution of European Certification Schemes ECQA) aims to encourage and expand the ECQA certification scheme throughout Europe, as well as the creation of regional representatives for ECQA in all European countries [9].

Nowadays, the electronic resource EuroTermBank (A collection of pan-European terminological resources through cooperation with

terminology institutes) operates in Europe specializing in the harmonization and consolidation of terminology in the new EU member states, extends the European Union's terminology expertise and provides free access to information [10].

Consistency and readily accessible terminology play an important role in ensuring multilingualism in the European Union and in entire world. The proper and unequivocal use of terms in the legislation of the European Union, international trade, the law-making process and, in general, every citizen is the clue of establishing easy, fast and reliable communication. However, the new member states of the European Union face the problem of fragmentation of terms in different institutions, there is inconsistency and lack of coordination in the development of terminology, as well as structural and technical incompatibility [10].

Through the unification, accumulation and dissemination of terms on EuroTermBank, there is an increase in the level of communication between public sector entities and linguistic culture in the new member states of the European Union [10].

It is necessary to emphasize these are many programs, information resources and innovative projects that are successfully develop and implement in the European Union. The European Union society has already understood the importance and necessity for successful communication, and the clue is the unambiguous, proper and correct use of terminology.

In Ukraine the current Law «On Higher Education» establishes the scientific categories of scientific and pedagogical experts, among them are as follow: professor, associate professor, senior researcher [11]. According to this Law, the Procedure of making decisions on the awarding of scientific degrees was adopted. The above-mentioned document contains the requirements for the award of academic degrees (professor, associate professor, senior researcher), among them there is a requirement – a certificate in accordance with the European Recommendation on language education (at the level not lower than B2) or qualification documents related to the use of a foreign language [12]. Obviously, the legislator understands the need to study and spread the English language, therefore one of the requirements is the certificate, which confirms the required level. In addition, researchers and scientists must learn not only the achievements of domestic science but also engage in world achievements, which is possible only through knowledge of an adequate level of English language for international communication.

Certainly, scholars, researchers must have sufficient English proficiency, we support this initiative to the Cabinet of Ministers of Ukraine, but this is not enough.

In our view, it is also necessary to initiate the translation of fundamental research in administrative law of Ukraine so that they become not only the property of the Ukrainian people, but the entire world scientific community. This will ensure the dynamic development of national science, the continuous movement forward and the orientation to the result.

Furthermore, there are a large number of professional editions in Ukraine, but only a small number of articles are published in English. Unfortunately, the quality of the translation is rather low; therefore we see the need to establish at the legislative level at least one third of the articles in the English language editions, with further verification of the satisfaction of the translation.

To sum up it is true to say that:

1) The «Master program InterEULawEast» was introduced for the training of masters in law, Goglobal has also started and successfully operates – an initiative that unites people around the understanding of the need to study foreign languages in Ukraine;

2) The project dEUcert (Distribution of European Certification Schemes ECQA), EuroTermBank (A collection of pan-European terminological resources through cooperation with terminology institutes) are not the only programs, information resources and innovative projects that are successfully developed and implemented in the European Union. The European Union has already understood the importance and necessity of successful communication, and the clue to this is unambiguous, proper and correct use of terminology;

3) The domestic legislator understands the necessity of studying and distributing the English language, therefore the law establishes the requirement for a certificate that would confirm the necessary level of English language proficiency. In addition, researchers and scientists must learn not only the results of domestic science but also engage in global achievements, which are possible only through knowledge of a sufficient level of English language;

4) It is also necessary to initiate the translation of results of fundamental research in administrative law of Ukraine. Certainly, they will become not only the property of the Ukrainian nation, but the entire world scientific community. This will ensure the dynamic development of domestic science, continuous movement forward and orientation to the result;

5) There are a large number of professional editions in Ukraine, but only a small number of articles are published in English. Moreover, the quality of the translation is rather low; therefore it is necessary to establish at the legislative level at least one third of the

articles in the English language editions, with further verification of the satisfaction of the translation;

6) Without any doubt, graduate students and postgraduate students should also present the results of their dissertation in English, we believe that at least one third of the report should be exactly that language. Moreover, at least one third of the questions should also be asked in English, this will confirm the establishment of feedback between students and the commission, and will ensure that all members of the commission have a high level of English.

Conclusions. Thus, Ukraine is on European integration way. Ukrainian government, parliament, as well as public organizations take the necessary measures to study, disseminate and develop English as a language of international communication. However, there is still a lot ahead. Obviously, the joint efforts of each member of society can achieve a general positive result and Ukraine will successfully become an equal member of the European Union.

REFERENCES

1. Nazarenko, O.A. (2006). Mizhnarodni dohovory Ukrainy v systemi dzherel konstytutsiinoho prava Ukrainy [International treaties of Ukraine in the system of sources of constitutional law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Agreement on the establishment of the Ukrainian Scientific and Technological Center: Sweden, Canada, USA; Agreement, International Document dated October 25, 1993. *Official Bulletin of Ukraine*, 6.
3. Agreements between the Government of Ukraine and the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland on cooperation in the spheres of education, science and culture: Agreement, International document of February 10, 1993. *Official Gazette of Ukraine*, 16.
4. Alimbaeva, A.T. (2015). *Osobennosti perevoda yuridicheskogo yazyka s angliiskogo na russkii [Translation Peculiarities of Legal Language from English Into Russian]*. ISUCT Press [in Russian].
5. Center of German Legal Information. (n.d.). www.cgerli.org. Retrieved from <http://www.cgerli.org/index.php?id=61>.
6. Ukraine Speaking. (n.d.). goglobal.com.ua. Retrieved from <http://goglobal.com.ua/#block4>.
7. Kharitonova, O.I. (2004). Administratyvno-pravovi vidnosyny: kontseptual'ni osnovy ta pravova pryroda [Administrative-legal relations: conceptual foundations and legal nature]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
8. Khodakovskaia, O.O. (2014). Spetsyfika anhliiskoho yurydychnoho diskursu ta osoblyvosti yoho perekladu [Specificity of English legal discourse and peculiarities of its translation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 10, 164-167 [in Ukrainian].
9. Tsitkina, F.O. (1988). *Terminolohiia ta pereklad [Terminology and translation]*. Lviv [in Ukrainian].
10. Chuhvichev, D.V. (2006). *Zakonodatelstvo [Legislation]*. Moscow: UNITY-DANA [in Russian].

11. Shabunina, V.V. (2009). *Evolutsiia zakhidnoevropeiskoho pryvatnoho prava (istoryko-pravovyi aspekt) [Evolution of Western European Private Law (Historical and Legal Aspect)]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

12. Shahanenko, V.P. (2013). *Osoblyvosti systemy prava v romano-hermanskii pravovii simi [Features of the system of law in the Roman-Germanic legal family]*. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Pravoznavstvo. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 6-1(1), 88-91. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-1-%281%29__24 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2018

Колюшева О. С. – кандидат юридичних наук, викладач-методист (з мовної підготовки) Київського факультету Національної академії Національної гвардії України, м. Київ

Удосконалення вітчизняного законодавства шляхом адаптації до англійської термінології

У статті проаналізовано процес удосконалення вітчизняного законодавства шляхом адаптації його до англійської термінології. Автор обстоює думку, згідно з якою англійська мова має бути обов'язковою мовою на науково-практичних і науково-теоретичних конференціях. Важливо, щоб у фахових виданнях друкували статті саме англійською мовою з високим рівнем адаптації перекладу. Констатовано, що вітчизняний законодавець усвідомлює необхідність вивчення та поширення англійської мови, тому в законодавстві закріплено вимогу щодо наявності сертифікату, який засвідчуватиме рівень знання англійської мови. Наукові та науково-педагогічні працівники мають не тільки вивчати здобутки вітчизняної науки, а й долучатися до надбань світового масштабу, а це можливо тільки через знання на достатньому рівні мови міжнародного спілкування, зокрема англійської. Доцільно також започаткувати переклад фундаментальних досліджень у галузі адміністративного права України. Це забезпечить динамічний розвиток вітчизняної науки, безупинний рух та орієнтованість на результат. В Україні є низка фахових видань, однак незначну кількість статей у них публікують англійською мовою. Якість перекладу є доволі низькою, тому вбачається за необхідне нормативно регламентувати вимогу щодо видання не менше ніж однієї третьої статей у фахових виданнях англійською мовою з подальшою перевіркою задовільності перекладу. Аспіранти під час захисту дисертаційного дослідження мають також презентувати результати англійською мовою, а саме не менше ніж третина доповіді має бути саме іноземною мовою. Крім того, не менше ніж третину питань мають ставити також англійською мовою, що забезпечить встановлення зворотного зв'язку між аспірантом і членами спеціалізованої вченої ради, а також буде запорукою того, що всі члени спеціалізованої вченої ради володіють на високому рівні англійською.

Ключові слова: адміністративно-правова термінологія; адаптація; вітчизняне законодавство; Європейський Союз; ясність; однозначність; всесвітній простір.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

УДК [316.32:004]:340.12

Кравець В. М. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Павлишин О. В. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

Інформаційне суспільство та право в інформаційному суспільстві з позиції філософії права

Рец. на кн.: Кушакова-Костицька Н. В. Право на інформацію в інформаційну епоху (порівняльне дослідження) : монографія / за наук. ред. М. В. Костицького. – Київ : Логос, 2018. – 302 с.

Проблеми інформації та інформаційного суспільства цікавлять наукову спільноту вже понад півстоліття. Почали розробляти відповідну проблематику інженери, продовжили дослідження військові, інтенсивно займалися розробкою цієї теми фахівці з природничих наук, а пізніше – і вчені-гумантарії, зокрема, юристи. Важливим напрямом наукового пошуку стало дослідження інформаційного права в межах теорії держави і права в 1970-х роках. Одним із перших в СРСР застосував інформаційний підхід в кримінології науковий редактор рецензованої монографії академік Михайло Костицький. Так, у 1978 році він захистив з цієї проблеми кандидатську дисертацію, а 1980 року опублікував монографію, присвячену розв'язанню цієї складної проблеми.

У новому тисячолітті питання інформації, а також інформаційного забезпечення соціокультурних процесів знову стали актуальними і в незалежній українській державі. З цієї багатогранної тематики написано багато статей, опубліковано декілька монографій, захищено низку дисертацій. Характерно, що в 2004 році у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка Н. В. Кушакова також захистила кандидатську дисертацію з теми «Конституційне право на інформацію в Україні». Згадана робота написана з конституційного права, але авторка висвітлила значно ширший обсяг питань – з теорії

держави і права, правової компаративістики, і, що дуже важливо, з філософії права. Про наукову цінність цієї дисертації свідчить і той факт, що дотепер київські і харківські вчені використовують певні її положення, як, власне, і самий текст дисертації Н. Кушакової, щоправда, не завжди на них посилаючись.

Рецензована монографія Н. Кушакової є результатом напруженої та довготривалої наукової праці, серйозним і оригінальним творчим доробком, який розкриває важливі проблеми інформаційного суспільства та права в соціумі, моралі, корпоративних норм законів і нормативно-правових актів. Через те, що є різноманітні підходи до проблем інформаційного суспільства, в науковій спільноті немає узгодженості щодо низки проблем, які сьогодні набули всезагального та глобального характеру. Роль цих питань зростає дуже істотно, адже ні природничо-науковий, ані альтернативні підходи не дають змогу повною мірою пояснити, що таке інформаційне суспільство. Насправді, це складне завдання може виконати лише філософія. Але, з іншого боку, жодні соціальні проблеми не можуть залишитися поза увагою юридичної науки. Постає питання, що видається риторичним: «яке суспільство може існувати без права?». Дуже важливо, що авторка у виконаному дослідженні сходиться на найвищий, філософський (точніше, філософсько-правовий) рівень розгляду питань, завдяки якому вона змогла висвітлити і те, в який спосіб і які саме норми регулюють сьогодні право на інформацію в різних обставинах і в різних країнах, як це відбувається в Сполучених Штатах Америки, країнах Європейського Союзу, а головне – як мало би бути в Україні.

Звичайно, розглядаючи право на інформацію, Н. Кушакова-Костицька, з одного боку, обмежується аналізом права в інформаційному суспільстві. Але, на нашу думку, авторка знайшла головні ланки того ланцюга проблем, розглянувши які, вона зможе розв'язати й інші проблемні питання, пов'язані з інформаційним правом і правом на інформацію. Рецензована монографія складається з передмови, вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел. Авторка демонструє, як виглядає право на інформацію в теорії і практиці становлення інформаційного суспільства, якими є особливості законодавчого регулювання права на інформацію, наводить порівняльний аналіз врегулювання права на інформацію, висвітлює питання обмеження права на інформацію та демонструє, як реалізовується право на інформацію в мережі Інтернет. У тексті монографії прослідковується перехід від філософсько-правових і загальнотеоретичних аспектів інформаційного суспільства та права в ньому до порівняльного аналізу діючого права і чинного

законодавства, а далі – до перспектив інституалізації права на інформацію в зв'язку з розвитком мережі Інтернет. Така логіка викладу матеріалу дає змогу читачу чітко зрозуміти, що хотіла сказати Н. В. Кушакова-Костицька, та свідчить про переваги стилю мислення авторки, яка за першим дипломом є фахівцем в галузі інформатики.

Як побажання автору зауважимо, що, на нашу думку, варто було б у першому розділі монографії більше уваги звернути саме на філософські (а не лише на філософсько-правові) аспекти права на інформацію в теорії та практиці становлення громадянського суспільства. Дуже цікавим є підрозділ, в якому окреслені психологічні проблеми формування інформаційного суспільства, і можливо, йому слід би було присвятити щонайменше цілий розділ.

Загалом, у рецензованій монографії Н. В. Кушакової-Костицької розгляд проблеми права на інформацію вперше у вітчизняній філософсько-правовій науці підноситься на філософський рівень, адже авторка бачить перспективу розвитку права на інформацію та демонструє цю перспективу читачам.

У підсумку слід зазначити, що монографія Н. В. Кушакової-Костицької з теми «Право на інформацію в інформаційну епоху (порівняльне дослідження)» може стати в пригоді філософам, юристам, політологам, психологам, фахівцям у галузі інформаційних технологій, а також слухачам, студентам, ад'юнктам і аспірантам, які опановують інформаційні технології та вивчають інформаційне право.

Рецензія надійшла до редколегії 14.09.2018

Kravets V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1911-5241>;

Pavlyshyn O. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

Information Society and Law in the Information Society from the Perspective of Philosophy of Law

Review of the book: Kushakova-Kostytska N. The right to information in the information age (comparative study) : monograph / for sciences edit M. Kostytskyi. – Kyiv : Lohos, 2018. – 302 p.

До уваги авторів!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (з юридичних наук);
- **«Філософські та методологічні проблеми права»** (з юридичних наук);
- **«Юридична психологія»** (з юридичних і психологічних наук).

Редколегія приймає до опублікування статті, які мають такі **структурні елементи**:

1. **Індекс УДК** – у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку (Times New Roman, кегль 12, накреслення напівжирне, вирівнювання по лівому краю).

2. **Відомості про автора (авторів)**: прізвище, ім'я та по батькові автора, науковий ступінь, вчене звання, **ORCID**, посада, місце роботи (навчання) із зазначенням міста. Максимальна кількість співавторів – три особи. Зазначені відомості подають трьома мовами: українською, російською, англійською (додаток 1). Ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55. Також обов'язково мають бути зазначені контакти (телефон, електронна пошта) (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

3. **Заголовок (назва) статті**, поданий трьома мовами: українською, російською, англійською. Назва не має перевищувати 90 знаків з пробілами (Times New Roman, кегль 14, інтервал – 1,5, накреслення напівжирне, вирівнювання по центру).

4. Розширена **анотація** (у формі реферату), подана трьома мовами: українською, російською та англійською. Обсяг анотації – не менше ніж 1800 знаків з пробілами, одним абзацом (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5). Вона має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи:

- **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики);

- **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис);

- **наукова новизна** (основні результати дослідження);

- **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок).

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Відповідальність за англomовний переклад покладається особисто на автора.

5. Ключові слова (6–10 окремих слів та/або у складі словосполучень, що складаються щонайбільше з двох слів) через крапку з комою. Їх подають українською, російською та англійською мовами (Times New Roman, кегль 14, інтервал 1,5).

6. Текст статті повинен бути структурованим та мати такі елементи:

- **вступ**: актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. *Обґрунтування новизни* дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі *аналізу використаної літератури* з обов'язковим *розглядом останніх публікацій*, у яких започатковано або продовжено розв'язання проблеми, з виокремленням не вирішених раніше її частин;

- **мета і завдання дослідження**;

- **виклад основного матеріалу**: інтерпретація наявних позицій дослідників щодо висвітлення порушеної проблематики та обґрунтування нових отриманих наукових результатів;

- **наукова новизна**: теоретичні дані, обґрунтовані нові підходи в осмисленні матеріалу та нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями;

- **висновки**: стисло викладені результати дослідження та перспективи подальших розвідок.

Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по центру.

Обсяг основного тексту статті має становити **від 12 до 25 сторінок** (формат А4, кегль 14, інтервал 1,5), або 21 600–45 000 знаків з пробілами, у роздрукованому й електронному варіантах (формат .rtf) українською, російською чи англійською мовами. До статті англійською мовою обов'язково додають її україномовний переклад.

Посилання в тексті мають відповідати стилю APA (додаток 2).

7. **References** – транслітерований список літератури (латинськими літерами) **за алфавітом**, оформлений відповідно до **APA**-стилю (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

8. **Список використаних джерел** (бібліографічний опис джерел, використаних під час підготовки статті, мовою оригіналу), оформлений згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (Times New Roman, кегль 12, інтервал 1,5).

Порядок розміщення описів подається за порядком, представленим у References (без нумерації). Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, яке має вплив на розвиток певної галузі науки.

References та список використаних джерел мають відповідати **таким вимогам:**

- кількість: 15–30 (для оригінальних статей), 30–50 (для оглядових статей) джерел, оформлених згідно із зазначеними стандартами (додаток 3). Більшість мають відображати сучасний стан наукових досліджень і **бути опублікованими не пізніше, ніж протягом останніх п'яти років;**

- наявність **не менше ніж трьох джерел латиницею** (статей з іноземних журналів із високим індексом впливовості, опублікованих протягом останніх двох-трьох років, і базових монографій);

- **80 % джерел повинні мати DOI**, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – **10 %**), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела (додаток 3).

- самопосилань має бути не більше ніж 10 %.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;

- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою: **rvc@naiau.kiev.ua;**

- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку;

• зовнішню рецензію від доктора наук, до кола наукових інтересів якого належить досліджувана в статті проблема (виняток становлять статті, підготовлені докторами наук або за їх співавторства).

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритій публікації. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: 097-851-72-96, 14-48.

E-mail: rvc@naiaiu.kiev.ua.

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ звертатися:

• **«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком чотири рази на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

• **«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»** (виходить друком двічі на рік) – тел. 097-851-72-96, внутр. 14-48 (відповідальна особа – Яковлева Ангеліна Яківна);

• **«Філософські та методологічні проблеми права»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, внутр. 12-82 (відповідальна особа – Павлишин Олег Володимирович);

• **«Юридична психологія»** (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, 561-18-74, внутр. 15-56 – кафедра юридичної психології (відповідальна особа – Казміренко Людмила Іванівна).

Додаток 1

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

Додаток 2

Приклад оформлення посилань у тексті статті (відповідно до стилю APA)

Посилання в тексті мають виглядати таким чином: (Gundy, 2016) або (Malivskyi & Neill, 2016; Schukking, 2018), або за наявності цитати (Slobodian & Yakovyna, 2016, p. 58).

Приклад посилань у тексті статті українською мовою:

На переконання голландського судді Європейського суду з прав людини Ж. Шуккінга (Schukking, 2018) важливо, щоб «Сторони продемонстрували дотримання прав людини та верховенства права шляхом забезпечення дотримання мінімальних гарантій статті 6 Конвенції» (р. 155).

Приклад посилань у тексті статті англійською мовою:

According to the French philosopher Jean-Luc Marion (1999, p. 352) "Descartes remains one of our closest contemporaries".

Приклад блокової цитати:

Адаптація наявних та успішно апробованих рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики до умов цивільного та інших видів судочинства є найбільш доцільним і одночасно економічним шляхом впровадження зазначених рекомендацій в інші види судочинства з урахуванням правових умов їх реалізації (Isaenko, 2018, p. 38).

Додаток 3

Поради щодо оформлення References та списку використаних джерел

У **References**, який складається з описів оригінальних англійських та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайн-автоматичного формування посилань:

Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>);
<http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://translit.kh.ua/?passport>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор – <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі на англійську мову, використовуйте англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>.

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References та список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>.

doi: <https://doi.org/10.4324/9781315546605>.

Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. doi: 10.1177/0924051918767967.

Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.

Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141> [in Ukrainian].

Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuвання akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465 [in Ukrainian].

Isaenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmojnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatel'nosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152> [in Russian].

Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoiily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982 [in Ukrainian].

Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004 [in Ukrainian].

Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].

Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35. doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8> [in Ukrainian].

Список використаних джерел

Gundy A. V., Baumann-Grau A. Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate. London: Routledge, 2016. 156 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/97811315546605>.

Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158. doi: [10.1177/0924051918767967](https://doi.org/10.1177/0924051918767967).

Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77. doi: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.

Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. doi: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.

Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні: монографія. Київ: Кондор, 2013. 464 с. doi: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.

Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М.: Проспект, 2018. 192 с. doi: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.

Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. doi: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.

Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35. doi: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Філософські та методологічні проблеми права

1-2
(15-16)
2018

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

**Оформлення, комп'ютерний
набір і верстка**
Я. В. Шумко

Видавець:
Відділ підготовки навчально-наукових
видань Національної академії
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 21.12.2018
Формат 60x84/16
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 17,0
Ум. друк. арк. 15,81
Вид. № 28/II.
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

1-2
(15-16)
2018

Scientific Magazine

Published semiannually

**Figuration, computer typing and
making up**
Ya. Shumko

Publisher:
Unit of preparation of educational
and scientific publications
of the National Academy of Internal Affairs
Ukraine 03035 Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated
from December 21st, 2018
Dimensions: 60x84/16
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 17,0
Simulated publisher's pages 15,81
Edition No. 28/II
Circulation 50